

МОЕТО ЛИЧНО ТЯЛО - УВАЖЕНИЕ И СЕБЕУВАЖЕНИЕ

Практически наръчник за обучители

МОЕТО ЛИЧНО ТЯЛО - УВАЖЕНИЕ И СЕБЕУВАЖЕНИЕ

Практически наръчник за обучители

**Автор:
Екатерина Велева
и
екип на Фондация “П.У.Л.С.”**

Перник, 2018 г.

Образователна поредица
“Моето лично тяло –
уважение и себеуважение”

АВТОРИ И ПРОЕКТ

Практическият наръчник за обучители е изготвен от екип към Фондация “Позитивни умения на личността в социума”- гр. Перник, България, и е един от основните резултати от проект: Да отворим нова страница “Движение в помощ на деца срещу физическа заплаха и емоционална репресия”. Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на Програмата за правата, равенството и гражданството на Европейския съюз: Daphne call - Action grants to support transnational projects on the elimination of corporal punishment for children - JUST/2015/RDAP/AG/CORP, финансиран от Европейската комисия.

Целите на проекта Да отворим нова страница “Движение в помощ на деца срещу физическа заплаха и емоционална репресия” са:

- ▶ Да се повишат знанията и уменията на авторитетите в областта на ефективното и позитивно родителстване и възпитание в насока уважение, приемане и подкрепа;
- ▶ Да се изгради единна методология за представяне на проблема и преосмисляне на телесното наказание;
- ▶ Да се повиши обществената информираност за трудните преживявания и последици, които телесното наказание оказва върху децата и юношите;
- ▶ Да проучи и да донесе “най-добра практика” на международно ниво в три държави-членки на ЕС със силна възпитателна патриархална нагласа;
- ▶ Да координира усилията на различните социални структури и общности да работят в посока на законодателни промени и да елиминират проблема.

Очакваните окончателни резултати от проекта са: създаване на всеобхватна програма от грижи за овластяване на децата и техните родители, както и създаване на затворен цикъл на превенция, рехабилитация и интеграция на деца и млади хора, страдащи от всички форми на телесно наказание, като посегателство над личността.

Координатор на проекта е **Фондация “Позитивни Умения на Личността в Социума” - “П.У.Л.С.”** - българска неправителствена организация, работеща с деца и лица, пострадали или в риск от насилие. От 1999 г. организацията и екипът от специалисти, работещ към нея, е посветен изцяло на: намаляване на риска от насилие над деца в семейството и обществото; разработването и осъществяването на проекти, превантивни и рехабилитационни програми за деца, техните родители и авторитети; Изграждане и развитие на програми за възстановяване на хора, пострадали от насилие, трафик или друга форма на експлоатация и специализирани програми за извършители на насилие.

Мисията на Фондация “П.У.Л.С.” е да активира промяна в семейство и общество в посока равноправие, разбирателство и хуманност. Чрез развиване на емоционалния и психичен потенциал на хората да създаде условия за изграждане на хармонични отношения между тях, основани на равнопоставеност, разбирателство и толерантност, водещи до успешна интеграция и реализация в социума.

Акцент в работата на Фондация “П.У.Л.С.” са програмите за първична, вторична и третична превенция в училища, детски градини, институции и директно на терен в общността.

Партньори по проекта са:

Фондация “Еврис”, Исландия. Екипът на Фондация “Еврис” включва някои от най-опитните експерти в Исландия в областта на дейностите по закрила на детето, както на национално, така и на световно ниво. Те също така имат ценен опит в трансфера, адаптирането и пилотирането на ефективни модели на работа по проблема в страни от ЕС, разработване на местна методология за работа с различни целеви групи, методическа подкрепа и супервизия.

Национална мрежа за деца (България). НМД е обединение на граждански организации и съмишленици, работещи със и за деца и семейства в цялата страна.

“Надежда за децата” UNCRС. Политически център (Кипър), член на множество национални и международни мрежи. “Надежда за децата” работи в насока хуманитарна и развиваща се политика, имаща отношение към защитата и насърчаването на правата на детето.

Фондацията на ADFP (Португалия) е най-голямата неправителствена организация за социална солидарност в региона Коимбра.

Асоциация UMAR (Португалия) е организация с близо 30-годишен опит, обществено ангажирана с пробуждането на равнопоставеността на жените, недискриминацията и равните права в семейството и португалското общество.

Всички резултати от проекта са на разположение на интернет страницата на Фондация “П.У.Л.С” - www.pulsfoundation.org, e-mail: pulse.women@gmail.com

ОТ АВТОРИТЕ

Здравейте скъпи родители, учители, водещи авторитети, загрижени за детското развитие!

Този материал, наречен Програмата “Моето лично тяло - уважение и себеуважение” и предоставен по-долу, е за нас в помощ на това да създадем едно обичащо и творческо бъдеще за нашите деца.

Нека ние вече порасналите да обърнем очи към нашето детство и да си припомним:

- ▶ *за нашите нужди,*
- ▶ *за нашите очаквания,*
- ▶ *за нашите интереси и за това колко сложен и същевременно интересен беше светът през нашите очи.*

За това колко важно беше да има възрастни, може би дори само един, който да бъде на разположение и ние да задаваме своите въпроси;

- ▶ *един, който да отговоря с отговорите, с които разполага - те бяха достатъчни за нас;*
- ▶ *един, който да ни посреща с отворено сърце и да ни обича, без да изисква;*
- ▶ *един, който да дава – това, което има, а ние да го приемаме с доверие, че това е истината и тя е определяща в света;*
- ▶ *един, който да ни обещава и да изпълнява обещанията си и това да ни даде базисната сигурност за това, че светът е едно защитено място;*
- ▶ *един, който да ни пази и защитава и по този начин да ни предопредели като хора, които вярваме в сигурността и я предоставяме на своите близки.*

Скъпи пораснали деца, скъпи отговорни родители и авторитети, които вярвате в доброто на нашите деца, които вярвате в бъдещето, нека отворим сърцата си за това да поставим едно ново начало в разбирането за възпитанието на нашите деца.

Нека отворим нова страница в умовете и сърцата си и погледнем с едни обичащи очи на света!

БЛАГОДАРНОСТИ

Практическите методики по превенция на злоупотребата над деца и създаването на този Наръчник за специалисти от помагащата и образователната сфера не би бил възможен без подкрепата на широка и разнообразна мрежа от професионалисти. Всички те дадоха своите творчески идеи и принос в различни етапи от дългогодишната работа по изготвянето на тази методика, черпейки от своя безценен опит.

Методиките бяха създадени на база дългогодишна творческа работа, пробирани методи на български и чуждестранни специалисти, работещи по темите за родителстването, възпитанието, работа с травмата и рехабилитацията.

Материалът беше също така много обогатен от нашите колеги, работещи директно в общността, които допринесоха със своите знания и опит от първа ръка, за да дадат своя безценен труд и опит за ефективността на предложените методи за работа с различните целеви групи. Въпреки че тук не можахме да включим всеки принос, който получихме, всеки един, който даде своята позиция и обратна връзка, помогна за оформянето и обогатяването на материала като признание за широките и разнообразни вложения, Фондация "П.У.Л.С." би искала да благодари:

На екипа от България - **Екатерина Велева, г-р Яна Кацарова.**

Пробирането и корекцията по методиките - **Веселина Иванова, Кристина Сергиева, Аксиния Йорданова, Ася Александрова, Людмил Илиев, г-р Калина Йорданова, Мирослав Наумов.**

Адв. Марияна Евтимова за направения правен анализ и предоставената успешна практика по случаите на деца.

На колегите от Национална мрежа за децата - **Мария Брестничка, Диляна Славкова, Теодора Петрова.**

На екипа от Еврус, Исландия - **Jón Björnsson, Guða Sigurlaug Haraldsdóttir, Linda Drofn Gunnarsdóttir, Anna Margrét Guðjónsdóttir.**

На екипа от Hope for Children, Кипър - **Ema Sofia Leitao, Vaggelis Getto, Christine Mavrou, Dialehti Chatzoudi.**

На екипа от ADFP, Португалия - **Synia Mairos Ferreira, Jose Pedro Machado.**

На екипа от Асоциация UMAR, Португалия - **Ilda Afonso, Ana Teresa Dias, Margarida Teixeira.**

Следните хора заслужават СПЕЦИАЛНИ БЛАГОДАРНОСТИ за техния съществен принос към тази инициатива:

Д-р Весела Банова (независим консултант и експерт в областта на детското развитие) допринесе значително както за първоначалните проекти на Наръчника, така и за неговата окончателна версия, за да се осигури добре приет и широко използван продукт.

Д-р Антоанета Матеева (Нов български университет) управлява голяма част от процеса на преглед и редактиране в процеса на разработване на Наръчника.

Д-р Любомир Джалева (Нов български университет) с предложения метод за

събиране на данни, за да се осъществи скрининговото проучване и анализ, включен в този Наръчник за професионалисти.

Теодор Василев - Консултант.

Тук е мястото да благодарим и на всички специалисти, експерти, администрация и всички наши партньори и приятели, включили се в подкрепа на децата от представените в Методиката случаи. Всички те дадоха своя принос в насока излизане от позицията им на “преследвани от закона престъпници”, преследвани от обществото “хора с психична болест” или хора с “аморално поведение”, идентифицирайки това поведение като “ЗОВ ЗА ПОМОЩ”, работейки денонощно, неуморно и професионално!

Голямо БЛАГОДАРЯ на:

Омбудсмана на Република България,

Дирекция “Права на детето” към Омбудсмана на Република България,

Държавна агенция за закрила на детето,

Агенция “Социално подпомагане”,

Министерство на образованието и науката,

Членовете на Националната мрежа за децата,

Национална асоциация за приемна грижа,

Кмета на община Широка Лъка,

Национално училище за фолклорни изкуства ШИРОКА ЛЪКА, село Широка Лъка,

СПВУИ “Христо Ботев”, с. Подем,

Сдружение “Дете и пространство”,

На **Юлия Андонова** за цялостна координация и подпомагане на целия процес на развитие.

На **Андриан Георгиев** и **Георги Котов** за превода на Наръчника на английски език и също така на екипа от редактори, които допринесоха за окончателния вариант на текста.

На художника **Николай Димитров** - за илюстрациите в приложенията;

На КАЯ ПРОДУКШЪНС - за оформлението.

Фондация “П.У.Л.С.” би искала да благодари на Rights, Equality and Citizenship Programme of the European Union - European Commission за оказаното доверие, финансова помощ и подкрепа за разработване на Методиките по превенция и този Практически наръчник за обучители.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД	10
СЪКРАЩЕНИЯ	12
Модул 1: Разбиране на представата за "телесно наказание"	13
Тема 1: Преглед на основните понятия	17
Тема 2: Причини и фактори, допринасящи за употребата на телесното наказание като метод за възпитание	22
Тема 3: Връзката на телесното наказание с насилието	27
Тема 4: Последници при децата	29
Модул 1 - Преглед	31
Модул 2: Превенция и интервенция. Предотвратяване на телесното наказание като упражнено насилие	35
Тема 1: Превенция - определение	39
Тема 2: Преглед на превенцията и интервенциите	41
Тема 3: Мултидисциплинарни интервенции, "Водене на случай"	45
Тема 4: Координация	49
Тема 5: Рамка за намеса (юридическа, психосоциална, закрила и рехабилитация)	51
Модул 2 - Преглед	55
Модул 3: Проектиране и методика за работа	59
Тема 1: Методика за деца - 3-6 г.	64
Тема 2: Методика за деца - 7-18 г.	71
Тема 3: Методика за работа с родители	82
Модул 3 - Преглед	86
Модул 4: Нашият опит или Какво научихме от работата си?	87
Тема 1: Прилики и разлики между телесното наказание и удържането при извънредни ситуации. Отговор, обвързан с оцеляване	89
Тема 2: Психодинамично "Водене на случай", ориентиран към преживяване	96

Модул 4 - Преглед	105
Модул 5: Анализи в помощ на методологията	107
Анализ 1 - Скринингово изследване	109
Анализ 2 - Национално представително изследване в България за нагласите към правото на защита от телесно наказание в България	113
Анализ 3 - Правен анализ, свързан с телесното наказание и насилието над деца	117
Модул 5 - Преглед	117
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	118
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	119
ПРИЛОЖЕНИЯ за използване на методиката в практиката	
Приложение 1: Индикатори за видовете насилие	
Приложение 2: Групи и групов процес	
Приложение 3: Защитни механизми	
Приложение 4: Възрастови характеристики на развитие	
Приложение 5: Декларация за информирано съгласие на родител	
Приложение 6: Книжка “Моето лично тяло”	
Приложение 7: Клип “Моето лично тяло”	
Приложение 8: Книжка “Всяко дете има право да бъде докосвано с обич”	
Приложение 9: Програма като стъпков процес -3-6 години	
Приложение 10: Програма като стъпков процес -7-18 години	
Приложение 11: Клип “Телесното наказание”	
Приложение 12: Младежки клуб “Да бъдем приятели”	
Приложение 13: Позитивно родителстване	
Приложение 14: Видове родителски грижи	
Приложение 15: Анализ на резултатите от скринингово изследване	
Приложение 16: Национално представително изследване на нагласите към телесно наказание в България	
Приложение 17: Микроанализ относно предварително изследване на нагласите за телесното наказание на деца в България	
Приложение 18: Етичен кодекс за работа с деца	
# Всички приложения ще намерите на WWW.PULSFOUNDATION.ORG И WWW.ENDVIOLENCE.BG	

УВОД

Практическият наръчник за обучители “Моето лично тяло - уважение и себеуважение” е пилотна образователна инициатива, насочена към овластяване на различни целеви групи срещу телесното наказание в насока уважение, себеуважение и запазване на личните граници на всеки един от нас.

Наръчникът е предназначен за професионалисти, работещи в областта на детското здраве и има следните работни цели:

- ▶ Изграждане на **универсално разбиране** за проблема телесното наказание над деца и преосмисляне на методите за третиране на проблема в обществото.
- ▶ **Повишаване на осведомеността** относно травматичните преживявания и последствията, които телесното наказание оказва върху децата и младежите.
- ▶ **Повишаване на знанията и уменията** в областта на ефективно и **позитивното родителстване** и възпитание в насока уважение, приемане и подкрепа.
- ▶ **Повишаване на знанията и уменията за работа с децата в детските градини и училищата** в насока овластяване, себerefлексия и създаване на безопасна доверителна връзка.

Методологията е предназначена за професионалисти, **преминали през предва- рително обучение за работа с него**. Обучението включва умения за водене на групи от различни възрасти (специфични характеристики и техники), комуникативни умения, лидерство, игрални техники и др. Обучението включва също специален раздел по темата на телесното наказание - работа по проблема (идентифициране и подкрепа), стандарти за ефективност и етичните стандарти.

По своята същност Наръчникът е методология, събрала в себе си поредица от методики, пробирани и доказани в практиката за работа с деца, юноши, техните родители и авторитети.

Методологията включва 3 (три) **практически методики** за работа с:

- ▶ Деца (на възраст 3-6 години).
- ▶ Деца (на възраст 7-18 години).
- ▶ Младежи в горен клас на образование (бъдещи родители) и родители.

Практическите методики за професионалисти представят насоки на работа по първична, вторична и третична превенция, поставяйки основен акцент върху разпознаването, признаването и овластяването на децата, родители и авторитети. Също така дават модели за излизане от позицията на инертно следване на дисфункционалния модел на възпитание и форми на насилие над деца към позитивно родителстване, уважение и себеуважение на личните граници.

За изработването на методиката, посветена на работа с деца на възраст от 3 до 6 години, е използван методът за работа, описан от д-р Лора Фрийман, Директор на Програмата за “Конфортни детски ясли” в Юджийн, Орегон, който учи малките деца как да пазят своите лични (физически и емоционални) граници,

противопоставяйки се на нежеланото докосване. Като помощно средство е използвана **книгата** “Това тяло си е мое” на д-р Лора Фрийман Братън (1982 г.). Представеният метод на работа е адаптиран за български условия от експерти в областта на детското здраве.

На базата на 20-годишен опит и проведени стотици семинари от екипа към Фондация “П.У.Л.С.” се създаде една добра практика за работа в детските градини с конкретната възрастова група, пробирани и утвърдени като успешна във времето.

Нужната значимост в настоящата методика е отгадена и на следващата възрастова група, **децата на възраст 7-18 години**. Тя е ориентирана към децата в предпубертетна възраст и е разработена да бъде прилагана директно в училищата като място, където децата осъществяват основните си социални контакти, надграждат своите умения за уважение и себеуважение, за толерантност и формират своята базисна идентичност.

Като алтернатива за работа с **младежи и девойки след 12 годишна възраст** се явява представената групова работа с доброволци във формат **Младежки клуб “Да бъдем приятели”**. Младежкия клуб е неформална група от млади хора, обединени около разбирането да живеят в свят, свободен от насилие. Предложеният метод на работа е подробно разгледан в представения наръчник.

Една голяма част от практическите методики в Наръчника е базирана на **Исландския модел и техният опит за позитивно родителстване** - “Програма за повишаване и подобряване на образованието за родители в исландската здравна система за бебета”¹.

Целта е да се подкрепят родителите и да се подобряват родителските им умения, за да могат те да се справят с ежедневните предизвикателства и да предотвратят възникването на проблеми. Акцентът е върху използването на положителни, а не отрицателни родителски практики. Програмата за родители е до голяма степен изградена върху книгата “*Parenting That Works; Building Skills That Last a Lifetime*”, преведена на исландски като част от родителския проект. Авторите на книгата са опитни клинични детски психолози в Америка E.R. Christophersen и S.L. Mortweet.

(Програмата на позитивното родителстване ще бъде разгледана в Методиката за изграждане на умения за позитивно родителстване²).

Като основен последовател и разпространител на представената в Наръчника методика за България се явява **Фондация „П.У.Л.С.”**.

Обучен екип от специалисти от цялата страна има способността и уменията да обучава, разпространява и провежда семинарите за различните възрастови групи, родители и авторитети. Наличният набор от материали - методики, презентационни и визуализиращи материали, брошури и клипове, са основни помощни средства при провеждането на сензитивизиращите семинари в насока социално и емоционално учене при деца и авторитети.

1 <https://childwelfare.gov/topics/preventing/prevention-programs/parented/>.

2 Имайте предвид, че в представените текстове за Позитивното родителстване поставените бележки “книгата” се отнася до горната книга.

СЪКРАЩЕНИЯ

ДАЗД - Държавна агенция за закрила на детето

ДРЗЗДет - Дете в риск по Закон за защита на детето

ДСП - Дирекция "Социално подпомагане"

ЕКПЧ - Европейска конвенция за правата на човека

ЕС - Европейски съюз

ЕСПЧ - Европейски съд по правата на човека

ЗЗДет - Закон за защита на детето

КПА - Комитет по правата на детето

КПАООН - Конвенция за правата на детето на Организация на обединените нации

МКБППМН - Местна комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни

НМД - Национална мрежа за децата

НПО - Неправителствена организация

ОЗД - Отдел "Закрила на детето"

РА МВР - Регионална дирекция на Министерство на вътрешните работи

РДСП - Регионална дирекция "Социално подпомагане"

РУО - Регионално управление на образованието

СДВХ - Синдром на дефицит на вниманието и хиперактивност

СК - Семейен кодекс

ТН - Телесно наказание

ТНА - Телесно наказание над деца

ЦОП - Център за обществена подкрепа

Модул 1

Разбиране на представата
за “телесно наказание”

Какво включва този модул накратко?

Този модул предоставя информация за характера на телесното наказание и как то се асоциира с метод за възпитание на подрастващите.

Този модул обхваща:

- ▶ Разбиране какво означава Телесно наказание (ТН)
- ▶ Разпространение и видове ТН
- ▶ Връзката на Телесното наказание с насилието
- ▶ Причини, допринасящи фактори и последици от ТН

Цели

До края на този модул ще направим опит:

- ▶ Да дефинираме Телесното наказание (ТН)
- ▶ Да придобием представа за общи категории ТН
- ▶ Да разгледаме основните причини за упражняване на ТН (като навик, безсилие и власт)
- ▶ Да идентифицираме приликите с насилието
- ▶ Да определим потенциалните последици от ТН

Контекст

Този модул полага основите на всички модули в Наръчника за обучители, поставяйки основен акцент върху: информираността, техническото знание, разпознаваемостта на индикаторите и значението на понятието телесно наказание, както и свързаните с него понятия.

Този модул ще ни помогне да изградим нашето знание и разбиране за телесното наказание над деца като форма на посегателство, причините и последствията от него. Ще ни даде знания за приликите и разликите между телесното наказание и насилието, така че да започнем да използваме нашите знания в насока ефективни интервенции за предотвратяване и реагиране в случаи на упражнено телесно наказание.

Връзка с други теми...

Предотвратяването и реагирането в случаите на упражнено телесно наказание включва специфичен набор от интервенции, които трябва да бъдат добре планирани и добре координирани.

Преди да можем да установим тези интервенции обаче, трябва да разберем добре проблема и това ще даде отражение върху нашите собствени знания, нагласи и вярвания по въпросите за възпитанието, правата на детето, дискриминацията и насилие, основано на възрастовите различия.

Себерефлексия

За да започнем ефективно да се занимаваме с този проблем, първо трябва да сме наясно с нашите собствени предубеждения и нагласи относно телесното наказание като форма на възпитание.

Прочетете всяко от изложенията по-долу и отметнете дали сте съгласни, не сте съгласни или не сте сигурни в това, което е написано.

- ▶ Възрастните винаги знаят кое е най-добро за детето.
- ▶ Възрастните са единствено и изцяло отговорни за вземането на важни решения относно доброто на техните деца.
- ▶ Да удариш някой шамар на детето си "не е грях".
- ▶ Повечето родители бият децата си "леко", "само за урок".
- ▶ Ако физическото наказание се използва ефективно, то е добър дисциплинаращ инструмент. Децата разбират, че конкретното действие не е приемливо, ако са порицани за това.
- ▶ Децата не трябва да се питат, те не знаят и не разбират кое е добро и кое не за тях.
- ▶ Децата често лъжат с цел облага и не може да им се вярва.
- ▶ Децата винаги трябва да слушат техните родители и авторитети, защото те им предлагат най-доброто.

Тема 1: Преглед на основните понятия

Веднъж срещнах жената на пастора. Тя ми разказа, че когато е била млада и родила първото си дете, не вярвала във възпитателната роля на побойте, макар тогава биенето на деца да е било доста разпространен педагогически метод. Но веднъж, когато синът ѝ бил на 4 или 5 години, направил някаква пакост и жената решила да пристъпи принципите си и да го напляска. Казала му да иде на двора и сам да намери пръчка, с която да изпълни наказанието. Момченцето дълго не се връщало, а когато дошло, лицето му било мокро от сълзи. То казало: “Мамо, не намерих пръчка, но намерих камък, който можеш да хвърлиш по мен.” В този момент майката разбрала как изглежда тази ситуация през очите на малкото дете: ако моята майка иска да ми причини болка, няма никакво значение как ще го направи, със същия успех може да го направи и с камък³.

Независимо от тази вдъхновяваща реч под наслов “Никога повече насилие” на Астрид Линдгрен, създаде образите на Пипи и Карлсон, и приетия още през 1979 г. в Швеция закон за забрана на физически наказания върху децата - децата не само в Швеция, но и по целия свят страдат от различни форми на телесно наказание, независимо от все повече налагащото се схващане за тежките последици от него.

Ключови факти

Статистиката на УНИЦЕФ, събрана в 62 страни между 2005 и 2013 г., показва, че средно около четири от пет деца на възраст 2 - 14 г. са преживели насилствено “дисциплиниране” (физическо наказание и/или психологическа агресия) у дома през изминалия месец. Средно 17% от децата са имали тежко физическо наказание (удари по главата, лицето или ушите, или многократно) вкъщи през изминалия месец. Въз основа на данни от 30 държави 6 от 10 деца на възраст от 12 до 23 месеца са обект на насилствено дисциплиниращи методи. Сред децата на тази възраст почти половината имат опит с телесно наказание, а останалите в подобна пропорция са изложени на вербална злоупотреба.

Само 60 държави са приели законодателство, което напълно забранява използването на телесно наказание срещу деца вкъщи, оставяйки повече от 600 милиона деца на възраст под 5 г. без пълна правна защита. В световен мащаб около 1,1 милиарда (малко повече от 1 на 4) отглеждащи деца казват, че телесното наказание е необходимо за правилното израстване или образование на децата⁴.

Изследване в САЩ сочи, че 70% от американците одобряват “доброто твърдо възпитание”, а 94% от родителите на деца на възраст 3 - 4 г. използват “телесното наказание” при възпитанието на децата си.

3 Из речта на Астрид Линдгрен, 1978, Франкфурт на Майн

4 <https://data.unicef.org/topic/child-protection/violence/violent-discipline/>

Най-често използваните вербални наказания са критикуването и повишаването на тон, а най-често използваните физическите такива - напляскване, шамаросване и бой с ръка/удряне. 39% от българите открито подкрепят шамарите като възпитателен метод, сочи проучване на Националната мрежа за децата, 2012, България.

Проучване, проведено от The Huffington Post и YouGov през 2017 г., установи, че 81% от 1000 възрастни анкетирани смятат, че шляпването с ръка трябва да е законно и почти половината мислят, че това е ефективна форма на наказание. Телесното наказание е разпространено като форма на "възпитание" не само у дома, но и в училищата, детските заведения и институциите, където се полагат грижи за децата.⁵

Национално представително проучване е проведено от **Агенция Ноема през 2018 г.** по поръчка на Национална мрежа за децата в рамките на **проекта "Да отворим нова страница - Движение в помощ на деца срещу физическа заплаха и емоционална репресия"** СНАРТЕР, координиран от Фондация "П.У.Л.С.". Изследването обхваща над 1000 лица и представя сравнителна информация с данните от проучване, проведено преди 5 години от агенция ЕСТАТ.

Според изследването 88% от родителите осъзнават, че шамарите са неефективно възпитателно средство, но голяма част от тях продължават да ги прилагат. Въпреки че използването на физически наказания намалява през последните 5 години, **около 2/3 от родителите някога са прилагали телесни наказания и други травмиращи практики** като пространствена изолация, ненамеса при опасност от нараняване, причиняване на дискомфорт чрез стоене в неудобна поза или подлютяване. Делът на родителите, които системно прилагат подобни практики, е около 1/4.

► **Родителите, участващи в изследването, споделят, че прибегват до тези средства в момент на афект,** безсилие и когато се страхуват, че ще загубят контрол над негативното поведение на детето си. Около 30% от родителите споменават гняв и обида като причини за прилагане на телесно наказание.

Все повече родители осъзнават вредните последици и съответно оценяват негативно прилагането на телесни наказания и други травмиращи практики.

Тревожен е фактът, че **"твърдите" привърженици на телесното наказание остават константен дял** от настоящите и бъдещите родители. Важно е да се отбележи, че **респондентите възприемат като по-травмиращи и по-срамни "възпитателните" методи, причиняващи емоционални щети на децата** - обиди, постоянно крещене, омаловажаване и подценяване. Това, заедно с обществената неприемливост, е една от причините подобни практики да се прилагат по-често вкъщи, отколкото на обществени места.

► **Институционалната среда** също не се справя добре с премахването на телесни и сходни наказания. **Изследването потвърждава, че в училищата и детските градини** подобни практики са също често разпространени:

- △ 41% от родителите споделят, че децата им са потърпевши от вербално насилие;
- △ 22% - свидетелстват за телесно наказание като удар или причиняване на болка, а
- △ 14% - за практики на игнориране.

5 <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/towards-recovery/201711/spare-the-rod-spoil-the-child>

Внимание! Насилие съществува и в случите, когато човек не осъзнава, че това се случва с него.

Основни въпроси – на какво ще ни отговори тази тема

Основни понятия

Тази част от Наръчника обяснява основните понятия, относими към разбирането за “телесното наказание над деца”. Понятията са базирани на международните стандарти и инструменти за правата на децата. Директивите на ЕС, гарантиращи правата на детето, които са транспонирани и трябва да се прилагат на национално ниво от държавите-членки на ЕС, следва да се тълкуват в контекста на изброените по-долу международни стандарти.

Подробното разбиране на основните понятия, употребени в Наръчника, ще ни даде възможност по-лесно да осмислим и да разберем проблема, което от своя страна ще ни помогне да говорим за телесното наказание с грижа и уважение без да използваме объркващи думи.

Цели

За целите на настоящия наръчник ще проучим всяко от основните понятия, изброени по-долу в контекста на правата на “детето”, което ще ни доведе до работещо определение на ТЕЛЕСНОТО НАКАЗАНИЕ над деца (ТНД).

Информация за темата

Телесно наказание и дете

“**Телесното наказание**” е преди всичко физическото наказание, предназначено да причини физическа болка на човек. Най-често се практикува над малолетни и непълнолетни, особено в дома и в училище. Обичайните методи включват шамаросване или побой. Телесното наказание също така е използвано в миналото за възрастни, особено за затворници и заробени лица⁶.

“**Дете**” е всяко лице под 18-годишна възраст, освен ако съгласно приложимото към детето законодателство пълнолетието не се придобива по-рано съгласно с КПДООН⁷. А по смисъла на чл. 2 от ЗЗДет. “Дете е всяко физическо лице до навършването на 18 години”.

“**Телесното**” или „**физическото наказание**” се определя от Комитета по правата

6 https://en.wikipedia.org/wiki/Corporal_punishment

7 <https://data.unicef.org/topic/child-protection/violence/violent-discipline/>

на детето⁸ като “всяко наказание, при което се използва физическа сила и което е предназначено да причини някаква степен на болка или дискомфорт, независимо колко лека е тя”. Повечето физически наказания включват удряне на децата (“плесници”, “шамари”, “шляпване”) с ръка или способие – камшик, пръчка, колан, обувка, дървена лъжица и пр. Те обаче могат да включват например ритане, разтърсване или хвърляне на децата, драскане, щипане, хапане, скубане или едновременно силни удари с длани по двете уши, принуждаване на децата да стоят в неудобно положение, горене, попарване или насилствено поглъщане (напр. промиване на устата на детето със сапун или принуждаването му да поглъща лютиви подправки).

Детските права

“Всички човешки същества се раждат свободни и равни в достойнство и права”

(Член 1, Всеобща декларация за правата на човека)

Правата на децата са основни човешки права!

Съгласно международното право телесното наказание се счита непряко за форма на насилие срещу децата, попадаща в обхвата на чл.19, чл. 28 ал .2 и чл.37 от КПД.

Чл. 37 от Конвенцията на ООН за правата на детето (КПДООН) изисква държавите – страни по Конвенцията, да гарантират **“никое дете да не бъде подлагано на изтезания или друго жестоко, нечовешко или унижително отношение или наказание”**. КПДООН е най-широко ратифицираната конвенция в света и включва пълния обхват на международните права на детето, включително правото на живот, оцеляване и развитие. Всички форми на изтезания или друго жестоко, нечовешко или унижително отношение или наказание на децата могат да имат отрицателни последици за психичното и физическото им здраве и да възпрепятстват тяхното хармонично развитие.

Комитетът по правата на детето е издал редица резолюции, които са задължителни за всички държави в международната система, които специално се отнасят до правата на децата и ТНД в хуманитарните контексти. Един от първите Общи коментари⁹ е съсредоточен върху „телесното наказание” и други жестоки или унижителни наказания, които понастоящем са много широко приети и практикувани форми на насилие над деца. Освен с Общ коментар №8/2006г. държавите се призовават да предприемат подходящи мерки срещу всички форми на телесно наказание.

Телесното наказание нарушава правото на децата на уважение към човешкото им достойнство и физическа неприкосновеност, както и техните права на здравеопазване, развитие и образование и е свързано с широк спектър от негативни

8 КПДООН, чл.1; Директива 2016/800/ЕС,чл.3

9 Общ коментар №8 (2006) - Право на детето на закрила от телесно наказание и други жестоки или унижителни форми на наказание /чл.19; чл.28; §2 и чл.37, наред с другите/ КПД,42 сесия, Женева, 15.05-2.06.2006 г.

последници за здравето, развитието и поведението на децата, които могат да ги следват в зряла възраст. Нейната законност нарушава правото на децата на равна закрила съгласно закона.

Изследване на Генералния секретар върху насилието над деца сочи, че **“Телесното наказание”** на дете, възприето като форма на физическо наказание, е **унизително третиране на детето**, засягащо човешкото му достойнство, което се извършва в мълчание и често е прието с всеобщо безразличие в домовете в цял свят.¹⁰

Въпреки че международната общност предприема мерки на всички нива в насока поставяне на детето в позиция на висша ценност за семейството и обществото, а Съветът на Европа иска телесното наказание на децата да бъде обявено за незаконно във всички негови 47 страни-членки, съществуват държави и общности, в които все още се упражнява и даже се поощрява “телесното наказание” на деца като форма на наказателен и възпитателен акт. Този е един от основните изводи на изготвен в рамките на проекта “Микроанализ относно предварително изследване на нагласите за телесното наказание на деца в България” (Вж. Приложение № 17).

БЕЛЕЖКИ ЗА ЛОКАЛНИТЕ КУЛТУРИ

В много култури родителите се смятат за имащи право, ако не и задължени, физически да наказват злоупотребяващите деца, за да научават на подходящо поведение. Социалното приемане на телесното наказание е високо в страни, където то остава все още законово непереследвано, особено сред по-традиционните групи.

Тези видове аргументи попадат в това, което обикновено се нарича “културен релативизъм” и се използва за дискредитиране на универсалността на правата на човека като цяло, и по-специално по отношение на правата на жените.

Спазването на местните култури е основен принцип на хуманитарната работа. Определянето и дефинирането на “културата” на определена група обаче не е пряка задача. Дори в рамките на една и съща общност културните вярвания и интерпретации може да варират в зависимост от възрастта, пола, социално-икономическото положение и други характерни особености на индивида. Освен това културите не са статични; те непрекъснато се подновяват и преоформят от широк кръг от фактори, включително конфликтни и други хуманитарни кризи.

Културалните различия и възприетите традиции в семейството при различните нации не могат да послужат като оправдание за практикуването на телесното наказание над дете, тъй като основното право на детето да живее достоен живот без насилие, ще бъде нарушено. Това от друга страна не означава обаче, че основното право на детето да живее достоен живот без насилие не е нарушено.

Достойнството на човека е една от най-висшите му ценности.

“Няма нищо по-мъчително от оскъряване на човешкото достойнство, няма по-унизително робство” - Цицерон

10 Организация на обединените нации /Автори Елизабет Куаст и Софи Лоз/ www.unicef.org

Тема 2: Причини и фактори, допринасящи за употреба на "телесното наказание" като метод за възпитание

"Възпитанието е изкуство, което трябва да се извършва от много поколения."

Имануел Кант

Основни въпроси – на какво ще ни отговори тази тема

Много често единственото разбиране за това как да комуникираме с нашето дете са моделите на възпитание, показани ни от нашите родители и прародители. Ако много скоро назад във времето във възпитанието на децата се е включвало цялото семейство на поне три поколения близки и роднини, в съвременния свят, с напредването на урбанизацията и мегаполисите, семействата се разделят и много често младите родители остават сами в отглеждането на малките деца. Преживяването на "нужда от свобода и необвързаност" с предишните поколения носи следващия риск от попадане в изолация и преживяване на незнание и неумение да отгледаме сами децата си.

Цели на темата

В тази част ние си поставяме за цел разглеждане на основни понятия като Възпитание, Дисциплина, Сила и Власт, Тревожност и Напрежение:

- ▶ Да поставим на дневен ред тревожни теми за отглеждането и възпитанието на нашите деца.
- ▶ Да ги разгледаме и да разпознаем тяхната водеща същност.
- ▶ Да разгледаме съпътстващите ги често неосъзнати емоционални процеси.

Информация за темата

В настоящата част ще разгледаме някои основни понятия, които са в съответствие с представата за отглеждане и възпитание на деца, произтичащите от това трудности и съпътстващите ги несъзнани процеси.

Нека да започнем с това: Какво е ВЪЗПИТАНИЕ? Какво ние влагаме в това понятие?

Възпитанието

Възпитанието на децата е сложна задача и рядко някой от нас е подготвен за това. Няма универсална формула за успеха и никога не е роден научен.

Независимо от факта, че в исторически план винаги се е отдавало голямо внимание на възпитанието на детето, основен оформящ фактор винаги е оставал моделът на поведение на собствените ни родители и това, на което те сами са ни научили като изказани и показани ценности. Най-честите грешки при възпитанието на децата са свързани не толкова с незнанието ни, а с това, че не умеем да оценим подobaващо дадена ситуация.

Дисциплината

Възпитанието на децата е свързано преди всичко с дисциплиниращи методи. Всички родители дисциплинират децата си, като ги учат да се държат по подходящия според разбиранята си начин. Дисциплината идва от латинската дума "дисциплина", което означава, че ученето или преподаването се коригират, укрепват или усъвършенстват.

Когато говорим за положителна дисциплина имаме предвид:

- ▶ Насочване и учене;
- ▶ Правим нещата с детето;
- ▶ Изисква разбиране, време и търпение;
- ▶ Ориентирано към решаване на проблеми и изграждане на позитивна самооценка;
- ▶ Развива дългосрочен самоконтрол и сътрудничество.

Дисциплината се интерпретира от някои родители и авторитети като поправка или наказване на деца, за да се спре повторното възникване на неприемливо поведение.

Когато използваме наказанието като метод на дисциплиниране имаме предвид:

- ▶ Контрол чрез власт и принуда;
- ▶ Правим нещата за детето;
- ▶ Предизвиква гняв, вина, неприязън и измама;
- ▶ Нарушава комуникацията и здравословните взаимоотношения между родител и дете;
- ▶ Спира нежеланото поведение в конкретната ситуация временно, но нежеланото поведение често се проявява по други начини.

Насилствената дисциплина у дома е най-разпространената форма на насилие, преживяно от децата.

Сила и Власт

Силни преживявания на страх, безпомощност и безкритичност водят след себе си до инертно следване на заучен маладаптивен модел на отреагиране върху децата. Обикновено за да компенсирате тези "излагащи" ни преживявания, като възрастни ние използваме компенсаторни механизми на реакция, като **упражняваме сила и власт**.

Телесното наказание преди всичко включва упражняване на власт върху по-малкия. За да разберем рисковете и уязвимостта на децата, е важно да разберем динамиката на силите в семейството и обществото. За да се справим ефективно с ТН, трябва да разберем и анализираме връзките на властта между родител с родител, родител и дете, учител и дете, значими възрастни и децата, както и сред децата.

Властта включва способността, уменията или способността да взема решения и да предприема действия; физическа сила или издръжливост. Упражняването на властта е важен аспект на взаимоотношенията. Всички отношения са засегнати от упражняването на властта. Колкото повече власт има човек, толкова по-голям избор има този човек. Хората, които имат по-малка власт, имат по-малко избор и следователно са по-уязвими към злоупотреби.

"ВЛАСТТА" или силата НЕ ВИНАГИ Е ФИЗИЧЕСКА.

В контекста на телесното наказание хората мислят за физическа сила, която включва физически размер и сила, както и определени роли. Физическата сила може да включва наличието на оръжия и/или контролиране достъпа или сигурността.

Въпреки това, има много различни видове власт, които са от значение в контекста на телесното наказание, като например:

Социална/общностна власт

- ▶ Натискът от страна на връстници и тормозът в училище са форми на социална мощ.
- ▶ Ръководителите на общността, учителите и родителите са много силни поради ролята си в семейството и общността.

Икономическа власт

- ▶ Контрол на парите или достъп до стоки, услуги.
- ▶ Съпружките и/или бащите често притежават икономическата мощ в семействата.
- ▶ Има власт в законите и как се извършват тези закони, което може да доведе до злоупотреба, ако законите не осигуряват адекватна защита.

На основата на пола (социални)

- ▶ В повечето култури мъжете обикновено са в по-мощно положение от жените.

Свързана с възрастта

- ▶ Децата и възрастните хора често имат по-малко сила.

Когато властта се упражнява без поетата равна по сила отговорност, потърпевшият се озовава в ситуация на упражнено насилие!

Тревожност и напрежение

“Твърде объркващо и обезпокоително е за едно дете да бъде ударено и обичано топло в един и същи дом.”

*Дженифър Е. Лансфорд
от Института за социални науки към университета Дюк, САЩ*

Комбинирани фактори водят до тенденция **детето и възпитанието все повече да се свързват с напрежение и стрес, отколкото с щастие и удовлетворение**. Причината за това са все по-големите изисквания към родителите как да осъществяват възпитанието на фона на все по-голямата им самотност в това предизвикателство. Ако по времето, когато днешните родители са били деца, възпитанието се е възприемало като отговорност на цялото общество, днес то се възприема като задача единствено и изцяло на родителите. В големите градове тези тенденции се усещат по-ясно поради по-напрегнатия ритъм на живот и относително по-малката помощ, която получават родителите от страна на разширеното семейство. Повишената тревожност за децата и преживяването за по-голямата отговорност на родителите имат като резултат стремеж към по-голям контрол върху детето във всички основни аспекти на неговия живот.¹¹

“Напрежението да се справят с всички задължения в условията на дефицит на време и помощ по своеобразен начин “затваря” сетивата им към случващото се в детската душа. Детето, вместо да носи радост, се превръща в противник, с когото те се конкурират за надмощие в отношенията.” - сочи национално представително изследване, България, 2018.

Депресия при родителите

Депресията е значително свързана с по-враждебното, негативно и по-отдалеченото (оттеглено) родителство. Депресията при родителите е била последователно свързана с редица поведенчески проблеми и психопатология при деца, включително по-високи нива на депресия и по-високи нива на тревожност.

Депресията, особено при майките, е значително свързана с по-малко положително родителстване (топлина). Многобройни литературни източници показват, че депресията, особено при майките, се свързва с качествата на отглеждането на бебета и малки деца. Изследователите, които са наблюдавали майките в личното им взаимодействие с техните бебета или малки деца, са установили, че по-високите нива на депресивни симптоми се свързват с по-малка отзивчивост

11 <http://endviolence.bg/>

или чувствителност на майката, по-малко вербално и визуално взаимодействие и повече интрузивност (Campbell et al., 2004); Easterbrooks, Biesecker, и Lyons-Ruth, 2000; Ewell Foster, Garber и Durlak, 2007; Goodman и Brumley (1990).

Изследователите откриват, че депресията на родителите е свързана с упражняване на родителстване, свързано с телесно наказание и насилие над деца. Майките с повишени депресивни симптоми са по-склонни да бъдат класифицирани като авторитарни или откъснати от взаимодействията си с малки деца в сравнение с майките с ниски нива на депресивни симптоми.

Многобройни проучвания показват, че история на малтретирането на майката в детската ѝ възраст значително повишава риска от това тя да развие тежка депресия, злоупотреба с наркотични вещества и да бъде в домашно насилие (Edwards et al., 2003; MacMillan et al., 2004).

Всичко това от своя страна се превръща в допълнителни подкрепящи фактори и увеличава риска от последващо малтретиране на децата, било то от самата жена, или чрез асоциирането ѝ с извършител партньор (Collishaw et al., 2007).

Тема 3: Връзката на “телесното наказание” с “насилието”

“Телесното наказание е толкова унижително за този, който го причинява, както и за този, който го получава; освен това е неефективно. Нито срамът, нито физическата болка имат някакъв друг ефект, освен че те научават да го понасяш.”

Елън Кий

Докаато обучението на децата на самоконтрол и приемливо поведение е неразделна част от отглеждането на деца във всички култури, много от родителите използват физически и психологически методи на насилие, за да наказват нежеланото поведение и да насърчават желаното.

Глобалната инициатива препоръчва да се признае, че прекратяването на телесното наказание е ключов елемент за елиминирането на насилието в семейството. Домът никога не може да бъде освободен от насилие, докато физическото наказание на децата е правно и социално приемливо. Физическото наказание и насилието между партньорите са тясно свързани - двата вида насилие често съществуват едновременно. Упражняването телесно наказание над детето увеличава шанса за това то да се превърне в жертва или в извършител на насилие в партньорската двойка вече като възрастен.¹²

Насилието

Много хора свързват думата “насилие” с физическа сила и физическо насилие, но има и много други форми на насилие. Например, помислете за това:

Насилие = използването на някакъв вид сила и власт, принуда или натиск

Дефиницията на насилие:

“Използване на **сила и власт** над друго лице или други хора.”

Насилието може да включва физическо, емоционално, социално или икономическо насилие, принуда или натиск. Насилието може да бъде изразено под формата на физическо насилие или заплахата с оръжие; то може да бъде и по-скрито под формата на заплахи или други форми на психологическо или социално напрежение.

Употребената **сила** включва: Да се направи нещо под напрежение или принуда, физически, морални или интелектуални средства.

Злоупотреба с **власт**: Злоупотребата пречи на хората да вземат свободни решения и ги принуждава да се държат противно на волята си. Децата са особено

12 Global Initiative to End All Corporal Punishment of Children (2015), Corporal punishment of children: review of research on its impact and associations, Working paper, London: Global Initiative to End All Corporal Punishment of Children

уязвими към злоупотреби поради изключително ограничената им власт във всяка ситуация. Децата също по-лесно могат да бъдат объркани и манипулирани поради ограничената си житейска опит.

Принудата: Принуждаване или опит за принуждаване на друго лице да се ангажира с поведение срещу неговата воля, като използва заплахи, вербално настояване, манипулация, измама, културни очаквания или икономическа сила.

Полагащите грижи не винаги използват насилствена дисциплина с умишленото намерение да причинят вреда или нараняване на детето. Вместо това поведението понякога произтича от гняв и неудовлетвореност, липса на разбиране за вредата, която може да причини, или ограничени познания на методите за насилие. Насилствената дисциплина в ранна възраст може да бъде особено вредна, имайки предвид увеличавения процент на физически наранявания, както и на неспособността на децата да разберат мотивацията на възрастните, стояща зад акта насилие като форма на "телесно наказание", и да приемат стратегии за справяне с проблемите.

ВНИМАНИЕ!

Хроничното излагане е по-проблематично от инцидентното.

Формите на възпитание на децата чрез "телесно наказание" са неприемливи и следва да се заменят с други - позитивни подходи и форми, основаващи се на взаимно уважение и толерантност.

Първата крачка, за да помогнем на деца в риск, е да се научим да разпознаваме белезите и признаците на насилието над деца. Всяко дете на всякаква възраст може да стане обект на телесно наказание.

За нуждите на настоящия Наръчник е изготвено **Приложение № 1, Индикатори за разпознаване на видовете насилие.**

Важно е да знаем, че:

Телесното наказание на дете като форма на упражнено насилие причинява вреда. Няма оправдание за физическото нараняване, емоционалната и психологическа травма, включително сексуалното нараняване като форма на телесно наказание.

Всяко от тях може да доведе до най-вредните от всички последствия - смърт от наранявания, самоубийство или убийство.

Тема 4: Последници при децата

“Много неща научих с шамари. Още ги помня. Благодаря ти, татко – научи ме да приемам шамари и да ги раздавам.”

Из филма “Моят девер” (it Mio cognato, 2003)

Глобалната инициатива е направила над 200 проучвания, които свързват телесното наказание с широк спектър от отрицателни резултати за детското здраве, развитие и поведение, които могат да ги последват в зряла възраст. Те включват, но не се ограничават до, смърт и тежки физически наранявания, умствени и индиректни физически увреждания, нарушено когнитивно развитие, повишена агресия, насилствено и антисоциално поведение и сериозно дисфункционални взаимоотношения между родител и дете¹³.

Насилието над деца е свързано с изграждането на механизми за съхранение. Често в ситуации на насилие детето е поставено пред въпроса как да съхрани своята физическа и емоционална цялост. За да се случи това, то прибегва до изграждането на редица специфични поведения, чрез които да оцелее:

- ▶ **Девиянтното поведение** - този вид поведение може да е израз на спомени или емоции на срам, гняв, болка, които не могат да бъдат изказани чрез думи и получават отдушник в поведението.
- ▶ **Отричане и потискане** - поведение, което цели да “забрави” травматичното събитие. Детето помни само приятните моменти, свързани с упражняващия насилие и пренебрегва конфликтите. То може временно да “забрави” насилието, а може да настъпи и пълно забравяне на случилото се. Когато продължи твърде дълго обаче, “забравянето” допълнително влошава психологическото разстройство, тъй като не дава възможност да бъде припомнена и преработена травмата и задълбочава изолацията на пострадалият от другите хора.
- ▶ **Оправдания за насилието** - детето непрекъснато търси начини, за да оправдае случващото се. Оправдава или поведението на “насилника”, или собственото си примирение с насилието. Желанието на пострадалия е да промени собственото си съзнание и спомени, тъй като действителността не може да бъде променена.
- ▶ **Психосоматизацията** - друг начин, чрез който потиснатите емоции, свързани с травмата, получават израз, е трансформацията им във физически симптоми като: главоболие, прилошаване, виене на свят, диабет, психогенна астма и др.
- ▶ **Наптрапливо поведение** - децата, пострадали от насилие, често се връщат към ситуацията на насилие. Те се чувстват принудени да пресъздават момента на травмата. Стремещт към връщане и преповтаряне на сцената може да се сведе само до отделен наптрапчив спомен. Но в някои

¹³ Global Initiative to End All Corporal Punishment of Children (2015), Corporal punishment of children: review of research on its impact and associations, Working paper. London: Global Initiative to End All Corporal Punishment of Children.

случаи се променя цялостната ориентация на поведението на детето, като то се стреми несъзнателно отново да попадне в рискови ситуации или отношения. Травматичното преживяване за детето е толкова болезнено и го такава степен надхвърля капацитета му за преработка на емоциите, че то е злято от чувство за безпомощност. Именно от усещането за загуба на контрол идва психологическото травмиране. Многократното преживяване на ситуацията е начин детето да възстанови контрола във въображението си.

- ▶ **Придобиване поведението на насилника** (Идентификация с агресора). Когато детето е било жестоко малтретирано сексуално или физически, упражняващият насилието родител се възприема като всемогъщ. За да се справи с чувството на безпомощност, детето започва да мисли за себе си като за също толкова могъщо, колкото е и "насилникът". По такъв начин детето се спасява, защото се чувства като човек, който притежава силата и не е нужно да се страхува повече.
- ▶ **Самообвинението** е най-характерната реакция за пострадалите от насилие. Почти винаги детето се чувства свръхотговорно за случилото се по начин, който не отговаря на реалната ситуация. То се обвинява, че по някакъв начин е предизвикало насилието с действията или мислите си, или че не е могло да го избегне. Самообвинението е свързано със самонаказващо се поведение, завишени изисквания към себе си, самоунижение и пр. Трайното чувство на вина предопределя по-нататъшното поведение на детето. Несъзнателно то започва да действа от позицията на човек, който заслужава да получава удари. Именно толерантността към насилието прави "жертвата на злоупотреба" в детството потенциална "жертва" в зряла възраст.
- ▶ **Желанието да помагаш на другите** - често пъти това е реакцията, която позволява на пострадалия от насилие да преодолее травмата.

Промени се случват и на **невро-биологично ниво**.

- ▶ **Мозъкът интерпретира болката като заплаха**. Когато родител удари дете, то се изправя пред един парадокс - човекът, от когото трябва да търся закрила, ме наранява. Това предизвиква тежка дезорганизация, като тук *стресовият хормон* - **кортизол**, може да унищожи мозъчни връзки и дори мозъчни клетки.
- ▶ Насилието и negliжирането могат да доведат до **умствено изоставане** и емоционални проблеми при генетично нормални деца.

Много деца, пострадали от насилие, живеят с надеждата, че когато пораснат, всичко ще се промени.

Реалността за съжаление е друга.

Дете, което се е формирало като личност в условията на системно насилие, не е подготвено за изграждане на друг тип отношения - без контрол и насилие!

Важно е да знаем, че в училище проявите на травмата може да се препокрият с други психосоматични прояви!

Модул 1 - Презлед

Какво успех да науча?

Моля, прочетете твърденията и решете доколко сте съгласни с всяко едно от тях. Заградете с кръгче онази цифра отгясно, която най-точно отразява Вашето мнение. Не се колебайте - тук няма правилни и неправилни отговори. За да изразите своята преценка, използвайте следната скала:

- 1 - съвсем несъгласен
- 2 - по-скоро несъгласен
- 3 - колкото несъгласен, толкова съгласен
- 4 - по-скоро съгласен
- 5 - напълно съгласен

Твърдения	съвсем несъгласен	по-скоро несъгласен	колкото несъгласен, толкова съгласен	по-скоро съгласен	напълно съгласен
1. Родителите, които бият децата си, го правят единствено за тяхно добро.	1	2	3	4	5
2. Телесните наказания повишават уважението на децата към възрастните (родители, учители) и ги подтикват да учат по-усърдно в училище.	1	2	3	4	5
3. По-добре е да дръпнеш ухото на детето си или да го напляскаш, отколкото да му се караш или да му крециш.	1	2	3	4	5
4. Децата не могат да бъдат възпитавани, ако не се страхуват от телесните наказания, които им налагат възрастните (родители, учители).	1	2	3	4	5
5. Ако напляскаш едно дете или му издръпаш ушите, това няма да му причини никаква вреда.	1	2	3	4	5
6. Допустимо е да набиеш детето си, когато то заслужава.	1	2	3	4	5
7. Ако родителят не пляска редовно детето си, то става непослушно и престава да се подчинява.	1	2	3	4	5
8. Ако родителят казва нещо на детето си, а то не го слуша, тогава родителят трябва да го набие.	1	2	3	4	5
9. Доброто дете винаги слуша своите родители.	1	2	3	4	5
10. Телесните наказания водят до каляване на характера на детето и изграждането му като личност.	1	2	3	4	5
11. Детето може да бъде напляскано, когато е необходимо, но само с леки шамари.	1	2	3	4	5
12. Малките деца не трябва да бъдат удряни, защото не разбират добре това, което им се казва, но големите разбират и трябва да бъдат бити, когато не изпълняват наставленията на възрастните.	1	2	3	4	5
13. Телесното наказание е много добър начин да дисциплинираш децата и да ги научиш какво трябва и какво не трябва да правят.	1	2	3	4	5

Твърдения	съвсем несъгласен	по-скоро несъгласен	колкото несъгласен, толкова съгласен	по-скоро съгласен	напълно съгласен
14. Някои деца, които не се държат добре, не разбират от нищо друго, освен от бой.	1	2	3	4	5
15. Само лошите родители бият децата си.	1	2	3	4	5
16. Често пъти телесното наказание е последното средство за вразумяване на децата, когато нищо друго не помага.	1	2	3	4	5
17. Учителите имат право да напляскат някой недисциплиниран ученик, но в много редки случаи.	1	2	3	4	5
18. Телесното наказание на децата е приемливо, но само в някои специфични случаи и като крайна мярка.	1	2	3	4	5
19. Когато детето не разбира от дума, трябва да бъде напердашено.	1	2	3	4	5
20. На родителите е позволено да бият децата си, но не и на учителите.	1	2	3	4	5
21. Родителят може да напляска сина си, когато е непослушен, но не и дъщеря си, защото момичетата са по-нежни и могат да пострадат.	1	2	3	4	5
22. По-оправдано е майката да бие детето си, отколкото бащата.	1	2	3	4	5
23. Учителите могат да налагат телесни наказания на своите деца, но не и на учениците си в училище.	1	2	3	4	5
24. Телесните наказания на децата са много вредни за тях.	1	2	3	4	5
25. Телесните наказания на децата трябва да бъдат забранени със закон, а възрастните, които ги налагат, да бъдат подвеждани под наказателна отговорност.	1	2	3	4	5
26. Телесните наказания на децата са необходими, за да се поддържат редът и дисциплината (у дома, в училище).	1	2	3	4	5

Модул 2

Превенция и интервенция

Предотвратяване на телесното наказание като упражнено насилие

Какво включва този модул накратко?

Използвайки наученото до тук, в настоящия модул ще поставим акцент върху знанието за това какви са основните първопричинители на упражняваното телесно наказание като форма на възпитание, как можем да оперираме с това знание и да създадем механизми за неговото овладяване, както и използването на алтернативни, позитивни и подкрепящи методи за възпитание.

Ще акцентира върху това как може да предотвратим и намалим както рисковете и уязвимостта като фактори родителите и авторитетите да извършат телесно наказание, така и да предприемем нужните действия за информираност, овластяване и подкрепяща интервенция, основаващи се на взаимно уважение и толерантност.

Този модул обхваща:

- ▶ План за превенция срещу упражняване на телесно наказание като форма на физическо насилие и емоционална репресия над децата в семейството и обществото.
- ▶ Превенция и интервенция на рисковете (уязвимите групи и подпомагащи фактори).
- ▶ Интервенции за предотвратяване на повторно възникване на проблема.
- ▶ Фокусирани действия за превенция: обществено-правни мерки за защита и психосоциална помощ, закрила и рехабилитация.

Цели

До края на този втори модул ще придобием опита:

- ▶ Да очертаем основните елементи за превенция на телесното наказание и методи за интервенция, заместващи решения.
- ▶ Да придобием знания за проектиране на превантивни интервенции, включително методи за събиране на информация, идентифициране на рисковете, рискови групи и фактори. Мултидисциплинарна работа в екип.
- ▶ Да придобием умения за изграждане и реализиране на стратегия за интервенция в ситуация на прилагане на телесно наказание над дете.
- ▶ Да изградим чувствителност към телесното наказание като форма на дисфункционален метод на възпитание и заменянето му с други - позитивни подходи и форми.

Контекст

В рамките на втория модул ще надградим нашето знание и разбиране за телесното наказание над деца. Това ще ни помогне да придобием умения за справяне чрез прилагането на различни методики за превенция; ще ни даде знания за справяне с телесното наказание над дете, така че да прилагаме ефективни интервенции за предотвратяване и реагиране в случаи на упражнено телесно наказание.

Този модул ще надгради и уменията ни за преценката на ситуация на "деца в

риск". В рамките на модула ще научим как чрез мултидисциплинарната работа и прилагането на координационния механизъм са уредени взаимовръзките и взаимоотношенията между всички участници по казус на дете, пострадало от телесно наказание, и начините за справяне през прилагането на принципа "дете - центриран подход".

Себерефлексия

Добрата практика за успешно партньорство и координация при работа по случаи на пострадали деца изисква:

- ▶ Общо разбиране на проблема.
- ▶ Споделено от всички изявление за мисията и възгледите.
- ▶ Разработване на значими партньорски цели и оперативни задачи със съгласувани стратегии за това как да се постигнат тези задачи.
- ▶ Ангажимент на всяка служба за партньорска работа, включително и за редовно и активно участие.
- ▶ Избор на лице - ключов специалист, отговорно за поддържане на процеса на вземане на решения.
- ▶ Писмен план за действие и развитие на партньорството със срокове.
- ▶ Ангажимент за прилагане в собствената организация на резултатите от постигнатите споразумения в регионалното партньорство.
- ▶ Координатор за местното партньорство (може и на ротация).
- ▶ Обезпечаване на минимум важни ресурси за поддържане на партньорската работа (персонал, финансиране, материали и др.).
- ▶ Анализ на статуквото и на необходимостта от промени.
- ▶ Процес на редовно консултиране на родителите на пострадалото дете.
- ▶ Редовна преценка на дейностите и адаптиране.
- ▶ Връзка между дейността на регионалното партньорство с други свързани инициативи.

Тема 1: Превенция - определение

“Силата е два вида. Единият се получава от страха от наказание, а другият - от любов. Силата, основана на любовта, е хиляди пъти по-ефективна и постоянна, отколкото тази, която произтича от страха от наказание.”

Махатма Ганди

Какво е превенция?

Превенция (на латински: *praeventio* – изпреварвам, предупреждавам)

Превенцията се основава на убеждението да се използва възходящ подход за спиране или намаляване на даден проблем и неговото въздействие, преди той да се е случил. Превенция означава да предприемем някакви действия или дейности, които се занимават с основните причини за проблема и широките детерминанти чрез усилията на общността и процесите на участие на личността. Фокусът на превенцията е чрез информиране и популяризиране на здравето като физическо, психическо и социално благополучие, неговото подобряване за цялото общество.

Общественото здраве е набор от ръководени от общността усилия, насочени към подобряване на здравето на цялото население чрез предоставяне на ПРЕВЕНЦИИ за намаляване на появата на болести и потенциални рискови фактори, включително нездравословно поведение, каквото се явява и използването на телесно наказание над деца.

Защо превенция?

В литературата сме срещали много различни интерпретации на трите нивата на превенция - разграничаването между (първична, вторична и третична) и то е винаги “по-изкуствено от реално”.

- ▶ Превенцията може да се разглежда като проактивен, предпазен и възходящ подход, което означава спиране на проблема или риска преди неговото възникване.
- ▶ Превенцията включва действия или дейности за преодоляване на основните причини за проблемите.
- ▶ Превенцията акцентира върху участието на общността и комуникацията.
- ▶ Превенцията се фокусира повече върху практиките, основани на населението, отколкото върху индивидите.

Обръщайки поглед към поставеното и разглежданото в детайли явление – телесно наказание над деца като форма на физическо насилие и емоционална репресия, нашият фокус и усилията ни ще се насочат към това как да се намалят рисковете и да се насърчи защитата, за да се гарантира благосъстоянието на децата, семейството и обществото, вземайки под внимание ключови фактори като:

- ▶ Укрепване на индивидуалните знания
- ▶ Мобилизиране на общности и социума
- ▶ Професионално обучение
- ▶ Насърчаване на образованието в общността
- ▶ Интервенции, които възникват преди началото или рецидива
- ▶ Предпоставки - вярвания в “ранна намеса” и “некриминален подход”
- ▶ Осигуряване на достъп до качествени услуги
- ▶ Насърчаване на коалициите и мрежите
- ▶ Въздействие върху политиката и законодателството

Тема 2: Преглед на превенциите и интервенциите

“Страхът от телесно наказание замъглява способността на децата към състрадание, което е в основата на исканията на родителите.”

Маршал Розенберг

Напредвайки в този модул, ще започнем, като си припомним **основните причини и факторите**, допринасящи за това родителите и другите авторитети да прибегват до телесно наказание над дете и как това ще предопредели **проектирането на превантивни интервенции**.

Ще разгледаме стратегиите за превенция, които използват екологичната рамка за представяне, и различните, основаващи се на правата, развитието на общността и центрираните към детето подходи.

Ще разгледаме също и една от обещаващите области на превенцията на телесното наказание над деца - работа с всички субекти, включени в процеса.

Основни причини

Основните причини за телесното наказание над деца са отношението на обществото към децата и използване на трансгенерационни практики за възпитание, предопределени от силата и властта, които родителите имат в семейния контекст.

Предотвратяването на телесното наказание над деца като форма на насилие включва справяне с основните причини за неговото упражняване, както научихме в Модул 1.

Причините за използване на телесното наказание при възпитанието на деца може грубо да се разделят на три категории:

- 1) родителят губи самоконтрол поради изтощение и умора,
- 2) родителят смята, че насилието е оправдано и го използва систематично като средство на дисциплината, или
- 3) родителят се държи жестоко към детето поради психично-здравен проблем или злоупотреба с вещества.

Появяват се **два определящи фактора** за това родителите да се чувстват или

- ▶ **крайно отговорни**, без да бъдат предварително достатъчно овластени, през това **да получат знания и умения за отглеждане на своите деца**; да могат да разпознават техните възрастови специфики, потребности, емоционални състояния, или
- ▶ **безкритично упражняващи властта и контрола**, която им дава

родителската позиция, **оставайки нечувствителни** към потребностите на детето като личност и последици, които телесното наказание оставя върху детската психика.

Както вече беше отбелязано в Модул 1, обикновено родителите са поставени в ролята на носещи **цялата отговорност** (лишени от подкрепяща заобикаляща среда), **без да разполагат с достатъчно информация** относно това кое е в най-добрия интерес на детето.

От друга страна, натоварени и разполагащи, също трансгенерационно, със **силата и властта**, която да упражняват при отглеждането на подрастващите, много често родителите се озовават в капана на “раздаващи заповеди” и крайно контролиращи, като “формирана реакция” срещу признаване на тревожността, напрежението и депресията. Родителите често поставят себе си и децата в строги роли и позиции на власт, като децата са в подчинено положение. Чрез актове на упражнено телесно наказание използващите го се стремят да запазят привилегиите, властта и контрола си.

Затова от ключово значение е включването на всички участващи в семейните отношения деца - родители, авторитети и близко обкръжение в разпознаването, усвояването и интегрирането на поредица от **заместващи техники за възпитание**, които носят уважение на своето и чуждото психично и физическо пространство. Те ще дадат на детето преживяване за физическа и емоционална сигурност, защитеност и обгриженост, а на родителите - спокойствие и удовлетвореност.

Съдействащи фактори

Предотвратяването на телесното наказание над деца включва и справяне със специфичните за ситуацията фактори, които допринасят или увеличават риска. Тези фактори включват:

- ▶ обществената нагласа и разбирането на проблема;
- ▶ действия и поведение на правителствените и неправителствените структури, включени в системата на закрила на детето;
- ▶ възможностите и механизмите за социална и правна защита и подкрепа.

Понякога дори начинът, по който се предоставят подкрепящите услуги, може да увеличи риска от дисфункционално родителстване.

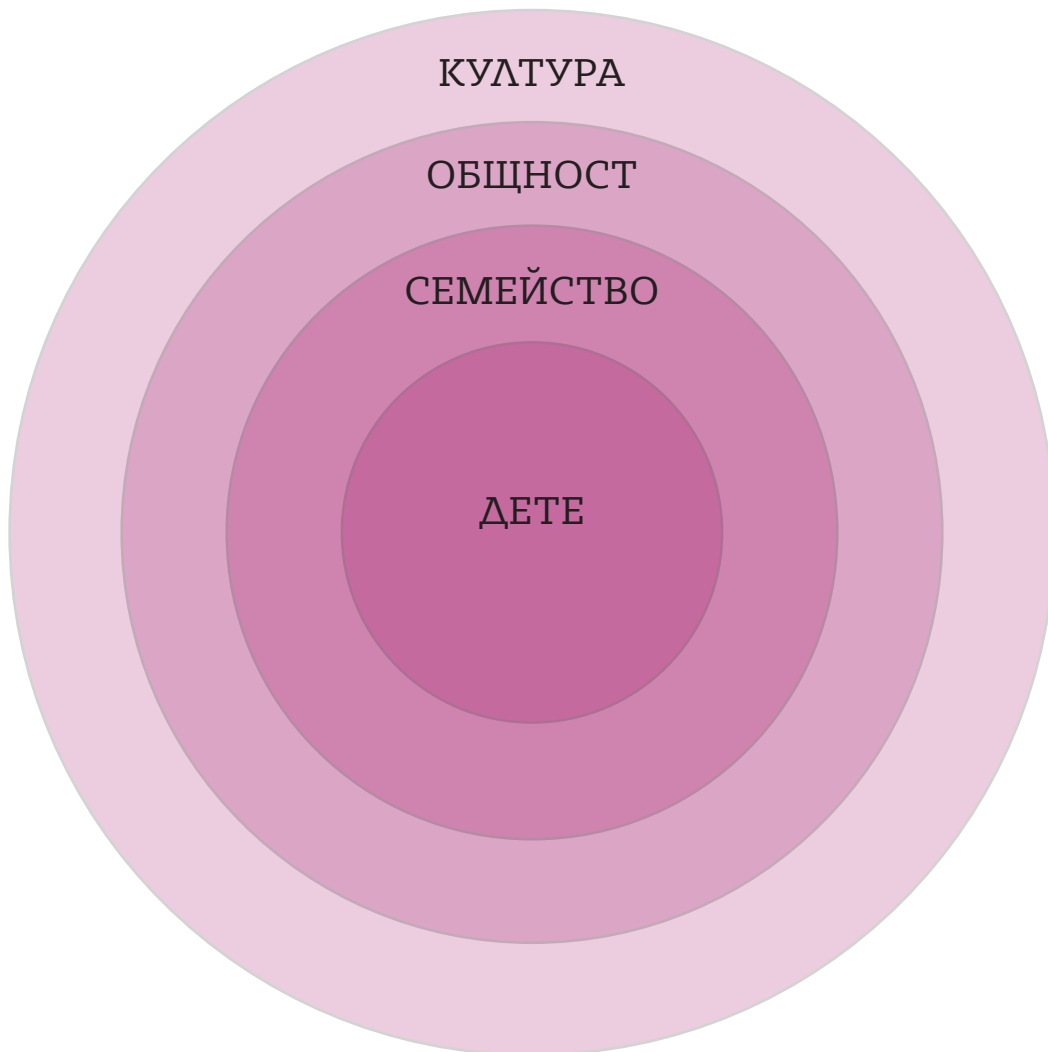
В някои случаи психосоциалната и юридическата интервенция, без направена високо професионална оценка за контекста, причините, родителския капацитет, съпътстващите фактори, определящи типа родителстване и формулировка по конкретния казус, предопределяща конкретните последващи действия, може да повлияе негативно върху и без това дисфункционалната взаимовръзка на родители и деца.

Екологична рамка и превенция

От представеното до тук става ясно, че т. нар. *екологична рамка* може да бъде полезна за разбиране на факторите, които причиняват или допринасят за телесно наказание. Тази рамка ни помага не само да изследваме, но също така да обърнем внимание както на първопричините, така и на факторите, които играят важна роля за упражняване на телесното наказание като форма на възпитание, причиняващо последици върху индивида, пострадали и извършители, общности и общества, специфични за упражнено насилие.

Нека разгледаме погребно как екологичната рамка ни дава в настоящия наръчник да разгледаме и представим разработени и пробирани във времето методики за работа с деца от различни възрасти като стратегии за предотвратяване на ТН.

Подход на екологичните системи

1. **На индивидуално ниво** - основен начин за предотвратяване на риска от ТН като форма на насилие е чрез програми за първична превенция, вторична превенция на рискови групи и третична интервенция при пострадали. На това ниво се получават преди всичко преки интервенции, които да отговорят на нуждите от овластяване, психосоциална и правна подкрепа за пострадалите или семействата в риск и улесняващи възстановяването на лица.

2. **На ниво семейство** - родители са включени в програми **за подкрепа на родителите в подобряване на родителските им умения** и предлагащи алтернатива за справяне с ежедневните предизвикателства, както и овластяване на авторитети в предотвратяването на проблемни ситуации, свързани с ТН. Акцентът е върху използването на положителни, а не на отрицателни родителски практики, така че детето да получи адекватни и здравословни грижи, възпитание и образование.

Материалът, включен в Методиките, включва информация за: разпознаване, разбиране, интегриране, заявяване и устояване на личните граници и права, овластяване, колектиране на нови знания и умения, обучение за професионални умения за вземане на решения.

3. **На ниво общности** - важно е да разгледаме предизвикателството, стоящо пред нас, професионалистите, как най-ефективно да отреагираме при случай на пострадало дете, за да може да се защити по най-добрия начин неговият интерес, запазвайки достойнството му.

Акцентът е върху позитивните практики по случай на деца в риск при свикване на **Координационния механизъм за взаимодействие при работа в случай на деца, жертви на насилие, или в риск от насилие и за взаимодействие при кризисна интервенция**¹⁴. За яснота уточняваме, че няма да се спираме на целите, функциите, участниците и т.н. при прилагането на координационния механизъм, а как да управляваме случая така, че да предложим **специализирана закрила на децата чрез осигуряване на координирана безопасност и подкрепа**.

4. Като друг основен акцент се явява подкрепата на ниво социум - гражданите се превръщат във все по-самостоятелни и активни в това да се ангажират социално, политически и икономически в подобряване на техния начин на живот и взаимоотношения.

Както акцентирахме до тук, всички интервенции, на всички нива трябва да бъдат проектирани и приложени с помощта на подход, базиран на правата и развитието на семейството и общността и центрирани към детето.

---

14 С цел подобряване работата с деца, жертви на насилие в България, на 15 март 2010 г. беше приет Координационният механизъм за взаимодействие при работа в случай на деца, жертви на насилие или в риск от насилие, и за взаимодействие при кризисна интервенция. Механизмът бе приет от всички институции, които са органи по закрила. Към него се присъедини и Главна прокуратура. Координационният механизъм ясно определя значимата позиция на всички правителствени и неправителствени организации в работата по конкретен случай на пострадало дете и включването на цялото, значимо обкръжение в негова защита.

Тема 3: Мултидисциплинарни интервенции

“Водене на случай”

“Вместо да играем играта “Да направим живота чудесен”, често играем играта “Кой е прав”. Знаеш ли тази игра? Това е игра, където всеки губи.”

Маршал Розенберг

Определение: Мултидисциплинарният подход е този, в който един и същи проблем се изследва от гледна точка на повече от една дисциплина. Често мултидисциплинарност и интердисциплинарност се използват като синоними, описващи целта да се пресекат границите между дисциплините.

Онлайн речникът на Оксфорд предлага следната дефиниция за мултидисциплинарен подход: “Комбинирането на или с участието на няколко академични дисциплини или професионални специализации в един подход към дадена тема или проблем”.

Мултидисциплинарен подход

Както сочим по-горе, работата по случай на дете в риск изисква съобразяването и адекватната оценка на влиянията върху физиката, психиката и личността на пострадащото дете. Затова и по случая се въвлеча мултидисциплинарен екип, който включва специалисти с различна експертиза, както и участието на различни органи, служби, организации и субекти, в т.ч. представители на РД на МВР, Съд, Прокуратура, Община, РДСП, ДСП, ОЗД, училищните власти, лекари, адвокати, НПО и др., ангажирани по случай на пострадащото дете.

Координирането на усилията на всички участници и начините за справяне през прилагането на принципа “дете - центриран подход” може да се случи, ако следваме добрите практики на “Водене на случай”, описани по-долу.

Водене на случай

“Воденето на случай” е оказване на помощ, отговаряща на индивидуалните потребности на нуждаещия се възрастен или дете в ситуация на риск или пострадал, обединявайки отговорността за оценката и координирането на услугите в лицето на един професионалист (социален работник, психолог, психиатър) или екип.

В процеса на конкретно разглежданата тема, упражняване на телесно наказание над дете като форма на физическо насилие и емоционална репресия, поставените задачи пред водещия е важно да бъдат в следния фокус:

1. **Оценка на потребностите и ресурсите** - придобиване на ясна представа за потребностите и силните страни на детето.

2. **Планиране на грижата** - на базата на оценката водещият на случай ръководи изготвянето на лесен за използване план, който съдържа ясно определени цели (тясно координиран с Отдела за закрила на детето).

3. **Изпълнение на плана** - планът трябва да бъде пуснат в ход със съдействието на родителите (настойниците на детето, подкрепящите го хора) и всички онези служби, които отговарят най-пълно на определените разнообразни потребности.

4. **Проследяване** - водещият на случай системно проследява и отразява изпълнението на поставените цели.

5. **Преглед на постигнатото** - с участието на всеки, който е свързан със задачата, се оценява резултатът от планираните интервенции. Тъй като тази оценка изисква изследване на настоящите потребности и силните страни на детето, прегледът може да се разглежда като повторна оценка.

Тези задачи не са поредица от отделни събития. Те протичат паралелно и са взаимно свързани. Добрата практика се основава на ясно определени **водещи принципи**:

- ▶ **Фокусиране върху силните страни на детето**, а не върху проблематиката и патологията. Водещият на случая трябва да изгради умения за виждане на силните страни и умения, а не да се фокусира изцяло върху негативните страни. Това не означава да не отчита съществуващите затруднения, които може да съпътстват и утежняват проблематиката на пострадалото дете. По този начин то се превръща в активен участник в определянето на съдбата си чрез развитие, възстановяване и разширяване на уменията и възможностите - както на своите собствени, така и на обкръжаващите ги.

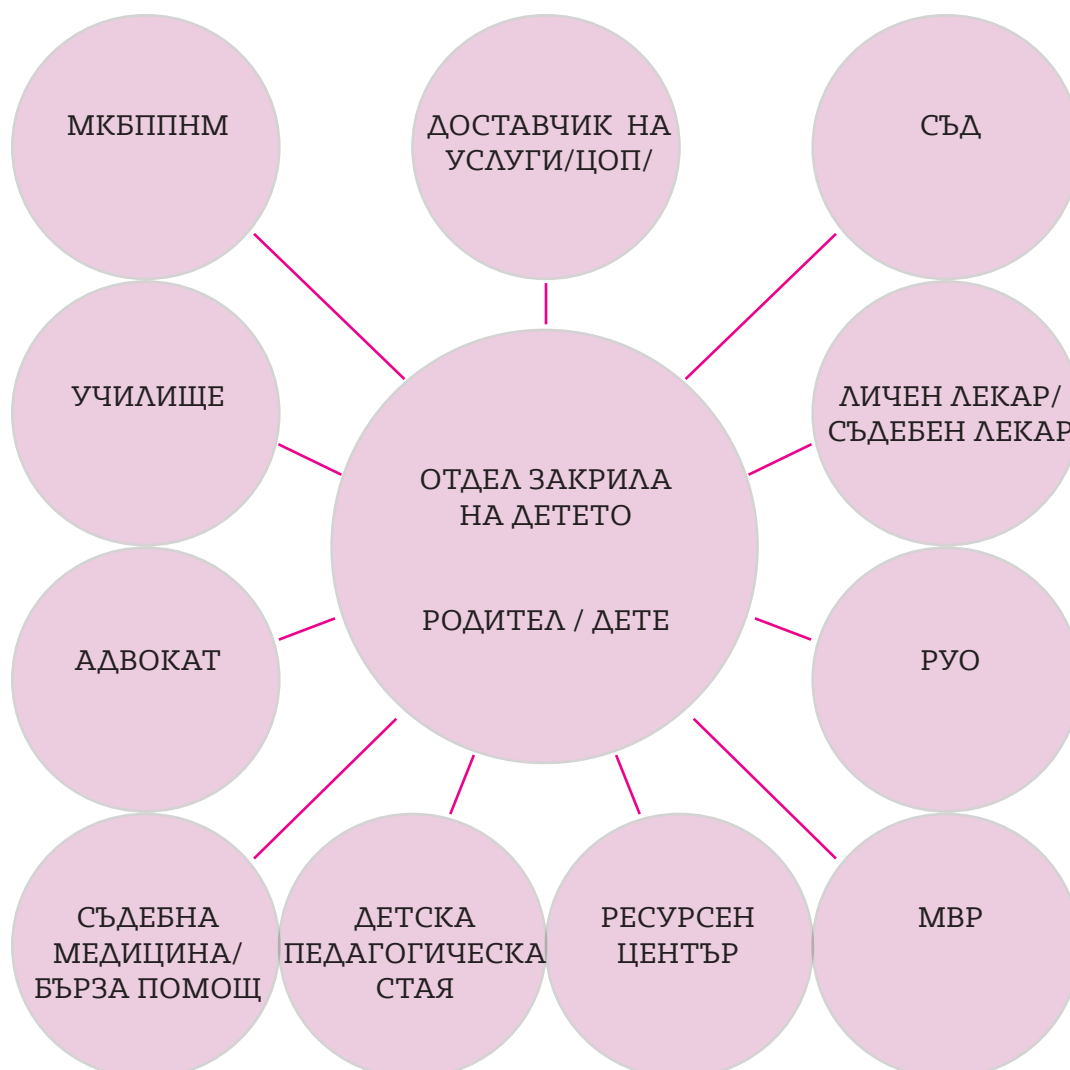
Детето изисква уважение, зачитане на достойнството, възможност за избор и известна подкрепа, която отговаря на потребностите и в същото време укрепва автономността му.

- ▶ **Връзката между водещия на случай и детето е от основно значение** - въпреки че връзката между водещия на случая и детето е от първостепенно значение, тя не е "нормална" като тази с приятел, роднина или колега. Водещите на случай са винаги в позицията на силния и е опасно това да се забравя. Доброто и професионално практикуване признава тази власт и избягва злоупотребата с нея, като създава, доколкото е възможно, връзка на сътрудничество (определящи фактори, които бяха засегнати в Модул 1).
- ▶ **Интервенциите са основани на принципа за свободния избор на нуждаещото се дете** - свободата на избора е свързана с увеличаване на властта на нуждаещото се от подкрепа дете и грижещия се за него при взимането на решения относно неговия живот. Детето дава основните насоки на работата, доколкото това е възможно. Работата трябва да е насочена към постигането на целите, произтичащи от неговите потребности и предпочитания.
- ▶ **Активното водене на случай с отиване при пострадалото дете е добра форма на интервенция** - детето, оказало се в позиция на социално, психическо и физическо нарушено функциониране, има нужда от помощ

“на място” като посредничество между детето и социалната среда, семейството, различните видове институции. Оценката на случая ще е по-надеждна, когато се осъществява в конкретната среда и с участието на други важни за пострадалото дете хора. Така водещият успява да спечели доверието на подкрепящата среда на детето и важните в случая институции и по този начин се стига до съвместна работа. Това позволява на водещия да ангажира техните ключови фигури в оценката и последващите дейности, увеличавайки значително приемствеността и подкрепата.

Стъпките, независимо колко малки са те, които водят към избрана от детето цел, трябва да бъдат насърчавани. По този начин постигнатото се затвърждава и детето започва да осъзнава способността си да променя средата си и ролята си в нея. Долавянето и надстройването върху тези едва забележими стъпала е едно от основните умения при воденето на случай.

За илюстрация на изложеното по-горе, предлагаме ДИАГРАМА на работа по случай на дете:

А за да сме ефективни в работата си, е важно всички участници да са запознати с динамиката и ефектите от упражненото ТНД, както и да имаме еднакво разбиране за Водене на случай, спазвайки следните основни

ПРИНЦИПИ:

- ▶ Пострадалото дете да е в центъра на всяка интервенция.
- ▶ Безопасно и позитивно за пострадалото дете преживяване при работата с него.
- ▶ Партньорството и сътрудничеството между службите - ефективен начин за подкрепа на дете с висок риск от насилие и увреждане в резултат на ТН.
- ▶ Прилагане на недискриминативни интервенции и услуги и избягване на всяка форма на обвиняване на пострадалото дете.
- ▶ Подсигуряване на ключов специалист, който да организира подкрепа на пострадалото дете и да отстоява неговите нужди и интереси.
- ▶ Независимо застъпничество за детето и обезпечаване на неговите права.
- ▶ Отстояване правото на пострадалото дете да води живот, свободен от насилие, на овластяване и самоопределяне, както и на конфиденциалност.
- ▶ Телесното наказание над дете не е частен, а обществено значим проблем.
- ▶ Пострадалото дете не отговорно за насилието, което е претърпяло. Няма извинение за насилието!
- ▶ Спиране на оскърбителното поведение към пострадалото дете и извършителите да носят отговорност.

Тези принципи са основата за всички действия на организации, стремящи се към превенция на телесното наказание над дете. Затова най-важното послание за всички е:

Животът, свободен от насилие, е основно човешко право, а не привилегия!

Спазването на изброените по-горе принципи ще улесни работата по случай на дете в риск, прилагайки мултидисциплинарен подход на координирани интервенции, които са предмет на следващата тема № 4.

Тема 4: Координация

Настоящата част от модула е посветена на предизвикателството да си дадем отговор на въпроса “Как да отреагираме при случай на пострадало дете, за да може да бъдат защитени по най-добър начин неговите права, неговите лични граници и достойнство, неговото право да учи и да се развива и да се възстанови след нанесена травма.”

Акцентът ще бъде върху позитивните практики по случай на деца в риск при свикване на **Координационния механизъм за взаимодействие при работа в случаи на деца, жертви на насилуе или в риск от насилуе, и за взаимодействие при кризисна интервенция.**

За яснота уточняваме, че няма да се спираме на целите, функциите, участниците и т.н. при прилагането на координационния механизъм, а как да **УПРАВЛЯВАМЕ СЛУЧАЯ** така, че да предложим специализирана закрила на децата чрез осигуряване на координирана безопасност и подкрепа. Като практична илюстрация на целия механизъм ще представим конкретен случай от практиката, който е подробно описан като стъпков процес и динамика на случая в Модул 3, Тема 3.

Какво е координация и координационен механизъм?

Обобщеното понятие на координация в социалната и правозащитната сфера за дете в риск може да се определи като механизъм за разработване и оптимизиране на процедура и действия в отговор на потребностите на децата и техните семейства, нуждаещи се от мултисистемна подкрепа и закрила.

С цел подобряване работата с деца, жертва на насилуе в България, на 15 март 2010 г. беше приет **Координационният механизъм за взаимодействие при работа в случаи на деца, жертви на насилуе или в риск от насилуе, и за взаимодействие при кризисна интервенция.** Механизмът бе приет от всички институции, които са органи по закрила. Към него се присъедини и Главната прокуратура. Този Координационен механизъм ясно определя значимата позиция на всички правителствени и неправителствени организации в работата по конкретен случай на пострадало дете и включването на цялото значимо обкръжение в негова защита.

Оценка на риска

Всички ние като професионалисти е важно да имаме знанията да направим базова оценка на риска за пострадалото дете и уменията да реагираме на спешните потребности за подобряване на безопасността му.

Когато пострадалото дете не може да говори и емоционалната му зрялост не позволява задаването на въпроси, се използват подходящи игрови техники и инструментариум, чрез който да направим оценка на риска.

Когато детето може да се изслуша, особено при децата над 10 години, спешните потребности за подобряване на безопасността му може да се идентифицират освен чрез подходящ инструментариум и чрез задаване на въпроси като:

- ▶ Чувстваш ли се в безопасност да се върнеш у дома?
- ▶ Нуждаеш ли се от помощ за намиране на безопасно място за настаняване?
- ▶ Наранен/а ли си?
- ▶ Нуждаеш ли се от медицинска помощ?
- ▶ Как мога да се свържа, ако изгубим контакт?
- ▶ Имаш ли близки хора, които да те подкрепят?
- ▶ Други, с оглед на конкретиката на случая.

Тези въпроси ще помогнат на участниците в координационния механизъм да открият спешните потребности на детето. За по-подробна оценка на риска пострадалото дете трябва да се насочва към специализираните служби за подкрепа и услуги за работа с деца, жертви на насилие, които могат да извършат по-всеобхватно индивидуално планиране на безопасността и адекватна оценка на риска.

Признаване на централната роля на детето за идентифициране на риска и за управление на безопасността:

- ▶ Най-големият източник на нужна информация е пострадалото дете;
- ▶ Овластяване, подкрепа и спечелване на доверието на пострадалото дете;
- ▶ Всички права и отговорности са ясно определени, обсъждани и съгласувани в партньорство;
- ▶ Застъпничеството за правата на пострадалото дете се предоставя като част от партньорството;
- ▶ Службите остават отговорни и последователни, като гарантират, че те предприемат действията и предоставят подкрепата, които са съгласувани;
- ▶ Навременно предаване на информация при промени в обстоятелствата.

Ползите от дете-центриран подход

Пострадалото дете има активна роля в избора и прилагането на мерки за сигурността му.

- ▶ Пострадалото дете бива изслушвано.
- ▶ Пострадалото дете получава отговор.
- ▶ Стратегията за управление на безопасността е общо дело.
- ▶ Има по-голяма вероятност за успех.
- ▶ Изграждане на мрежа от специалисти, които оказват подкрепа, увеличават доверието на пострадалото дете.

Тема 5: Рамка за намеса (Юридическа, психосоциална, закрила и рехабилитация)

В тази част от Модул 2 ще разгледаме изключителната важност в случаите на дете в риск или пострадало от насилие да следваме закона¹⁵ на държавата, който защитава децата и всички разпоредби и нормативи на европейско ниво, касаещи това човешко право на достоен и лишен от насилие живот.

В тази част от Наръчника ще акцентираме върху обхвата на отговорност на държавата, съответно органите и организациите за закрила на детето и как може да използваме законовата база, за да се справим, когато е идентифицирано насилие над дете у дома, детската градина, училището, местата за настаняване от семеен тип и други места, където детето е под грижите на родители (настоящи), попечители или други лица, които полагат грижи.

При работата с децата е важно да спазваме принципите и разпоредбите на Конвенцията на ООН за правата на детето¹⁶. Съгласно международното право “телесното наказание” се смята непряко за форма на насилие срещу децата, попадаща в обхвата на чл.19, чл.28 ал.2 и чл. 37 от КПДООН. Освен това Комитетът по правата на детето е издал Общ коментар №8/2006г.¹⁷, с който призовава държавите да предприемат мерки срещу всички форми на телесно наказание.

Член 19 от Конвенцията на ООН за правата на детето (КПДООН) изисква:

1. Държавите - страни по Конвенцията, предприемат всички необходими законодателни, административни, социални и образователни мерки за закрила на детето от всички форми на физическо или умствено насилие, посегателство или злоупотреба, липса на грижи или небрежно отношение, малтретиране или експлоатация, включително сексуални престъпления, докато то е под грижите на родителите си или на единия от тях, на законния си настойник или на всяко друго лице, на което то е поверено.

2. Такива защитни мерки включват според случая ефективни процедури за създаване на социални програми за осигуряване на необходимата подкрепа на детето и на лицата, които се грижат за него, както и на всички други форми за предотвратяване и разкриване, докладване, отнасяне за разглеждане, разследване, разглеждане и проследяване на случаите на малтретиране на деца, описани по-горе, и според случая за намеса на съдебните органи.”

15 Относно ТЕЛЕСНОТО НАКАЗАНИЕ НА ДЕТЕ – ОБХВАТ НА НОРМАТИВНАТА РАМКА - Премахване на “телесното наказание” на детето – позитивно задължение на държавите, можете да научите повече от Приложение № 6 - Микроанализ относно предварително изследване на нагласите за телесно наказание на деца в Р. България.

16 КПРООН, Член 19 <https://www.cypcs.org.uk/rights/uncrcarticles/article-19>

17 ООН, КПД (2008), Общ коментар №8 (2006): Право на детето на закрила от телесно наказание и други жестоки или унижителни форми на насилие.

Съгласно Член 2 и Член 3 от Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи, “правото на живот на всеки се защитава от закона”, както и “никой не може да бъде подложен на изтезания или нечовешко или унижително отнасяне или наказание”.

Воден от горните норми, ЕСПЧ¹⁸ е направил анализ относно най-тежките форми на насилие срещу деца в приложното поле на чл.2 и 3 от Конвенцията. Така съдът е определил съответните задължения на държавите в случаите на настаняване на деца в институции под тяхно управление. Също така, ако определено поведение или ситуация достигне до степен на тежест, позволяваща да се приеме, че е налице нечовешко или унижително отношение по смисъла на чл. 3, държавата има позитивното задължение да защити децата от малтретиране, включително от страна на частни лица. Ситуации като дългосрочно пренебрегване от родителите¹⁹, многократно сексуално насилие от страна на учители²⁰, както и лица, погачиито грижи е детето, изнасилване²¹, или телесни наказания²², са били определени от Съда като попадащи в обхвата на чл. 3 от ЕКПЧ.

В рамките на правото на Европейския съюз и съгласно правото на Съвета на Европа се налагат следните позитивни задължения на държавите:

1. Държавите имат задължението да гарантират, че децата са ефективно защитени от насилие и вредно въздействие във всякакви условия.

2. Държавите имат задължението да осигурят подходяща нормативна уредба за закрила на детето.

3. Държавите трябва да разследват ефективно твърденията за действия на малтретиране, насилие и вредно въздействие, жертви на които са деца.

Позитивните задължения на държавата се различават в отделните случаи, но основното ѝ задължение е да осигури ефективна закрила от насилие, както и да се предприемат специални мерки и гаранции за закрила на децата.

В Република България термин “телесно наказание” не съществува, като в нормативната уредба се използват понятията насилие, вреда, повреда. За запълване на законовата празнота е необходимо да се предприемат мерки за урегулиране на отношенията, свързани с практикуването на телесното наказание над деца като метод за възпитание. Към настоящия момент обаче няма държавна инициатива за справяне с ТНД.

18 Данни относно анализа в областта на правото на Съвета на Европа и ЕСПЧ черпим от Наръчник по европейско право в областта на правата на детето.

19 ЕСПЧ, Решение от 18 юни 2013 г. по дело Ненчева и други срещу България.

20 ЕСПЧ, Решение от 10 май 2001 г. по дело Z и други срещу Обединеното кралство.

21 ЕСПЧ, Решение от 28 януари 2014 г. по дело O Keeffe срещу Ирландия.

22 ЕСПЧ, Решение от 4 декември 2003 г. по дело M.C. срещу България.

(Вж. Приложение №6 - Микроанализ относно предварително изследване на нагласите за телесно наказание на деца в България.)

В България от 1999 г. съществува Закон за закрила на детето, който въведе забраната за използване на физическото наказание като метод за възпитание на детето, чрез формулиране на правото на детето “на закрила срещу нарушаващите неговото достойнство методи на възпитание, физическо, психическо или друго насилие и форми на въздействие, противоречащи на неговите интереси” (чл.11²³, ал.2 от ЗЗД).

Новият **Семеен кодекс (СК, Обн., ДВ, бр. 47 от 23.06.2009 г., в сила от 1.10.2009 г.)** за пръв път в семейното законодателство **регламентира подобна забрана за родителя да използва насилие, както и методи на възпитание, които уронват достойнството на детето** (чл. 125, ал. 2²⁴ от СК). Тези текстове въведоха правото на детето на защита от насилие, включително в семейството, предвидено в чл.19, ал.1 на Конвенцията на ООН за правата на детето.

Съгласно чл. 4 от Закона за закрила на детето **мерки за закрила на детето в България** се осъществяват в следната последователност - чрез: **съдействие, подпомагане и услуги в семейна среда; настаняване в семейство на роднини или близки; настаняване в приемно семейство; настаняване в специализирана институция; полицейска закрила.**

В обобщение на горното е безспорно, че **телесното наказание над дете** е признато за нарушение на правото на детето на живот **без използване на насилие, както и методи на възпитание, които уронват достойнството на детето.**

Безспорно е, че пострадалото от телесно наказание дете е “дете в риск” по аргумент от § 1 т.11 б. “б” от ДРЗЗДет., който дефинира: “Дете в риск” е дете, което е **жертва на злоупотреба, насилие, експлоатация или всякакво друго нехуманно или унижително отношение или наказание във или извън семейството му.**

Също така всяка държава следва да приеме законодателство, въвеждащо “изрична забрана на всички форми на телесно наказание на деца, които могат да засегнат тяхната физическа неприкосновеност, достойнство, развитие или психическо благосъстояние”²⁵.

Въпреки правото на Европейския съюз, правото на Съвета на Европа, практиката на ЕСПЧ и действията в РБългария законодателство, е предизвикателство да се справим с феномена “телесно наказание над деца”, докато следваме нагласите на обществото към правото на защита на децата от телесно наказание.

Социалните услуги, предоставяни за деца, преживели насилие, в България са свързани със: социално и психологическо консултиране на деца и семейства, терапев-

23 По-специално чл.11 ал.2 от ЗЗД постановява, че всяко дете има право на закрила срещу: Въвлечане в дейности, неблагоприятни за неговото физическо, психическо, нравствено и образователно развитие, нарушаващите неговото достойнство методи на възпитание, физическо, психическо или друго насилие и форми на въздействие, противоречащи на неговите интереси, и използване за просия, проституция, разпространяване на порнографски материали и получаване на неправомерни материални доходи, както и срещу сексуално насилие.

24 Чл.125 ал.2 от СК “родителят няма право да използва насилие, както и методи на възпитание, които уронват достойнството на детето” .

25 ЕКСП, Association for the Protection of All Children, against Slovenia

тична работа с децата и техните семейства, консултиране и информирание, между-институционално посредничество, придружаване, юридическо консултиране, спешен прием. Част от доставчиците работят и по общински и областни програми за превенция на насилието.

Темата за “телесното наказание” и последствията от него обаче предстои да се осмисля от нашето общество. Несподелени са битуващите все още нагласи, че може с бой да наложим на децата навика да не налагат позицията си. Законът насърчава решаването на спорните въпроси с други средства – нещо, на което всички предстои да се учим. Както и на отказа от психическо насилие – обиди, подигравки, подценяване – при възпитанието на децата.

Как родителите са подкрепени от държавните и общинските органи, обществените организации и училищните власти

Първата цел на законодателната реформа за забрана на “телесното наказание” на деца в семейството е превенция: да се предотврати насилието над децата чрез промяна на нагласите и практиките, като се подчертае правото на децата на равностойна закрила и се осигури недвусмислена основа за закрилата на детето и за насърчаването на положителни, ненасилствени и включващи участието на самото дете форми на отглеждане.

Децата се учат от това, което правят възрастните, а не само от това, което казват същите възрастни. Когато възрастните, към които детето е най-силно привързано, прилагат насилие и унижение в отношенията си с него, те показват незачитане на правата на човека и отправят силно и опасно послание, че това са легитимни начини за решаване на конфликти или промяна на поведението.

В България има примери за добри практики в цялата страна, които са документирани в редица доклади, но те не се прилагат по систематичен начин от представители НПО сектора, без да има изготвен единен стандарт в тази посока.

Модул 2 - Преглед

Скъпи колеги, професионалисти и авторитети, които имаме желанието и приоритета да работим в името и за благо на децата, важно е в края на този модул да подчертаем, че търсенето на ресурси винаги излиза извън пределите на традиционното законодателство и психичноздравни услуги. Важно е да преосмислим и да погледнем с широтата и мащабността на проблема и да си дадем сметка, колко наистина важно е всеки един от нас да участва със своята гражданска позиция и чувствителност, със своето знание и непримиримост, с това активно да мобилизира ресурсите на близки, приятели, общности и на цялото общество. В решаването на този проблем обществото се определя като ресурс, а не като препятствие.

Приложение на темата в практиката

За да можем да планираме една добра превенция и интервенция, имаме нужда освен от тези базови знания, които имаме до тук, и от конкретни, специфични знания, които да ни помогнат да направим адекватна оценка и последваща формулировка за психичния и физическия статус на детето, както и за взаимоотношенията вътре в семейството и близкото обкръжение, които носят реален риск за него.

Как да разпознаваме, че човекът, който се грижи за детето, упражнява телесно наказание?

Когато работим с деца и особено когато ни се наложи да използваме знанията си, за да направим оценка по даден случай на дете, което е в риск или страда от насилие, от ключово значение е да имаме някои опорни точки за наблюдение, които да ни дадат възможност на тяхна база да направим формулировка и да предприемем нужните действия.

По друг начин казано, можем да мислим за насилие над дете, ако родител или възрастен, който се грижи за детето:

- ▶ Използва строги **телесни наказания** върху детето.
- ▶ Препоръчва на учителите или на лицата, които се грижат за него, да използват строги телесни наказания, за да стане дисциплинирано, когато е непослушно.
- ▶ Отказва да приеме съществуването на проблеми и обвинява детето за проблемите вкъщи и в училището.
- ▶ Описва детето като “лошо” или го характеризира отрицателно (недостойно и в тежест).
- ▶ Постоянно обвинява, подценява или порицава детето.
- ▶ Не показва заинтересованост и отказва да приеме помощ за проблемите на детето.
- ▶ Има претенции към детето за определено физическо, телесно и учебно ниво, което детето не може да постигне.

- ▶ Използва детето единствено за да задоволява своите емоционални нужди.
- ▶ Същият е бил малтретиран като дете.
- ▶ Дава противоречиви, неубедителни обяснения или никакви обяснения за някоя травма на детето.
- ▶ Открито се отрича (отхвърля) от детето.

Вероятността за изоставяне следва, когато родителят или лицето, **полагащо грижи за детето**:

- ▶ Явно проявява безразличие към детето.
- ▶ Проявява пасивност и депресия.
- ▶ Поведението му е непривично или странно и необяснимо.
- ▶ Употребява алкохол или други вещества (наркотици).

Вероятността за сексуално малтретиране следва и когато родителят или друг възрастен, **който се грижи за детето**:

- ▶ Е прекалено покровителстващ детето и ограничава твърде много контакта на детето с други деца и особено от другия пол.
- ▶ Е тайнствен (мистериозен), крие се и е изолиран.
- ▶ Ревнува и контролира другите членове на семейството.

Родителят и детето:

- ▶ Рядко се докосват или гледат един друг.
- ▶ Смятат, че отношенията им са напълно негативни.
- ▶ Декларират, че не си симпатизират взаимно.

Никое от горните белези не доказва, че в едно семейство има случай на детско малтретиране. Всеки от тях може да бъде забелязан в определен момент у някое дете или у родител. Когато обаче тези белези се явяват повторно или в съчетание, следва да подсказват, че трябва да се обърне по-голямо внимание на ситуацията. **Кои са основните индикатори за разпознаване на дете, пострадало от различни форми на насилие: Виж Приложение № 1**

Връзка с други теми...

Използването на наученото и преминаването към реални действия на превенция и интервенция във всички случаи изисква съобразяване и адекватна оценка на реалната ситуация във всичките ѝ аспекти и как идентифицираната травма влияе върху физиката, психиката и личността на пострадалото дете.

Преди да можем да използваме тези знания за справяне с телесното наказание над дете, да прилагаме ефективни интервенции за предотвратяване и реагиране в случаи на ТН като форма на физическо насилие и емоционална репресия, трябва също да си припомним, че превантивните и интервенционните програми за подкрепа трябва да бъдат практикувани от професионалисти, предварително обучени за работа в екип със специалисти, включени в системата на закрила на детето.

Модул 3

Проектиране и методики за работа

Как да намерим алтернатива за справяне с телесното наказание над детето и заменянето му с позитивни методи на възпитание

Уважаеми колеги и приятели, ето че стигнахме и до частта, която засяга нашата пряка работа с децата. Децата са човешки същества със своята лична ценност, значение и смисъл, със своите потребности и преживявания, с нуждата от любов, топлина и взаимност, както всеки един от нас! Нека преди да продължим да разглеждаме подробно начините и механизмите, с които ще си служим при работата ни с различните възрастови групи от деца, си припомним, че ние като професионалисти имаме най-вероятно много неща да дадем, но и в процеса на взаимоотношения с нашите деца също толкова много можем да научим и да подобрим у себе си. Нека взаимоотношенията ни с тези малки възрастни ни направят по-виждащи, по-чуващи, по-чувствителни и по-внимателни в посланията ни.

Защото, както казва една индийска поговорка: **“Мъдрец е не онзи, който твърди, че знае всичко, а този, който умее да се учи от всеки един човек!”**

Какво включва този модул накратко?

Модул 3 от настоящия Наръчник е посветен на разработени и подбрани във времето практически МЕТОДИКИ, които да представят насоки на работа по първична, вторична и третична превенция на телесното наказание над деца, поставяйки основен акцент върху разпознаването, признаването и овластяването на децата, родителите и авторитетите.

Методиките са разработени като програми, предлагащи информиране и овластяване на деца от различни възрасти, подкрепа на родители и авторитети, подобряване на уменията им за справяне с ежедневните предизвикателства и изграждане на стратегии за справяне с възникналите конфликтни ситуации.

Акцентът е върху използването на положителни, а не отрицателни практики, така че детето да получи адекватни и здравословни умения, грижи, възпитание и образование.

Цели

Тази част от Наръчника е по-практична и има за цел да насочи как да прилагаме различни методики за:

- △ деца от 3 до 6 години;
- △ деца от 7 до 18 години;
- △ младежи в горен клас на образование (бъдещи родители) и родители.

Включването в Методологията “Моето лично тяло - уважение и себеуважение” на три практически методики за работа с деца и лица от различни възрастови групи е съобразено с развиването на умения в професионалиста:

- ▶ Да се намеси на ранен етап, за да се повиши осведомеността на децата, младите хора и родителите за рисковете.

- ▶ Да се придобият умения за идентифициране на признаци на злоупотреба и предоставянето на “подходяща за възрастта информация” на децата.
- ▶ Да се повиши устойчивостта на децата в случай, че се окажат в рискови ситуации.
- ▶ Да повишат информираността на децата в насока към кого да се обърнат за помощ, съвет и подкрепа.
- ▶ Да запознаят и обучат в Модела на позитивно родителстване родителите и бъдещите родители и подкрепят техните умения в извършването на практически стъпки за неговото осъществяване.

Контекст

Успешното разработване и прилагане в конкретен контекст на “**Програма по превенция на телесното наказание над деца**” преди всичко поставя въпроса за професионални и човешки умения в:

- 1) *Изграждане на доверие у децата* за задаване на въпроси и търсене на информация.
- 2) Поднасяне на подходящи за възрастта знания за *техните тела*.
- 3) Подаване на *набор от инструменти*, необходими за идентифициране на потенциално рискова ситуация и какви действия да се предприемат, за да се предпазят.
- 4) Предоставяне на помощ на децата *да развият критично съзнание*, така че те да се чувстват в състояние да се доверят на подходящи възрастни.
- 5) *Спокойно говорене за чувствителни теми и преживявания* (срам, вина, страх).
- 6) *Обединяване с възрастните авторитети* (родители, настойници и преподаватели), за да им се даде възможност да подкрепят обучението на децата и младите хора.

В насока подкрепа на децата и юношите, пострадали от телесно наказание, ще бъдат включени специалисти от помагащите професии, които с придобитата чувствителност по проблема ще допринасят за *child friendly* отношение на разбиране, подкрепа и предприемане на социални и правни мерки по осъждане на деянието “телесно наказание”.

Себерефлексия

Преди да пристъпим конкретно към всяка една методика, която ще бъде разгледана подробно в следващите три теми, нека се обърнем към себе си и своята подготовка за това да поемем тази така отговорна задача. На базата на нашите лични умения и качества да приложим различните методики за различни възрасти, в различен контекст, както и да си дадем сметка, че всички групи ще бъдат уникални и различни. Това ще изисква от нас - на база конкретната програма и предварително подготвени материали, като професионалисти да умеем да лабиратораме, интерпретираме и адаптираме в конкретния контекст “тук и сега” и да сме вътре в динамиката на водената от нас група.

За повече знания относно това: Коя методика да ползваме? Каква подготовка ни трябва? Видовете групи, групов процес и защитните механизми, с които ще се срещнем в процеса на водене на групата, *Виж Приложения 2 и 3.*

Тема 1: Методика за деца 3-6 г.

“В тялото ви има повече мъдрост, отколкото във вашата най-дълбока философия.”

Фридрих Ницше

Основни въпроси – на какво ще ни отговорят теми 1, 2, 3

Справянето с проблема ТНД провокира много въпроси, един от които е как да се намалят рисковете и уязвимостта в семействата и сред децата, както и как да се насърчава позитивното родителстване. Съветът на Европа препоръчва всяка страна да приеме закони срещу телесното наказание, както и мерки, с които да се помогне на родителите да погледнат на взаимоотношенията с децата си по различен начин. Позитивното родителстване е от съществено значение, за да могат здравите днес деца да станат утре здрави възрастни. Необходимо е да се намери баланса между предприемането на законови мерки за превенция и забрана на ТНД, а също и мерки в подкрепа на семейството, предоставяне на услуги, повишаване на осведомеността и недопускане на насилие от цялото общество. Както сочим в настоящия Наръчник, телесното наказание над деца е **форма на насилие срещу децата**. Затова и фокусът на настоящата инициатива е насочен към Превенция на насилието над деца в контекста на **ТЕЛЕСНОТО НАКАЗАНИЕ**.

Програмата “Превенция на насилието над деца”, която е една от основните програми, по които работи Фондация “П.У.Л.С.”, стартира като част от пилотен проект още през 1999 г. Тя е насочена към сензитивизирането на децата, техните родители, педагози и социалното обкръжение относно защита на техните права и отстояване на личните граници.

В настоящата разработка, включвайки и дългогодишния опит на исландските партньори и адаптирайки тяхната успешна практика в български, кипърски и португалски условия, се надяваме да допринесем за създаването на един работещ механизъм за превенция на насилието над деца в контекста на **ТЕЛЕСНОТО НАКАЗАНИЕ** и успешното му интегриране в предучилищната и училищната система.

Основен акцент ще бъде поставен върху това как най-лесно да достигнем до децата, да спечелим тяхното доверие и да дадем максимално знания от нас на достъпен за децата език.

Защото: “Добрият учител не просто “предава знанията си”, той гради личности”.
Проф. Красимир Манев, Президент на Международната олимпиада по информатика (IOI)

Към кого е насочена? Цели и задачи

Представената методика има за цел да **запознае и обучи в разпознаването на личните граници и личната ценност едни от най-малките представители на нашето общество.**

Основна цел е да даде алтернатива - както на децата, така и на техните родители и педагози да бъдат обогатени в уменията си за максимално минимизиране на рисковете от попадане на децата в ситуация на насилие или злоупотреба, така и овластяването на самите деца да казват “не” и да откажат нежелана близост.

Друг компонент от даването на алтернатива на децата да отстояват своите лични граници е да има възрастни, които да дават пространство/ възможност да се случи това по достатъчно добър начин. Важно е родителите и педагозите да насърчават независимостта на малките деца, като ги обучават на ефективни начини за справяне с различни ситуации.

Теориите за детското развитие обръщат внимание на постигането на автономия чрез повишаването на инициативността.

Методът

За изработването на методиката, посветена на работа с деца на възраст от 3 до 6 години, е използван методът за работа, описан от г-р Лора Фрийман, Директор на Програмата за “Комфортни детски ясли” в Юджийн, Орегон, който учи малките деца как да пазят своите лични (физически и емоционални) граници, противопоставяйки се на нежеланото докосване. Като помощно средство е използвана книгата “Това тяло си е мое” на г-р Лора Фрийман Братън (1982). Представеният метод на работа е адаптиран за български условия от експерти в областта на детското здраве.

На базата на 20-годишен опит и проведени стотици семинари от екип към Фондация “П.У.Л.С.” се създаде една “добра практика” за работа в детските градини с конкретната възрастова група, подбрана и утвърдена като успешна във времето.

За изработването на методиката за “Превенция на насилие над деца на възраст 3-6 години” се използва книгата “Това тяло си е мое” от г-р Лора Фрийман, която визуира преди всичко превенция на сексуалното насилие и е адаптирана от български експерти в областта.

Българският екип стъпи върху основното послание, базирано в книгата:

“Това тяло си е мое” е написана, за да помогне на възрастните и на децата от предучилищна възраст да говорят заедно за сексуалното насилие по начин, който свежда до минимум затрудненията и срама и подчертава разчитането на себе си и отворената комуникация. В тази книга няма да намерите специфични препоръки и истории за сексуално насилие. Децата от предучилищна възраст не са готови за подробни дискусии на тази тема. Те обаче са готови да научат как техните чувства могат да им помогнат да вземат решения за споделяне на своето тяло и как да съобщават тези решения на другите. Такъв вид научаване служи за първите жизнено важни стъпки за защита на децата от сексуално насилие.”

Из Книжката „Това тяло си е мое”

Защо тази възраст?

или

Какво означава за децата на 3 - 4 години

"Това тяло си е мое"?

Всеки запознат с много малки бебета и деца до 18 месеца знае, че те са съсредоточени върху устата си и храненето на бебето се осъществява чрез кърмене. Инстинктът обикновено е много силен дори при новородени и е основен източник на удоволствие и "хранене" - както физическо, така и емоционално. (З. Фройд, "Отвъд принципа на удоволствие")

Ако от 18 месеца до 3 години децата съсредоточават основното си внимание в извличането на удоволствие в процеса на запазване или елиминиране на фекалиите (основен творчески продукт), то последващият етап от 3 години до 6 години, центровете за развлечение и удоволствие на децата се фокусират върху гениталиите.

"Това е т.нар. Египов стадий в развитието - малките момчета развиват несъзнателни сексуални чувства за майките си, а момиченцата към бащите си. (Фройд, "Отвъд принципа на удоволствие").

Това е периодът 3-6 години, в който децата все повече разбират, че са самостоятелни индивиди със собствени преживявания, нужди и "творчески реализации", приемат нови знания и заучават нови умения. Това е и възрастта, която е най-благоприятна като период за обучение на децата и получаване на знания за външната и вътрешната човешка реалност.

Вярващите в теорията на Фройд и неговите последователи за развитието на детето със сигурност трябва да положат всички усилия, за да помогнат на децата си през всеки от етапите, като позволяват на всяко дете да изживява чувствата си без вина или прекомерен натиск.

Повечето родители, естествено, се опитват да насочат децата си към умереност във всички неща, но, разбира се, изглежда логично, че родителите със сигурност ще бъдат ограничени от собствените им фиксаци, останали от тяхното детство, което ги прави особено затруднени обективно да управляват децата си.

Следователно изключително важно е, че родителите трябва да положат всички усилия, за да се образуват за това, което се смята за "нормално и здраво" за техните деца и след това да балансират съветите на специалистите в областта на детското развитие с техните собствени родителски инстинкти и здрав разум.

За повечето родители отглеждането на щастливи и здрави деца е основен приоритет и занимавайки се активно и включено в живота на децата си, родителите ще могат да преценят напредъка, който техните деца правят по своя път.

Поради тази основна горепосочена причина родителите на обучаваните деца ще бъдат включени в Програмата за позитивно родителстване "УЧИЛИЩЕ ЗА РОДИТЕЛИ - РОЛИ И ВЗАИМООТНОШЕНИЯ", която ще бъде разгледана в Тема 3.

Формат: Подготвителен етап

1. Подбор на екип и разпределяне на задачи.

От изключително важно значение е подборът на екипа за работа с децата на тази възраст. Екипът е добре да бъде изграден от двама обучители, професионалисти – психолози или педагози с допълнителна квалификация и умения за работа с деца в ранен етап на развитие. Професионалистите да са преминали през допълнителни обучения за водене на групи, разпознаване и подкрепа при случаи на насилие и други видове травматични и посттравматични състояния. Да са чувствителни, в процеса на работа да владеят методи за работа с кукли, проективни и психодраматични методики.

Двамата обучители е добре да бъдат от двата пола с цел улесняване на идентификацията и различните родителски и авторитетни позиции, презентирани по време на сензитивизиращите сесии. Двамата водещи участват равнопоставено и симулирайки дискусии помежду си или разговаряйки с куклите, въвличат и децата по един индиректен начин.

За изпълнение на поставените цели и задачи е необходима предварителна организация и подготовка на ръководния и педагогическия персонал в детските градини. Предварителната подготовка се осъществява от технически организатор на семинара.

Техническият организатор има за задача да направи първоначалния контакт с Регионалните управления на образованието или общинските структури, на чието подчинение са избраните детски градини, предварително съгласувано с ръководството им. На първоначалните запознаващи сесии с ръководния екип на детското заведение се представят целите и задачите на сензитивизиращите тренинги. От голямо значение е това да бъде направено преди началото на съответната учебна/занимателна година, за да се улесни процесът на включване на семинара в програмата на съответното детско заведение.

2. Подготвителна работа с ръководството на училище и организация на работата.

Важен момент в осъществяването на последващите действия е ясната договореност и доверителна връзка между екипа, провеждащ семинара и педагогическия състав на съответното детско заведение, който предварително е обучен в представяната методика, както и родителите на децата. Това е един от важните критерии за това тези коректни и ясни взаимоотношения да бъдат предадени и на децата в съответната група.

На предварително уговорена среща се разглежда детайлно темата, програмата и формата на семинара, представят се ползите от участието на детското заведение и очакваните резултати от проведения семинар. Прави се подбор на детските групи, като се следи за предварително заложените критерии и възраст.

Предварително се изготвя график за посещение на групата, както и ясна и конкретна рамка за начало и край на обучителните сесии и семинара, уговаря се насрочване на **родителска среща**.

Преди стартирането на обучителните сесии с децата е важно провеждането на **родителска среща** с родителите и настойниците. На тази среща се информират

родителите за предстоящия сензитивиращ семинар, неговите цели, смисъл и начини за поднасяне (**родителите подписват декларация за информирано съгласие**), **Виж Приложение 5**. На същата родителска среща се набелязват и датите на стартиращите родителски семинари и родителите се запознават със съответната Програма за позитивно родителстване: **"УЧИЛИЩЕ ЗА РОДИТЕЛИ - РОЛИ И ВЗАИМООТНОШЕНИЯ"**.

Същинска част

Форматът е 12 астрономични часа (12 дни x 1 час). Включва 3 модула (индикатори, признаване, търсене на помощ и подкрепа), адаптирани специално за възрастовата група, комбинирани/съчетани по подходящ начин с **обучителна рамка** и **защитено пространство**, даващо възможност за доверителна връзка.

Следвайки основните цели на Програмата за "Превенция на насилието над деца в контекста на "ТЕЛЕСНОТО НАКАЗАНИЕ", методиката включва: **12 сензитивиращи сесии от 60 мин. с пауза от 15 мин. между занимания по 30 мин.**

1 сесия - Запознаване и начало на изграждане на доверителни взаимоотношения (чрез кукли). **Въвеждане на разликите между полове през игрови техники**. Въвеждат се куклите, дават им се имена и се назовават разликите в пола. Извеждане на очаквания за това, което предстои да се случи в рамките на обучението.

2 сесия - Бърз преговор (игра), въвеждане на Конвенцията за правата на децата към ООН по подходящ (достъпен, разбираем език) начин за децата.

3 сесия - Въвеждане на понятията за емоции и емоционалност - "Днес ще поговорим за емоциите"; Някой, някога говорил ли е с вас за тях? (емоционни и картинен материал).

4 сесия - Продължение на темата от 3 сесия и преговор на наученото, като се поставя ясен акцент върху разликата между позитивни и негативни преживявания и свързването им с конкретни събития и отношения с връстници, родители и авторитети (емоционни и картинен материал).

5 сесия - Въвеждане на темата за "Моето тяло" и "Личните граници"; Как изглежда нашето тяло?; Какво значи някой да го "докосва с обич"? и "неприятните докосвания" - Книжка "Моето лично тяло". **Виж Приложение № 6**.

6 сесия - Продължение на темата и Работа с клипа "Моето лично тяло". Дискусия, въпроси и доуточнения. **Виж Приложение № 7**.

7 сесия - Въвеждане на семейството и значимите възрастни като подкрепяща среда. Изследва се защитеността на децата в семейна среда и възможността да бъдат подкрепяни извън генеричното семейство. (Имахте ли възможност да го обсъждате с някого, с кого?)

8 сесия - Припомняне на Конвенцията, Чл. 19 и въвеждане на понятието **"Телесно наказание"** по адаптиран начин за възрастта.

9 сесия - Разглеждане **"Телесното наказание"**. Поставяме акцент върху **"Докосването с обич"**. Виж **Приложение № 8 Книжка** "Всяко дете има право да бъде докосвано с обич!"

10 сесия - Тук отново акцентираме (*вече обобщаващо*) на набора от инструменти, с които разполагат децата в групата, за да могат да разпознаят и назоват пред

Връстниците и значими възрастни своите преживявания и тревоги.

11 сесия - Тази сесия полага началото на затварящите сесии на Програмата. "Хайде сега да си припомним кой какъв специалист е и какво прави (каква му е работата). Връщаме групата към основните научени неща (чрез игрова техника). Вкарваме във роли, показване по визуализиращ начин. Насочваме вниманието към това: Кой е откликнал на "игрите" и дали са ги играли с някого въкъщи и кой е бил той?"

Въвеждаме - Техники за овладяване на тревожни състояния и себеуспокояващи умения (чрез играта с децата изпращаме и послания към значимите възрастни).

12 сесия - Заключителна сесия. Работа, свързана с разпознаване и избягване на рискови ситуации (Заклучителен преговор). Преговор на значимите възрастни от семейството, педагози, социални работници, полицаи, лекари, пожарникари и т.н. Използване на техниките на пирамида и извеждане на обобщени заключения. Затваряне на групата и разделяне с децата.

Подробно разписана Програма като стъпков процес: **Виж Приложение № 9**

Резултати:

Като резултат от проведените сензитивиращи сесии, децата трябва да знаят, че:

- ▶ **Моето тяло е единствено и само МОЕ!** Другите, малки и големи трябва да уважават това мое право.
- ▶ Мога да кажа "НЕ" на някого, който иска да наруши това мое право, когато аз не желая това.
- ▶ Знаят своите права и че съществува Конвенция, в която те са разписани ясно.
- ▶ Разпознавам чувствата си и знам, че те могат да ми помогнат да взема решения за споделяне на своето тяло и как да съобщавам тези решения на другите.
- ▶ Трябва да казвам "НЕ" на всяко поведение, което предизвиква в мен неспокойствие, страх или чувство на обърканост.
- ▶ Бягам далече от всеки, който ме кара да се страхувам.
- ▶ Знам какво е да ме докосват с обич и за всички други докосвания, които не ми харесват и ме унижават, мога да разкажа на доверени мои близки и авторитети.
- ▶ Има хора - социални работници, лекари, психолози, учители, които са моя подкрепа и мога винаги да търся тяхната помощ.
- ▶ Родителите и близките ми хора знаят винаги къде се намирам и с кого.
- ▶ Не отивам никогда на място, което не познавам и ако нещо ми се случи, да не мога да потърся помощ.
- ▶ Не следвам никогда непознати и не приближавам автомобили с непознати хора.
- ▶ Намирам винаги някого, на когото мога да имам доверие и който може да ми помогне, примерно учителите ми.

- ▶ Известно ми е към кого следва да се обърна (напр. да се обадя на **мел. 112**, отвсякъде и без пари, за да поискам помощ, съвет и подкрепа).

Връзка с други теми...

Може би тук е моментът да припомним, че за да е успешна една Програма за деца, в нея трябва да бъдат включени и всички значими възрастни.

Родителите и авторитетите за децата ще преминат през Програмата за позитивно родителстване: **"УЧИЛИЩЕ ЗА РОДИТЕЛИ - РОЛИ И ВЗАИМООТНОШЕНИЯ"**.

Тема 2: Методика за деца 7-18 г.

“Колкото и да са кратки думите “да” и “не”, те изискват най-сериозния размисъл.”

Питагор

Скъпи колеги и приятели, следва да преминем към друга възрастова група - **децата на възраст 7-18 години**, която също като предходната си носи своите уникалности и предизвикателства.

Към кого е насочена? Цели и задачи

Настоящата методика е ориентирана към децата в пубертета и е разработена да бъде прилагана директно в училищата като място, където децата осъществяват основните си социални контакти, надграждат своите умения за уважение и себеуважение, за толерантност и формират своята базисна идентичност.

Методиката за работа с ученици в контекста на телесното наказание има за **цел да провокира себerefлексия у децата** относно упражняваните техники за удържане и възпитание, както и да инициират процес на самоосъзнаване на личната ценност на младите хора като част от обществото.

В “**Националната програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца**” (2017 – 2020 г.) ясно е посочено: “Изключително важна е и ролята на училището, където детето прекарва голяма част от времето си. Често учителите са първите, които могат да забележат симптомите на преживяното насилие.” Неслучайно в Етичния кодекс на работещите с деца, който стана неотменна част от длъжностните им характеристики, една част от моралните отговорности към детето са свързани с познаване на симптомите на насилие над него, както и познаване и спазване на законите и процедурите, защитаващи го от насилие.

Цели

Основните цели на метода на работа са:

1. Да се подобрят знанията и разбирането на децата за тяхното тяло, желаните и нежеланите докосвания;
2. Да се изгради доверие у децата в задаването на въпроси и търсенето на информация;
3. Да се подготвят децата с необходимите инструменти (знания и емоционални преживявания), за да им позволи да разберат кога ситуацията е потенциално рискова и какви действия трябва да предприемат, за да се защитят.

Методът

Предложената методика за работа с ученици е изработена на базата на дългогодишен опит на специалисти, работещи в областта на превенцията на насилието и рехабилитацията на пострадали от насилие. Методът на работа стартира още през 2000 г. и в процеса на работа с групи от деца, техните родители и авторитети, той е пробиран и адаптиран многократно в посока - висока успеваемост на децата.

Защо тази възраст?

или

Какво означава за децата на 7- 18 години “лични граници”?

По статистически данни на ДАЗД (Държавната агенция за закрила на детето) възрастта 8-16 години е най-рискова за това наг тези деца да бъде упражнено насилие. За 2015 г. децата, пострадали от насилие между 8 и 16 години, са 928, сравнено с общия брой на пострадали между 0-7 и 16-18, които са 285. Възрастовото разпределение сочи, че във възрастта 8 - 11 години момичетата са 264 в сравнение със 179 момчета, а във възрастта 12 - 16 години момчетата са 288 в сравнение със 197 момичета.

Имайки в предвид тези тревожни данни и стъпвайки на знанието за важността на този възрастов етап във формирането на една личност, екипът, изработващ методиката, насочва своето внимание към този етап в човешкото развитие, наречен - Латентна фаза.

Латентна фаза: 6 години до началото на пубертета (Фройд, “Отвъд принципа на удоволствие”) е етапът, през който децата имат най-много време за това да фокусират енергията си върху тяхното училищно образование, както и да образуват приятелски връзки с други деца от техния пол. Тази т. нар. “латентна фаза” продължава до пубертета и бележи детското развитие с натрупване на знания и умения, както за когнитивно и емоционално израстване, така и за изграждане на добри и партньорски взаимоотношения с останалите хора в света.

Тази фаза е последвана от Гениталната фаза. В този последен етап на психосексуалното развитие Фройд смята, че появата на пубертета представлява пробуждането на сексуалната функция и подрастващите се съсредоточават не само върху гениталиите си, но и върху развиването на сексуални отношения с членове на противоположния пол и върху търсенето на сексуално удовлетворение, което измества значимия фокус на лично внимание от натрупването на информация и знания.

Имайки предвид тези основни фактори, настоящата методика се фокусира именно върху тази целева група, включвайки отново родителите на учениците в **Програмата за позитивно родителстване “УЧИЛИЩЕ ЗА РОДИТЕЛИ - РОЛИ И ВЗАИМООТНОШЕНИЯ”**.

Формат: Подготвителен етап

Организирането за провеждането на обучително-сензитивизиращи семинари е процес, който е от изключително важно значение за успешната реализация.

Този процес се осъществява в няколко **основни стъпки**:

1. Подбор на екип и разпределяне на задачи;
2. Подготвителна работа с ръководството и класните ръководители на училището, в което ще се проведе семинарът;
3. Подготвителна работа с класа;
4. Организация и провеждане на двудневен семинар;
5. Продължаваща работа с младежи над 12-годишна възраст.

1. Подбор на екип и разпределяне на задачи.

От изключително важно значение е подборът на екипа за работа с ученици и разпределянето на задачите за организиране и провеждане на обучителен семинар.

Екипът се състои от минимум трима основни членове - *технически организатор и двама обучители*.

Техническият организатор има за задачата да направи първоначалния контакт с ръководството на всяко училище, да уговори и да проведе среща с него, да представи целта на работа, идеите, визираната целева група и желаните резултати, както и детайлно организиране на последващи стъпки. Важно качество на този член на екипа е да бъде комуникативен и позитивен. Допълнителен успех би имало, ако преди този разговор е имало осъществени и други контакти в конкретното училище. Важно значение има детайлното познаване на актуалната ситуация в училището, темата на семинара и мотивирането на целта на семинара, както и ползата му за училищния живот и общество.

От ключово значение е този човек да присъства по време на самия семинар, за да води протоколите от семинара и да покрие техническите и процесни аспекти, които впоследствие ще служат като основа за бъдещ анализ и себerefлексия на организационния екип.

Двамата обучители е добре да бъдат от различен пол с цел равнопоставеност и модел за идентификация по време и след семинара. Като роля единият от двамата има за задачата да следи за предварително поставената рамка и теоретичното представяне на материала. Вторият обучител следи динамиката на групата. Двамата водещи взаимно се допълват и водят към реализирането на предварително поставени задачи.

Важно е двамата водещи да имат хуманитарно образование и опит във водене и участие в групи. За предпочитане - психодинамичната парадигма на мислене.

“Психодинамичният модел” е метод, който се основава на психоанализата на З. Фройд. Модел, при който акцентът се поставя върху динамиката на емоционалните послания и преживявания в процеса на междуличностни взаимоотношения и асоциативните връзки в контекста.

2. Подготвителна работа с ръководството на училище и организация на работата.

Първата стъпка - осъществяването на контакт с Директора или упълномощен представител на ръководството по телефона. В телефонния разговор се уговаря физическа среща, както и се презентира темата, ползата и очакваните резултати от работата с училището. Добра практика е контактите с училището да са регулярни и да се осъществяват от един и същи човек. Така създаването на доверие за предложената възможност е факт, а достъпът на екипа - изключително улеснен.

Втората стъпка е среща с упълномощения представител на ръководството. На нея може да отиде техническото лице и един или двама обучаващи. В тази среща детайлно се разказва за темата на семинара, представят се ползите от участието за училището и за учениците и очакваните резултати от проведения семинар. Прави се подбор на подходящите класове, като се следи за предварително заложените критерии и възрастовата група. Уговаря се и се осъществява последваща среща с класните ръководители на избраните класове и възможното време за посещение на класовете, като минималното възможно време за работа е един учебен час.

Третата стъпка е срещата с класните ръководители, на която се прави график за посещение на класовете. На тази среща се прави ясна договорка за времето, когато е възможно да се осъществи среща за т. нар. "подгряващ" семинар. Класните ръководители трябва да се подготвят с достатъчно информация, така че да мотивират учениците да присъстват. Също така е важно те самите да имат доверие на обучаващите, които ще осъществят контакта с учениците, за да може то да бъде предадено и на децата.

3. Подготвителна работа с класа - "Подгряващ семинар"

След направения график екип от двама обучаващи посещават класовете. Най-подходящо е екипът да бъде този, който ще води и двудневния семинар.

Важно е посещенията в класа да не бъдат в свободното време на учениците или след края на учебния процес. Това би довело до съпротива у учениците, намалено внимание и отказ да вземат участие в процеса. От ключово значение е участието на класните ръководители и начина, по който те ще поднесат информацията на учениците. Това ще предопредели доколко учениците ще бъдат предварително подготвени. Предварителната подготовка трябва да съдържа запознаване с темата, както и кой ще посети класа. Друг важен елемент от "подгряването" е спазването на предварително зададена рамка - времетраене на посещението.

Първият контакт с учениците се осъществява чрез класния ръководител. Той влиза заедно с екипа или е в стаята, когато екипът се присъедини. Този момент внася голямо спокойствие и благоприятно въздействие на последващия процес, тъй като учениците имат доверие на учителя и автоматично то се прехвърля и върху екипа, водещ семинара. Това прави контакта лесен и приятелски. След поздрав и посрещането класният ръководител може да се оттегли, като остави екипа и учениците сами. Този ход в повечето случаи действа благоприятно, тъй като присъствието на класния ръководител в процеса на дискусия би довело до социално желателни отговори и поведение.

Същинска част

Формата на обучение е 12 астрономични часа (2 дни x 6 часа), включващи 3 модула (индикатори, признаване, търсене на помощ и подкрепа), адаптирани специално за възрастовата група 7 - 18 години и комбиниран/съчетан по подходящ начин с обучителна рамка и защитено пространство за създаване на доверителна връзка.

△ **2 астрономични часа** са отделени за „Подгряващ семинар”

△ **10 астрономични часа** за „Двудневен семинар”

Подгряващ семинар

Виж Приложение 10.

Техниките, които използваме са няколко:

ИНТЕРАКЦИОННА ГРУПА

Използване на неформално учене и интерактивни методи - информация, представена в съответствие с целевата група и възрастовите особености.

Запознаване с групата. Първоначално членовете на екипа казват своите имена, като назовават име и фамилия, а после дава възможност за обръщение само с първо име. След това децата казват имената си – едно след друго, за което им се благодари. (Това подпомага процеса на споделяне и приравнява нивото на комуникация, като го прави близко до приятелското.)

Като **Втора стъпка** ²⁶ от запознаването е представянето на институцията/организацията, чиито представители са водещите. Това става, като първо се изследва наличната информация, която имат учениците, с въпроси: “Чували ли сте за нашата организация?”, “Какво знаете за нас?” и т.н. След като проверим знанията за организацията, даваме липсващата основна информация в контекста на зададената тема.

Третата стъпка - да представим идеята на посещението и темата на дискусията. Тук представянето е кратко и поднесената информация има за цел да събуди любопитство.

ВКЛЮЧВАНЕ НА “ТРЕТИ”

Подаване на реплики между водещите, като те обикновено са и провокативни. Като пример: “Ти знаеш ли, че има и деца, които страдат?”; “Какво означава някой да упражнява насилие?”; “А телесно наказание?”; “Дали това може да се случи в семейството?”; “Ти чувал ли си за такива случаи, а виждал ли си?”

Пускане на Видеоклип, съответен за проблематиката. **Виж Приложение №11.**

26 Дългогодишната работа с училищата и изграденото доверие у учители и ръководство често пъти се отразява на дадената информация на учениците и те са подготвени с основни пунктове, които бързо подпомагат продължаването на работата.

Време за дискусия след клипа. Отреагиране и насоки за търсене на помощ. Раздаване на Книжката “Дали това е ВЪЗПИТАНИЕ ?” **Виж Приложение № 12.**

Интерактивните методи с включване на “трети” имат за цел изместване на фокуса на директните въпроси. Това сваля бариерата на общуване и допълнително изравнява нивото на комуникация с учениците. Често пъти този метод на общуване и поднасяне на информация допринася по естествен път да се премине към дискусия и включването на учениците към темата. Колкото по-големи са тези деца, толкова по-изградени “защитни механизми” за справяне с травмата имат. **Виж Приложение № 3 - Защитни механизми.**

ДИСКУСИЯ

Първа стъпка

Въпросът, който би провокирал дискусия, е опитът, който има групата за възпитателните методи на техните родители, учители и близки.

След като получим споделения опит, **провокираме мисли и споделяне на чувства и емоции.**

Получената информация ползваме за насока при воденето на групата и **извеждането на значимите за конкретната група въпроси.**

Информацията ни показва нивото на развитие и функциониране на групата и материал за последващия семинар. Така получаваме ясна идея за това в каква посока и каква липсваща информация има нужда да се поднесе на учениците.

Втора стъпка

Поставяне на водещата тема - “насилие”, “телесно наказание над деца”.

Въпросът, който ни интересува, е свързан със знанията на групата за видовете насилие. **Виж Приложение № 1 - Видове насилие.**

След като провокираме дискусия относно този въпрос и споделяне на знания между учениците, водещите дават **сбита и кратка информация,** която да допринесе за набора от знания и също така да провокира размисли у всеки едн.

От водещо значение е екипът да има добри фасилитаторски умения, за да може да управлява процеса, планираното време да бъде достатъчно, за да може да се предаде необходимата информация и да се спази предварително поставената времева рамка.

Затваряне и обобщение

В края на този семинар екипът отделя време да разкаже за продължаващия семинар от два дни и кани учениците, които са проявили интерес, да обогатят знанията си и да задълбочат нивото на себerefлексия.

Раздават се предварително подготвена Книжка “Всяко дете има право да бъде докосвано с обич”.

Двудневен семинар

Виж Приложение 10

Двудневният семинар се провежда в кратък срок (една до две седмици) след проведения “подгряващ семинар”.

Целта е информацията и емоционалният заряд у децата да присъстват, за да се получи ефект на надграждане и интегриране на подадената информация и да не се загуби създадената доверителна връзка с водещия екип.

Формат:

Семинар “Дали това е ТЕЛЕСНО НАКАЗАНИЕ?”

Участниците в двудневния семинар са между 20 - 25 човека (максимум).

Всеки семинар се състои от по 2 дни - 10 астрономични часа, разделени на работни сесии от по 1 час и 30 мин. Работните сесии са следвани от почивки по 15 мин.

Столовете се нареждат в кръг. Желателно е да няма маси пред тях.

Първи ден – две сесии с почивка от 15 мин. между тях, следва голяма почивка за обяд от 1 час, следвана от две сесии с малка почивка от 15 мин. между тях.

9.30 - 11.00 ГОЛЯМА ГРУПА – Запознаване, правила, очаквания

Началото на семинара започва с приветствие и откриване, като **групата се запознава с организацията и темата на семинара.**

Същинската част на семинара обикновено стартира с игра за **запознаване**. Тя има за цел да “разчупи” групата, да повиши доверието и да направи процеса на споделяне по-лесен. Също така е добре да бъдат изработени **табели** (сгъва се лист на четири и обикновено се поставя пред стола) с имената на всеки.

Следва споделяне на **очаквания** - това също може да се направи под формата на игра

Виж Приложение № 10.

Така групата се раздвижва и опознава.

Следващ етап е създаването на **групови правила**. Тази част от първата сесия е изключително важна, тъй като допринася за спокойствието на групата и носи сигурност за рамката на цялото обучение. Правилата за обучението се изработват заедно с групата. Това създава преживяване за принадлежност и минимизира възможността от саботиране.

Забележка: От изключителна важност е да се спазва времевата рамка от водещите и участниците.

11.00 - 11.15 – почивка

11.15 - 12.45 МАЛКИ ГРУПИ - Изработване на твърдения за “Добър – Лош родител”, “Добро - Лошо дете”.

В зависимост от броя децата се разделят на групи по 5-6 човека, така че да се получат 4 групи. Всяка от групите изработва поне 10 твърдения за “Добър – Лош

родител", "Добро - Лошо дете". Първа група работи за това "Какво означава - Добър родител".

Втора група работи за това "Какво означава - Лош родител".

Трета група работи за това "Какво означава - Добро дете".

Четвърта група работи за това "Какво означава - Лошо дете".

Играта се представя и в съревнователен формат* - "Кой ще формулира най-много твърдения и кой най-бързо ще финишира!" Определя време за изработване - **30 минути**²⁷. Всяка група записва твърденията си на постер и се излъчва презентатор, който да представя твърденията.

ГОЛЯМА ГРУПА – Останалите **60 минути** се разпределят по 15 мин. за презентиране на изписаните твърдения от всяка група. Обобщения, допълнения, интерпретации от водещите.

Членовете на групата имат право да подпомагат презентацията, а останалите членове извън презентацията група имат право само да задават провокиращи въпроси към презентаторите.

Основната цел: Изследване на понятието до колко в нашето общество се налага стереотипизираната форма на определяне. (Динамичният стереотип е физиологичната основа за автоматизирането на уменията. Навиците на хората и простите умения за работа са израз на динамични стереотипи.) Изследва се значението, което носи терминът "добър/лош" родител или дете; културното или патриархалното влияние върху неговото възприятие и интегрирано разбиране.

Основният извод, който трябва да се направи от водещия е, че "Няма лоши хора - има лоши и добри постъпки".

Резултат: Превенция на виктимизация, етикетизиране и извинение на постъпките през личността. Постъпката се награждава или осъжда според натовареността ѝ.

12. 45 – 13.45 – Обяв

13.45 – 15.15 – МАЛКИ ГРУПИ – Казус с продължение (Представен от водещите)

Разпределение на роли и трениране на представяне пред ГОЛЯМА ГРУПА.

Децата отново се разделят на 4 (четирите) групи. Разпределят се чрез игра: Броене от 1 до 4 и всеки с 1 число е първа група, всеки с 2 число е втора група и т.н. Може и други игри да се включат (разделение по цвят на обувките, дължина на косите, равен брой момчета и момичета и др.).

---

27 За възрастните съревнованието понякога е начин на мислене, друг път - маниер на поведение. Понякога - полезно, друг път - в ущърб на личността за сметка на "голата" амбиция. И при децата е така. За тях с особена острота стои желанието да са първи, трудно приемат загубите, придобиването на умения винаги е съизмеримо с резултатите - собствените и тези на приятелите и съучениците им.

Поставяйки съревнователния елемент в процеса на творческо решение, включвайки чувствителността и емоционалността, допринасяме за пробирането и научаване в действие на индивидуализирано и независимо решение в контекста на конкурентната реалност.

Два казуса се избират предварително от водещите, като се задават съвсем отделно на всяка от 4 (четири) групи. Отново се залага на съревнованието като форма на инвестиция за най-значимо творческо решение.

Важно е двете от групите да работят по един казус и другите две също по еднакъв казус. Казусите предварително да са записани на листове и да са с възможност за продължение. Предложение за Казуси **Виж Приложение 10.**

Всяка от четирите групи с минимални разяснения от водещите (при нужда) и вътре в самата група се разпределят ролята и се репетира изработеният сценарий. Децата могат да се костюмират и маскират с подгръчни материали (максимално да се идентифицират с представяния персонаж). Могат да се използват флумастери, хартия, шапки, шалове, различни връхни грехи и друг наличен инвентар в залата, разпознат като “символизиращ” от децата. Мисли се и в насока - сцена за представянето и “сценичен реквизит” (могат да се използват столове, маси и всичко налично в залата за провеждане на семинара) за представяне в ГОЛЯМА ГРУПА.

15.15 – 15.30 – почивка

15.30 – 17.00 – ГОЛЯМА ГРУПА

Представяне, коментари и интерпретации. Всяка от групите представя изработения и изтрениран сценарий на продължение на поставения казус.

80 минути се разпределят между 4-те групи (по 20 мин. за представяне на всяка от групите). Във формата от 20 мин. се включват 15 мин. за подготовка на сцената и разиграване; 5 мин. за въпроси от страна на водещите и ГОЛЯМАТА ГРУПА.

Въпросите от страна на водещите са в насока:

- △ **Как са стигнали до решението** да изиграят точно това продължение, **какво илюстрира то** (Какви родителски стратегии наблюдават децата и какви детски поведения, как се разрешава конфликтната ситуация, презентирани в казуса).
- △ Пута се за **чувства и преживявания “от ролята”** на всеки участник в сценката; Лесно ли се влиза в роля и какво се изпитва вътре в „кожата на друг?“; Какво е било - трудно/тежко и кое леко за изиграване и преживяване?; Трудно ли се влиза в ролята на “добър или лош родител”, “дете с добро или лошо поведение”?

Важно е да се акцентира върху предложеното разрешение, води ли то до конфликт при децата и родителите или не – Може ли да се “промени” за по-добро?

10 минути остават за обобщения и обратна връзка от деня.

Основната цел: Изследване на наложените родителски стереотипи (стратегии за справяне), разпознати от децата, детското поведение за справяне в конфликтна ситуация, как децата решават казуси с непреододелен край.

Основният извод, който трябва да се изведе от групата с помощта на водещия, е, че е от решаващо значение децата да имат свободата да вземат индивидуални решения (съответни за възрастта им), следвайки своите потребности от позитивни преживявания, защитена среда на доверие, разбиране и приемане. Разпознаване на рисковите ситуации и спокойствието за споделяне със значими авторитети.

Резултат: Превенция на телесното наказание чрез извеждане на алтернативни методи за справяне в конфликтни ситуации при децата и при родителите.

Втори ден - две сесии до обяд с почивка от 15 мин., почивка за обяд от 1 час, следвана от една сесия от 1 час за обобщение и закриване.

9.30 – 11.00 – ГОЛЯМА ГРУПА – Игра за събуждане. **Най-бързо подаване на тенис топка** - за екипност и съревнователност. **Виж Приложение 9** за повече предложения.

Кръг за връзка - Какъв беше за вас вчерашният ден? Отделя се максимално време за всеки един от групата да разкаже: Какви преживявания е имал; Какви мисли; Какво го е докоснало от вчерашното представяне на казусите; До кого от представените персонажи е бил най-близо. Коментар и интерпретации от водещите в насока поставените цели от първия ден.

Извеждане на постер - позитивни и негативни преживявания, които ще станат основа за последващата работа и изработване на стратегическо поведение за "Пазене на личните соматични и емоционални граници" и какво означава "Докосване с обич".

11.00 – 11.15 – почивка

11.15 – 12.45 МАЛКИ ГРУПИ – Основни изводи за желани и нежелани докосвания, желано и нежелано поведение и отношение между деца и родители.

Отново децата се разделят на 4 групи (добре е да бъдат по различен признак), изпълзвайки една от предоставените игри.

50 минути Всяка от групите отговаря/извежда един от по-долу посочените въпроси, по ред на групите:

1. "Какво е телесно наказание и какво не е?";
2. "Желани и нежелани докосвания и поведения от страна на децата към родителите";
3. "Желани и нежелани докосвания и поведения от страна на родителите към децата";
4. "Какво е и какво не е "добро възпитание"?";

Изводите се представят за **40 минути** (по 10 за група) в ГОЛЯМА ГРУПА.

Основната цел е да се разграничи: **авторитетно/удържащото** родителстване от **авторитарно/нараняващото** родителстване и **свободното/автономно** от **зависимото/тревожно** детско поведение.

Основният извод, който трябва да се изведе от водещия е, че „Винаги има възможни алтернативи извън инертно следваните модели на взаимоотношения.”

Резултат: Превенция на мултиплициране на дезадаптивно поведение на субмисивност (покорност, отстъпчивост), конформизъм и агресивност.

12.45 – 13.45 – Обяд

13.45 – 14.45 – ГОЛЯМА ГРУПА – Къде да се обърнем за помощ ?; Основни изводи; Представяне на Младежки клуб; Закриване; Раздаване на брошурата: "Дали това е ВЪЗПИТАНИЕ ?" и други материали по темата.

*ВАЖНО!

При възможност от страна на родителско участие семинарът може да се проведе с равен брой деца и родители (10 деца с 10 родители), включени заедно в семинарната рамка. От изключителна важност е децата да изработват представите за **“Добър – Лош родител”**, а родителите за **“Добро - Лошо дете”**, както и всички останали твърдения и определения в семинара да бъдат изработвани от всяка група за другата.

Целият формат на семинара може да бъде преформулиран така, че родителите да влизат в ролите на деца, а децата в ролите на родителя (поставя се като основно правило на семинара). Акцент се поставя върху психодраматичното разыгране от ролята, преживяванията на децата “в кожата на родител” и на родителя “в кожата на дете”.

Основната цел е да постави родителите в ролята и преживяването “отвътре” на “Предизвикателствата на децата, живеещи в настоящото време”, а децата в “Отговорността и опасенията на родителите, изправени пред тези предизвикателства”.

Продължаваща работа с младежи над 12 години

Виж Приложение 13

Като алтернатива за работа с **младежи и девойки след 12-годишна възраст** се явява представената групова работа с доброволци във формат **Младежки клуб “Да бъдем приятели”**. “Младежкия клуб” е неформална група от млади хора, обединени около разбирането да живеят в свят, свободен от насилие. Предложеният метод на работа е подробно разгледан в представения наръчник.

След двудневния семинар младежите имат възможност да бъдат включени в Младежкия клуб, където ще им бъдат предоставени допълнителни обучения на теми, свързани с умения за себerefлексия, творчество, придобиване на асертивни умения, разпознаване на водещи проблематики при деца в риск, умения за справяне в кризисни ситуации и оказване помощ на връстници, как и по какъв начин да предоставяме информация и как да съхраним себе си. Ще имат възможност да се запознаят с различни алтернативи на мислене и да получат много възможности за личностно развитие. Често пъти хората, докоснали се до доброволчеството и социалната сфера, изцяло преобръщат възгледите си за света и започват да гледат на него по един нов, конструктивен начин. Намират смисъла в позитивното мислене и творчество. Голяма част от доброволците в младежкия клуб избират социалната област на работа за свое призвание и професия.

Връзка с други теми...

Ето че стигнахме и до края на тази методика, която със своя завършек прави естествен преход към работата с другата значима група на бъдещите родители и тези, които вече са родители.

Тема 3: Методика за работа с родители

"Децата имат нужда от модел, не от критика."

Джоузеф Юберт

Основни въпроси – на какво ще ни отговори тази тема?

Всеки родител иска децата му да бъдат щастливи, уважаващи, уважавани от другите и да могат да намерят своето място в света като добре възпитани възрастни. Никой не иска да бъде обвиняван, че е отгледал едно разглезено хлапе. Понякога обаче изглежда, че тези цели са на километри от настоящото поведение на нашето дете.

Основната отговорност за дисциплината е на родителите.

Какво е дисциплина?

Дисциплината е процесът на заучаване от детето какъв тип поведение е приемливо и какъв тип не е. С други думи, дисциплината учи детето да спазва правилата. Ефективната дисциплина използва много различни инструменти като позитивна подкрепа, моделиране и любящо и поддържащо семейство.

Понякога наказанията също са ефективен инструмент - но това не означава, че добрата дисциплина е преди всичко наказание. Особено когато говорим за форми на наказания, които причиняват болка и нараняват достойнството и себеуважението на детето.

Към кого е насочена? Цели и задачи

Настоящата програма е насочена към младите родители, които имат желание да разчупят стереотипа на инертно следвания модел на възпитание и мечтаят да дадат топлина и уют на своите новородени деца, следвайки основните нужди на своето детство.

Тя е насочена също и към бъдещите родители, на които им предстои да вземат това толкова отговорно решение, не само да създадат (сътворят) едно ново човешко същество, но и да го отглеждат и възпитат по един здравословен и хармоничен начин, зачитащ човешкото достойнство и индивидуалност.

Включвайки представители на бъдещите родители, екипът, работещ по методиката, залага на това да провокира във вече порасналите юноши нагласи за отговорност и преосмисляне на стереотипната родителската роля в насока сформирани на нови умения за позитивно и ефективно родителстване.

В подкрепа на първите практически стъпки и като подготвена среда за дискусии, отреагиране и подкрепа се провеждат и сензитивиращи тренинги на родители и учители на младежите в горните курсове на образование. От първостепенно значение за изграждането на една критична и интегрирана личност е тя да бъде подкрепена от разбиращ и позитивен родител и авторитет, който в съюз с детето отстоява различна и конструктивна позиция.

Цели

Основната цел на Програмата е запознаване и обучение в модела на ПОЗИТИВНО РОДИТЕЛСТВАНЕ и интегриране на практически стъпки за неговото осъществяване.

Метод

Практическата методика за работа с родители в една голяма част е базирана на **Исландския модел и техния опит** за позитивно родителстване “Програма за повишаване и подобряване на образованието за родители в исландската здравна система за бебета”²⁸.

Както стана ясно в преходните текстове, Програмата за родители, включена в настоящото ръководство със заглавие: “Училище за родители - роли и взаимоотношения”, е до голяма степен изградена и върху книгата “*Parenting That Works; Building Skills That Last a Lifetime*”. Авторите на книгата са опитни клинични детски психолози в Америка - E.R. Christophersen и S.L. Mortweet, с дълга практика в областта на детското развитие и родителстването.

За максимална полза от Програмата за родители е за предпочитане самите родители да притежават книгата²⁹ за допълнителна информация и бъдещи справки.

Формат

Програмата: “Училище за родители - роли и взаимоотношения” е с формат от 21 астрономични часа.

Програмата за родителски грижи от 21 часа обикновено се провежда веднъж седмично (2-3 часа) в продължение на 8 последователни седмици. От родителите се очаква да вземат активно участие и да присъстват на всичките 8 сесии. Всяка сесия се състои от 2-3 кратки разговора по конкретни теми, които след това се допълват от примери, упражнения, практики и дискусии в групата. В края на всяка сесия се препоръчва родителите да прочетат повече в книгата³⁰ и да практикуват у дома, за да увеличат и подобрят това, което научават в сесиите.

28 <https://childwelfare.gov/topics/preventing/prevention-programs/parented>

29 В момента книгата е закупена от Фондация “П.У.Л.С.” и е на английски език. Предстои превод на български език.

30 За този пилотен проект ще бъдат издавани на родителите преведени материали.

“Програмата за родителски грижи” включва набор от 13 PowerPoint презентации, събрани и обозначени като **Приложение №14** и групирани по следния начин: 1 с 2, 3 с 4, 5 с 6, 7 с 8, 9 с 10 по 3 астрономически часа, а презентации 11, 12 и 13 ще се провеждат в рамките на 2 астрономически часа, които ще дадат възможност за по-обстойно разглеждане на застъпените ключови въпроси³¹.

1. ПОЗИТИВНО РОДИТЕЛСТВО - Програма за Родители, Представяне, Част I.0
2. Родителстване и поведение - Семинар за родители, Част I.1
3. Какви са добрите родителски умения? - Семинар за родители - Упражнение
4. Родителски умения, моделиране и мислене - Семинар за родители, Част I.2
5. Положителна обратна връзка и похвала - Семинар за родители, Част II.1
6. Десетгодишният план - Семинар за родители, Част II.2
7. Установяване на ред и правила - Семинар за родители, Част II.3
8. Говорене с децата - Семинар за родители, Част III.1
9. Себеуспокояващи умения - Семинар за родители, Част III.2
10. Независима игра - Семинар за родители, Част III.3
11. Дисциплина - Семинар за родители, Част IV.1
12. Хленчене и избухвания (tantrum) - Семинар за родители, Част IV.2
13. Преглед - Семинар за родители, Част IV.3

Резултати

Родителите следва да знаят:

- ▶ Децата над 3-годишна възраст трябва да знаят как се наричат отделните части от тялото им и техните функции.
- ▶ Детето следва да уважава възрастните, но да може да изрази несъгласие, ако му поискат нещо, което го безпокои, плаши или което не е научило от родителите си.
- ▶ Детето трябва да бъде научено да казва “НЕ” на всекиго, който се опитва да го докосне, когато то не желае.
- ▶ Не оставяме детето само или с някого, когото не познаваме добре, много часове и без контрол.
- ▶ Детето да може да ни се доверява за всичко, което му се случва, дори когато се чувства виновно. Изслушваме го с внимание и не се изразяваме отрицателно или неприемливо, а изучаваме посланието.
- ▶ Ако детето страни или се страхува от някое лице и не иска да остане с него, трябва да установим евентуалните причини. Сексуалното малтретиране е една от тях.

---

31 По материали на Guda Haraldsdottir 2004, 2011., английска версия 2017 (Материалът е адаптиран от екип към Фондация “П.У.Л.С.”).

- ▶ Следва да познаваме приятелите и хората, които се намират до него.
- ▶ Не трябва да го оставяме само да има всякакъв достъп в Интернет или да използва компютъра без тактично наблюдение.

Модул 3 - Презлед

Връзка с други теми...

Възпитанието изисква целенасоченост от страна на родителите и взаимна подкрепа при поддържането на определена линия на изисквания.

Възпитанието на децата е свързано с формиране на самодисциплина, отговорно поведение и овладяване на самоконтрола. Децата се развиват най-добре в атмосфера на любов, опряна на разумно, последователно възпитание. Крайните форми на възпитание **хиперпротекция (свърх изисквания) и хипопротекция (липса на изисквания)** са еднакво вредни за възпитанието и водят до много отрицателни прояви в поведението.

При **свърх изискванията** от страна на родителите детето страда от унижението и страха, предизвикани от чувството, че няма да се справи.

При **липсата на изисквания** детето израства с представата, че светът се върти около него. Прави, каквото си пожелае. Не приема авторитетите на родителите си. Изпада в гневни изблици, за да получи това, което желае. Проблемите настъпват още с тръгване на училище. Такова дете не приема никакви правила.

За повече информация относно родителските стилове за възпитание **Виж. Приложение 15.**

Модул 4

**Нашият опит
или
Какво научихме от
работата си?**

Тема 1: Прилики и разлики между телесното наказание и удържането при извънредни ситуации

Отговор, обвързан с оцеляване...

“Възрастните не знаят, че детето може да даде извънредно добър съвет, дори в най-трудния случай.”

Фьодор Достоевски

Основни въпроси – на какво ще ни отговори тази тема

Когато пред нас като професионалисти достигне казус на дете, което е страдало безкрай и което не удържа по никакъв начин своите тревожности и деструктивни пориви, трудността е безкрайно голяма. Екипът на Фондация “П.У.Л.С.” се изправи не пред един, а пред два тежки случая, които в своята си същност станаха и прототипи на представения казус и най-ясно илюстрират представената проблематика и предизвикателствата, пред които бяха изправени професионалистите от всички организации, включени по случая. Имената и възрастта на децата е променена, както и част от тяхната история с цел конфиденциалност.

Преди да преминем към конкретиката на дадения казус обаче, да направим своеобразен преговор на това: “КАКВО Е ВОДЕНЕ НА СЛУЧАЙ?”, като за нуждите на този Модул ще го обосновем през призмата на психодинамичното водене на случай:

“Воденето на случай” е помаганият процес на интеракция (взаимовръзка) между нуждаещия се и професионалист. Това много често е процесът на овластяване – процес при който нуждаещият се овластява да развива в себе си сили, за да може индивидуално и политически да си взаимодейства с онези системи, които са важни за него.

Решаващ фактор в помагания процес е начинът, по който нуждаещият се бива възприеман.

Съществуват четири ясно очертани модела (направления) в психологията и психиатрията за описване на функционирането на клиента в неговата социална система, а именно:

- ▶ **Биологична ориентация** - проблемите на клиента се разглеждат като резултат на познато органично/медицинско заболяване. Проблемите на клиента се свързват със съпътстващо телесно състояние.

- ▶ **Психодинамична ориентация** - проблемът на клиента е разглеждан като резултат от вътрешни конфликти, разпознаване на травматично събитие или криза в развитието. Проблемът на клиента може да бъде разбран посредством оценка на характера му и личностната му структура. Смята се, че психодинамичните подходи могат да допринесат за овластяване на състоянието на клиента.
- ▶ **Поведенческата ориентация** - проблемите на клиента се разглеждат като нарушение в мислите, чувствата или поведението, които са причинно свързани с предхождащи събития или са резултат от подкрепящи последици на определено поведение.
- ▶ **Биопсихосоциалната ориентация** - проблемите на клиента се разглеждат като причинени от взаимодействието на биологични, психологични и социокултурни фактори, а не от влиянието на един етиологичен фактор, свързват се с неговата биологична, психологична и социокултурална „уязвимост“. Състоянието на клиента се повлиява по-добре посредством гъвкав и скроен според нуждите и очакванията на клиента мултимодален подход, отколкото посредством единствен терапевтичен метод.

Когато работим по *казус на дете*, важно е да имаме предвид всички тези *модели (направления)* и цялата палитра от фактори: Къде и как се е родило детето; Как и от кого е било отглеждано, семейна среда, генетично семейство, широко обкръжение; Каква е неговата история, с която идва това дете; Какъв е приятелският му кръг; Какви са соматичните и психичните дисфункционалности; Каква е когнитивната и емоционалната интелигентност и зрялост и **най-важното - ТРАВМАТИЧНИТЕ СЪБИТИЯ В историята на детето.**

Цели

Да направим рамка за събиране на необходимата информация по даден случай и да поставим основните акценти върху водещата симптоматика, която след това ще се превърне в основна отправна точка за работата по случая и подкрепата, която ще бъде оказана на децата.

Много често ние като помагащи нямаме ясна представа докъде стои **УДЪРЖАНЕТО** като форма на подкрепа, гарантираща защита и сигурност, и **ТЕЛЕСНОТО НАКАЗАНИЕ** като коректор на определено дисфункционално поведение.

За по-голяма илюстрация нека разгледаме реален казус от ежедневието на помагащите специалисти към Фондация „П.У.Л.С.“ и неговото развитие:

Децата

Х и И са деца от женски пол и са близначки. Когато са на 14 години, са настанени в Кризисен център за хора, пострадали от насилие и трафик. Настанени са в Центъра със заповед от ОЗД и в съгласуваност с РДСП.

Двете деца бяха преместени от Кризисен център за деца след поредица от инциденти и крайно агресивно поведение на двете момичета към персонала на Центъра.

Проблем, с който идват децата

Сигнал за оценка към Фондация “П.У.Л.С.” на състоянието на децата беше подаден от Директора на Регионална дирекция “Социално подпомагане” и Началник на Отдел за закрила на детето. По техни данни се касае за деца с тежък проблем на поведенческо отреагиране на вътрешен конфликт и наситено травматично минало (изоставяне и институционализация), предопределено от поредица сексуални посегателства (блудствени действия и изнасилвания).

История на проблема

Х и И са родени в средно голям град в България. Родителите на момичетата живеят в дисфункционални взаимоотношения, трудно се справят с отглеждането на децата, тяхното изхранване и обгрижване. Х и И в биологичното семейство страдат от системно насилие (съществува хипотеза за упражнено сексуално насилие от страна на бащата към И).

Когато са били приблизително на 1 година, със заповед на Отдела за закрила на детето са настанени в Дом за деца, лишени от родителски грижи. Реинтегрирани са обратно в биологичното семейство, когато са били приблизително на 3 години, но след тежко negliжиране, вероятно сексуално посегателство, карани да просят и изоставени. След повторно настаняване в Дома упражненото насилие над двете момичета ескалира, този път от другите настанени. Момичетата са насилвани системно, карани са да “пипат” момчетата по половите органи, бити са, крадени са им личните вещи и това отношение е било от всички по-големи към всички по-малки деца в дома.

По данни на момичетата възпитателите не са могли нищо да направят, били са “безпомощни”.

В този дом са до 7-годишна възраст, когато са били осиновени от семейство, което живее и има семеен бизнес извън държавата. В семейството има още две по-големи момчета, които са техни биологични деца. По данни на Х. и И. в това семейство също е имало физическо насилие към тях, но много рядко и “нормално” (по данни на децата) са били пляскани, като не слушат. В това семейство децата са живели икономически много богато, имали са не само пълната задоволеност от страна на жилище, комфорт, грехи, храна, но и пълна емоционална грижа по отношение на травмата в миналото, по отношение на обучителните затруднения, възпитавайки в децата едни добри модели за човешки взаимоотношения. Децата правят много силна емоционална връзка с двамата си осиновители и цялото разширено семейство.

Пет години след осиновяването майката е убита при неизяснени обстоятелства и информацията до децата е достигнала по крайно директен начин (публикации във вестници, интернет), като децата стават явни свидетели на разигралата се трагедия.

Децата проследяват всички събития за бившите си осиновители в интернет и са запознати с актуалността в живота на осиновителя си, който във времето на настаняването им в Кризисния център има “нова съпруга”. Този факт сам по себе си носи много силно напрежение и засилване на травмата от загубата, както е и силно предопределящ за по-нататъшното поведение на децата и специфичното отношение към по-млади жени. Не дълго след смъртта на майката – осиновителка, и силно затруднен от проявите на траур при децата, изразявайки се в бурни

опустошителни действия (побой над другите роднини, арогантно поведение, блъскане и удряне на осиновителя), осиновителят заявява, че има затруднения при отглеждането на двете близначки и търси възможност за изваждане на двете момичета от семейството. Година след смъртта на осиновителката те са настанени в Център за настаняване от семеен тип.

По данни на отговорни институции в Дома двете сестри станали обект отново на сексуално насилие. Над двете сестри са упражнени блудствени действия, като И. е била изнасилена в присъствието на сестра си от шофьор, работещ в Центъра. Същият този шофьор е упражнил сексуално насилие и над голяма част от останалите деца в Центъра.

Последва настаняване в Кризисен център в София, където бащата идва да ги види само 2 пъти за 3 месеца и повече не го виждат. След престоя си в София децата са върнати отново в Дома, където е бил извършен последният акт на сексуално насилие (насилникът вече е осъден и отстранен). Този факт стои и като основна първопричина за т.нар. “организиран бунт” от страна на близначките към персонала на дома.

След този “организиран бунт”, факти, свързани с много насилие, неовладяване на агресивните изблици на децата, тежки състояния на тревожност и страдание от страна на децата и персонала на дома, Х. е преместена в друг център в съседен провинциален град. Децата продължават с агресивните си изблици, поведенчески прояви на неудържана агресия към възпитателите в домовете. След консултация с експерти е взето решение двете момичета да бъдат събрани отново. Специалистите смятат, че по този начин ще бъде редуцирана тревожността на момичетата.

Момичетата са в силна зависима връзка. Х. казва, че “успява да успокои” сестра си. Двете са и в непрекъснат конфликт помежду си, свързан с опити да разделят хората от обкръжението си – наричат ги моята полицайка, моята приятелка, моята психоложка и т.н. Лесно влизат в отношения с различни хора, за които също казват, че са “техни” и ще ги “вземат”.

И. трудно задържа вниманието си върху една дейност. Детето има беден речников запас за възрастта си, емоционално съответно. При засягане на травматични моменти детето се затваря и трудно говори за тях. При задаване на въпрос “търси верния отговор” и с минути се налага преработване на смисъла.

При децата липсват основни спомени от детството. Те не си спомнят лица и нямат спомени за раздялата с родителите. Силно травматичните обстоятелства от детството са определящи за затворения “защитен” модел на функциониране.

И. и Х. често споменават, че “Децата са виновни за всичко, което им се случва”.

Оценка на социалните нужди

С настаняване в Центъра към Фондация “П.У.Л.С.” децата бяха обезпечени от страна на защитено пространство. Включени бяха в програмите за рехабилитация и интеграция.

Формулировка на проблема

Като проблем се дефинира наличието на насилие (физическо, психическо тормоз и сексуално насилие) още от най-ранното детство и при двете момичета - И. и Х.. Ранното сексуализиране на децата - извършване пред тях и с тях на нещо "необяснимо и страшно", наситено с много напрежение и възбуда е определящ фактор при функционирането на децата.

Основните нужди от топлина, обич и доверие, чувство на сигурност и защитеност; емоционална подкрепа и устойчивост на създадените връзки липсват във функционирането и при двете деца.

Чести елементи на симптомокомплекса при децата са проявите на регресия като възобновяване на нощните напикавания, бебешки говор или смучене на палците (МКБ-10). Посочената симптоматика е ясно изразена както при И., така и при Х.

Симптомите на тревожност и депресия при двете момичета могат да покриват критериите за смесено тревожно-депресивно разстройство или **персистиращо тревожно разстройство (генерализирана тревожност), особено съотнасяйки го към горе изброената регресивна симптоматика**. Формата се дефинира през тревожността, която е генерализирана и постоянна, но не е ограничена и дори не силно преобладаваща при някакви конкретни външни обстоятелства (т.е. тя е "свободно плуваща тревожност"). Както при другите тревожни разстройства, доминиращите симптоми са много разнообразни, но обичайни са оплакванията от **чувство на нервност през цялото време, треперене, мускулно напрежение, изпотяване, замайване, сърцебиене, световъртеж и епигастрален дискомфорт** (МКБ-10).

Симптомите, които децата изцяло проявяват и те са с ежедневно проявление, обикновено са свързани с хроничен стрес, породен от околната среда. Проявената симптоматика често е променлива, но се наблюдава тенденция към флукуиране и хронифициране.

Несигурността в живота им е основен фактор. В сцените от миналото, децата и до този момент смятат, че е било възможно да бъдат убити. Амбивалентността при децата е основна при мислите и спомените за биологичните родители. Често изпитват яд за това, че са били изоставени от биологичните си родители и от осиновителите си.

Агресивното и нападателно поведение при И. и Х. е преди всичко и "превантивен механизъм" към "запахата" от привързаност (всички хора, които са били важни в живота им, са ги изоставили). Агресивното поведение е и проява на контрол над зависимостта и това те да не се озоват отново в ситуация на изненада и незащитеност от смъртта. Те предпочитат да нараняват и през това да контролират собственото си нараняване.

Кръгът се затваря, когато преживяването на вината провокира в двете момичета чувства на агресия и себеагресия и те се самонаказват през предизвикателно поведение спрямо другите (всяка по своя начин).

Практическо приложение на темата в практиката

Разглеждайки случая на двете момичета, ще направим опит за разделяне на двата начина на отреагиране и проявената симптоматика при И. и Х., което ще ни даде основа и за планиране на нашата по-нататъшна работа по овладяване на кризата и рехабилитация.

Симптоматика и отреагиране

Разглеждайки случая на И., можем да отбележим, че наситеното травматично минало дава основа за определение на поведенческите прояви в термините на - **F43 РЕАКЦИЯ НА ТЕЖЪК СТРЕС И РАЗСТРОЙСТВА В АДАПТАЦИЯТА (МКБ-10).**

Определението включва разстройства, които могат да се дефинират не само на основа симптоматика и протичане, но също така и на базата на причинни влияния - изключително стресогенно житейско събитие, пораждащо остра стресова реакция, или значима житейска промяна, водеща до продължителни неприятни обстоятелства, които имат за последица разстройство в адаптацията.

Личностното разстройство може да се разглежда като неадаптивен отговор на тежък или продължителен стрес поради това, че той пречи на механизмите за справяне и по този начин води до нарушение на социалното функциониране.

- ▶ Едно от проявленията е действие на **себеувреждане** - най-често самоотравяне с предписани медикаменти. И. е правила **три суицидни опита, които са завършвали с хоспитализация за няколко дни.**
- ▶ Много често **неузразената агресия** при И., водеща след себе си безсилие, се трансформира в преживяване за вина - от непозволените и социално нежелателни желания за отмъщение и нараняване.
- ▶ Поведението на детето също се характеризира с много **нисък праг на чувствителност към отказ, провокативно и ажитирано поведение** с честа избухливост до необузданост (от внезапно удряне на хората до нея до ръкопашна схватка, скубане, късане, блъскане и събаряне на попаднали предмети пред нея), чийто прояви допълват картината на личностното разстройство при И. и очертават картина на типични поведенчески отреагираня при юношите.
- ▶ **Епигастралния дискомфорт** при И. достига до позиви за повръщане.
- ▶ Поведението на И. е силно изразено **сексуализирано и чисто репетативно разиграва сексуален акт**, демонстрирайки го върху някой от близкото ѝ обкръжение. Детето има формиращо се промискуитетно поведение. При отваряне на темата и след консултативно-терапевтична работа с детето стана ясна некритичността на детето спрямо конвенционално приетите норми за поведение и опасностите, свързани с тях.
- ▶ Пълната дифузия на родителски образ И. подменя със **спорадични отношения със случайни хора и формира рискови отношения на проиграна "привързаност".**

Разглеждайки случая на Х., можем да заключим, че наситеното травматична минало дава основа за определение на поведенческите прояви при Х. в термините на - **F41.1 ГЕНЕРАЛИЗИРАНА ТРЕВОЖНОСТ (МКБ-10)**. Симптомите на тревожност при Х. покриват критериите за персистиращо тревожно разстройство (генерализирана тревожност).

Тези симптоми обикновено включват елементи на:

- (1) *мрачни предчувствия* - безпокойство относно бъдещи беди (Х. много се страхува, че сестра ѝ ще умре), усещане като че ли си “на ръба”, трудности в концентрацията;
  - (2) *двигателно напрежение* - невъзможност да стои спокойно на едно място, главоболие под формата на напрежение, неспособност да се отпусне;
  - (3) *вегетативна хиперактивност* (замаяност, изпотяване, тахикардия, епигастрален дискомфорт, световъртеж и др.), (МКБ-10).
- ▶ Поведението на детето също се характеризира с много **нисък праг на чувствителност към отказ, провокативно и ажитирано поведение с честа избухливост до необузданост (крясъци, виковете, псувни, хвърляне на камъни)**, които прояви допълват картината.
  - ▶ Поведенческите прояви при Х. са на база на неконтролиран стрес и **страх да не бъде изоставена**, като често е индуцирано и от паническите състояния и агресивни изблици на нейната сестра И. или близкото обкръжение.
  - ▶ Несигурността в живота му е основен фактор. Амбивалентността и **липсата на всякакво доверие към възрастните** при детето е в основата на нагласите и взаимоотношенията с всички възрастни.
  - ▶ Поведението на детето е силно изразено **съблазняващо - отбягващо**, изразяващо се в “ухажване” и “атакуване”, като **агресията** се измества към млади жени, които са разпознати като явна заплаха за “връзката осиновител - дете”.
  - ▶ **Агресивното и нападателно поведение** при Х. е преди всичко и “превантивен механизъм” към “заплахата” от привързаност (степенна на тези прояви е в пъти по-висока при нейната сестра И.).
  - ▶ Х. има запазени здрави части за сублимирана преработка на вътрешния конфликт и проявата им в поведението, изразяващи таланта и креативността на детето (Х. рисува, пее и танцува много добре).

Връзка с други теми...

За да има промяна в поведението на двете момичета и преживяване на травматичните събития, водещ фактор трябва да бъде **преживяването за приемане, подкрепа, разбиране и сигурност**.

Тема 2: Психодинамично “Водене на случай”, ориентиран към преживяване

Динамика по случая. Реакция на специалистите, Разрешаването

Отук насетне ще направим опит да разгледаме случая на И. и Х. през неговите последвали събития и как нашият екип, “лутайки се” между професионализма и интуицията, между тревожностите и явните страхове, между закона и предизвикателството, успя да намери път към двете момичета.

Цели

Основната цел на последващия текст е да направим опит **да разграничим “Телесното наказание” от “Удържането”** в контекста на конкретно “Воден случай” и включването на професионалисти от редица организации.

Информация

С настъпването на двете момичета в Кризисен център започнаха предизвикателствата.

И двете момичета не можеха по никакъв начин да удържат напирещата в тях тревожност.

Тя се изразяваше в прояви на:

- ▶ Силен стрес от новата обстановка и изучаване в детайли на всичко около тях.
- ▶ Персистираща тревожност, силен страх до панически състояния.
- ▶ Безсъние и заспиване за много малки интервали от време.
- ▶ Непрекъснато търсене на човешко присъствие и държане на човека съвсем близо до тях.
- ▶ Непрекъснати, нестихващи въпроси в насока имена, събития, дати и близкото обкръжение.
- ▶ Претенциозни изисквания за храната, легло, обзавеждане, грехи и всякакви други принадлежности.
- ▶ Отхвърляне и “нехаресване на нищо” предложено (от отказ от хранене, до натъпкване с храна).
- ▶ Изразено регресивно поведение (смучене на палеца, натрапчиво търсене на цигари).

- ▶ Изразяване на крайно сексуализирано поведение (опипване на другите - клиенти и екип).
- ▶ От вежливо и прелъстително поведение до тежко насилие към авторитетите (шамари, ритници, скубане, блъскане, заливане с храна), преповтаряйки травматичните събития.
- ▶ Несъответност и отцепеност при опит да бъдат достигнати.
- ▶ Тежки тантрумни състояния на “безпамятно тръшкане, търкаляне” и хистерични реакции, изискващи изцяло вниманието на целия екип от професионалисти.
- ▶ Интрузивните спомени за събитието, сякаш събитието отново се случва в момента, изразени през тежки емоционални и състояния на flashbacks, бяха под формата на натрапчиви образи и телесни усещания.

Практическо приложение или Как да тълкуваме?

За да обясним точно акцентираното поведение при **двете момичета и реакцията при екипа на Кризисния център**, е необходимо да се върнем към тези ключови въпроси, поставени в **Приложение № 14** “Родителстване и поведение, Семинар за родители, Част I.1”

1. Какво изразява детското поведение?
2. Какво влияе върху поведението на децата?
3. Как е възможно да се заучава поведение или да се управлява?
4. Какво е “желано” поведение и какво е “нежелано” поведение?

Термините “желано” и “нежелано” да бъдат за сметка на стойността и когато се прилагат към поведението, те могат да зависят от обстоятелствата (причините), дали дадено действие се смята за добро или лошо. Това също може да зависи от интензивността и честотата на поведението и как то се оценява.

1. На въпроса: Какво изразява това детско поведение?

Всичко, описано в историята на двете близначки, е отговорът на поставения въпрос.

Децата бяха в състояние на преживяване на постоянен екзистенциален разпад, причинено от това, че при тях нямаше нищо сигурно и постоянно, всеки можеше (и това беше доказвано много пъти в живота им) да наруши тяхната физическа и емоционална цялост. Тези състояния са описани в редица психологически източници като животозастрашаващо или застрашаващо здравето или интегритета на тялото събитие, с което жертвата няма достатъчно ресурси да се справи и да интегрира в психичния си свят, “преживяване на смърт”³².

2. На въпроса какво влияе върху поведението на децата?

Отново обръщаме очи към Приложение № 14 "Родителстване и поведение, Семинар за родители, Част I.1" и отговорът е Родителите и авторитетите влияят на поведението на децата:

- ▶ Независимо дали го знаят или не.
- ▶ Дали планират, имат намерения или не.
- ▶ Родителите са ролеви модели за децата си как да се държат като възрастни.
- ▶ Желаното поведение трябва да бъде "преподавано" на децата.

Какво казва литературата?

Продължавайки в тази насока на мисли, важно е да акцентираме върху ранното развитие и отглеждане на детето. Психологическата литература поставя основен акцент върху привързаността - attachment.

Привързаност

Джон Боулби (1907 - 1990) е английски психоаналитик, който вярва, че психичното здраве и поведенческите проблеми могат да бъдат приписани на ранното детство. Еволюционната теория на привързаността на Боулби предполага, че децата идват в света биологично предварително програмирани да формират привързаности с другите, защото това ще им помогне да оцелеят. Той вярва, че поведението на привързаност е инстинктивно и ще бъде активирано от всякакви условия, които изглеждат, че застрашават постигането на близост, като разделение, несигурност и страх.

Детето има вродена нужда от прикрепване към една основна прикачена фигура (т.е. монотропия). Въпреки че Боулби не изключва възможността за други фигури на привързаност за бебето, той вярва, че трябва да има първична връзка, която е много по-важна от която и да е друга (обикновено майка).

Той твърди, че връзката с майката по някакъв начин е съвсем различна от другите взаимоотношения. Боулби вярва, че тази привързаност е различна по вид (качествено различно) от всяка следваща и като жизненоважна означава, че провалът при започване или разпадането на привързаността на майката ще доведе до сериозни отрицателни последици, включително и безпристрастна психопатия.

В тази диада майка - бебе, детето се държи по начини, които предизвикват контакт или близост с грижа. Когато детето изпитва повишена възбуда, то сигнализира на човека, който се грижи за него. Плачът, усмивката и локомоцията са примери за тези сигнализиращи поведения. Инстинктивно лицата, които се грижат за тях, реагират на поведението на децата си, като създават реципрочен модел на интеракции.

Боулби (1951) твърди, че майчинството е почти безполезно, ако бъде забавено до 12 месеца, т.е. има критичен период. Ако отношенията на привързаност са

нарушени или прекъснати по време на този критичен период, детето ще претърпи необратими дългосрочни последици от това лишаване от майката. Този риск продължава до петгодишна възраст. Боулби използва термина “лишаване от майчинство”, за да се позове на разделянето или загубата на майката, както и неуспеха да се развие привързаност.

Следвайки научните заключения, можем да предположим пред какъв тежък риск са били изправени двете момичета още от самото си раждане, а последвалите травматични събития бяха изцяло повлияли и оформили тяхното поведение и преживявания. Това тяхно дезадаптивно функциониране вече имаше пълната гама от проявления още от момента на нашето запознаване с тях.

Системно възпроизвеждане - flashbacks

Аналитичната литература сочи, че възпроизвеждането може да бъде толкова поразително с чувството за реалност, че много от хората, които страдат от тях, вярват, че преживяват или повторно преживяват своята травма. Възпроизвеждането е в състояние да имитира истинското нещо, защото предизвиква подобно ниво на стрес в тялото. Същите хормони преминават през вените ви, както и при действителната травма като ударите на сърцето и подготовката на мускулите и други системи на тялото реагират така, както са го правели по време на реалното травмиращо събитие.

Деца се връщаха обратно в травмиращото преживяване, като реагираха с действия, с поведение и с интензивни чувства на травмата (най-често И. в акта на изнасилване). И. се чувстваше и реагираше така сякаш все още се случва или се случва отново.

Специалистите

В тези моменти специалистите реагираха “на момента”, напомняйки на детето (по начин, съответен за ситуацията), че това събитие е минало и че то няма да се повтори. **Тези симптоми и при двете деца се третираха и в рамките на регламентирана психотерапия.**

Преповтаряне на травмата

Изглеждаше сякаш някаква невидима сила ежедневно тласкаше двете момичета в ситуации, в които те отново и отново да бъдат травмирани по същия начин, както са били до момента (напомняше пристрастяване). Предизвикваха екипа и останалите настанени по всякакъв невероятен начин (плъеха, ритаха, блъскаха, псуваха, заканваха се, разрушаваха и правеха суицидни опити).

Себенараняващите поведения при деца са именно израз на подобно пристрастяване, сочи научната литература. Когато децата са преживели физическо или сексуално насилие, себедеструктивното поведение води до аналгезия (липса на усещане за болка), вследствие на отделяне на опиоиди. Болката, порязването и изгарянето са опити да се възстанови интегритета на личността пред лицето на силната тревога³³.

33 The Compulsion to Repeat the Trauma, Psychiatric Clinics of North America, Volume 12, Number 2, Pages 389-411, June 1989.

В литературата ясно е описано, че виктимизираните деца или възрастни неутрализират свърхвъзбудата на мозъка, причинена от травмата, чрез разнообразие от пристрастяващи поведения, включващи компулсивно излагане на ситуации, напомнящи травмата. Експерименти при възрастни показват, че при поставянето им в ситуации, напомнящи травмата, в организма се отделят опиоиди и това довежда до облекчаване на тревожността. В началото на повторението на травмата жертвата може да изпитва облекчение и дори усещане за контрол и власт върху ситуацията, **но с напредването ѝ следват токсичните ефекти на ре-травмирането.**

Професионализмът ни го налагаше – бавно, но упорито ние, работещите в Центъра, удържайки телата и цялото съществуване на тези момичета, да вървим с много бавни стъпки напред към промяната на това себепонасяващо поведение и заменянето му с различно – ненадеяващо, себеудържащо, уважаващо и себеутвърждаващо поведение и мислене.

3. На въпроса: Как е възможно да се заучава поведение или да се управлява?

Научната литература сочи, че зрялата майка спокойно удържа детската амбивалентност, без да обявява детето за лошо.

Опитвахме се, следвайки идеите на психодинамичната парадигма и позитивното родителстване, да приемаме и рефлектираме подадените от момичетата сигнали, приемахме техния гняв, разбирахме го и давахме сигнали за това, че няма да се "разпадне" под негово въздействие.

Порасналите вече деца на тези толкова много "отхвърлящи родители" (в лицето на много хора и институции, които ги бяха препращали, обвинявали и не искали) имаха нужда от човек/хора, които да удържи на техния гняв и да остане, без да се прекърши до тях, и да им помогне да съединят образа на доброто и лошото дете, което е гневно на мама и което я обича.

Тези деца имаха (имат и сега) голямата нужда от някого, който да им позволи да преживеят чувствата си докрай, правдиво и да тъгуват за несбъдната връзка с майката.

Да изградят своите граници, да усетят измеренията на своята уникална личност, различна и автономна от тази на майката.

Важно беше да удържим!

В какво се състои удържането? Какво казва литературата?

Аналитичната литература и теорията на обектните отношения хвърля една изчерпателна светлина върху детското развитие и отношенията му със значимите обекти. Теориите се занимават с предпоставките за психично развитие на първичния майчински обект, който може да бъде "адекватен контейнер" за личността на бебето, "достатъчно добрата майка", за която пише Уиникот (1965). (Някои бележки върху майчиното удържане в "достатъчно доброто"

майчинстване³⁴.)

В статията си “Теория на мисленето” (1967) и в “Учене чрез опита” (1962) Бион говори за нуждата на бебето от майка, която ще поема евакуациите на неговия дистрес, ще ги обмисли и ще отговори по адекватен на тях начин. Ако това се случи, бебето има преживяването, че е било разбрано, както и че е било успокоено. То получава обратно евакуираната част на личността си в подобро състояние, заедно с преживяването за обект, който е бил способен да толерира и мисли за тази му част. По този начин, интпроектирайки това, което Бион нарича способността на майката за “ревери”, бебето започва да бъде по-способно само да толерира и да възприема себе си и света в термините на смисъла, който нещата имат. Провалът на майката да отговори на дистреса му има за резултат интпроектирането на обект, който е враждебен към разбирането, заедно с онази изплашена част от самото него, на която ѝ е отнет смисъла, тъй като тя не е довела до реакция. Тогава тази част се преживява като “безименен ужас” (nameless dread).

Казано по друг начин, за децата още от най-ранно детство е от изключителна важност да има един значим възрастен (за предпочитане майката), който да осигури среда на защита, приемане, разбиране на потребностите на бебето, да отговори на бебето по подходящ начин, да е там, когато бебето е тревожно и изплашено и да назовава нещата с имена, които бебето бавно ще интегрира и ще ги превръща в свои.

В контекста на разглежданите случаи разбирате, че става за въпрос за деца, които са отглеждани в среда, която не се покрива с изложените по-горе теоретични виждания за “достатъчно добро родителстване”.

На фона на това крайно negliжиращо и травмиращо родителстване децата се сблъскват с несигурността и насилието, което предопределя и изявената проблематика при тях, и в последствие се прояви през всички тези дисфункционални прояви.

Да удържиш ТЯЛОТО

Важно за преживяването на такова тежко страдание при двете момичета беше и продължава да бъде преди всичко да има една сигурна среда, в която си защитен, да не можеш сам да се нараниш, или да бъдеш наранен от някой друг.

Когато двете момичета се опитваха да разрушат всичко около себе си и себе си, на екипа от професионалисти в центъра се наложи да ги удържат и чисто физически - “в здрава прегръдка”. Разбирате, че това никак не беше лесно, още повече, че се касае за деца на 15 години, добре развити за възрастта си. Понякога се налагаше тази “здрава прегръдка” да обгръща цялото тяло и по този начин да се остава с часове. Първите няколко минути бяха много тежки, минути на буйстване, мятане и опити да се изтръгнат от прегръдката. В последствие интензивността на опитите и силата им все повече намаляваше до стихването ѝ и отпускането. В повечето случаи се стигаше до заспиване, като И. слагаше пръста в устата си, а Х. се забиваше през глава.

Тези моменти винаги бяха съпроводени от непрекъснато говорене от страна на консултантите и в почти всички ситуации на силни крясъци от страна на двете момичета. И. често проиграваше извършеното над нея сексуално насилие и крещеше

34 (1965) (Some notes on motherly holding in ‘good enough’ maternity – Martha Harris in ‘Collected papers of Martha Harris and Esther Bick’)

много силно думите, съответни за тогава.

Х. крещеше също, като обикновено "защитаваше И.", както се е повтаряло през годините.

След около една година симптоматиката продължаваше да се повтаря, само че в тези моменти Х. питаше – дали не полудява³⁵!

Тя вече ги разпознаваше и си даваше сметка, че много трудно ги владее. Обикновено казваше, че много завижда и ревнува и ясно заявяваше през много силен плач: "Другите деца си имат майки, а аз не!"

Да удържиш ПСИХИКАТА

Доброто и удържащо поведение е в основата на сигурността на децата и отмяна на вината за това, че те са били изоставени от родителите си, защото са "лоши деца" и за това, че "децата винаги са виновни".

Когато с децата се занимаваха екипи, преобладаващо от млади специалисти или социални работници с недостатъчно придобит опит в областта на работа с хора, пострадали от насилие, се усещаше едно системно покачване на напрежението до степен на панически страх, яд, преживявания за трудно удържаща се агресия, параноидни преживявания и цяла гама от псевдоналудности.

Проективна идентификация

Проективната идентификация като защитен механизъм на несъзнавана фантазия, в която аспекти на себе си или на вътрешен обект се отделят и се приписват на външен обект, силно преобладаваше във функционирането на двете момичета.

Проектираните аспекти могат да се почувстват от проектора като добри или лоши. Проективните фантазии могат или не да бъдат придружени от емоционално поведение, което несъзнателно цели да принуди получателя на проекцията да усети и действа в съответствие с проекционната фантазия.

Проективната идентификация е описана в литературата като тристъпков процес по времето на консултативно-терапевтичния процес:

1. Пациентът несъзнавано проектира в консултанта.
2. Консултантът/терапевтът несъзнавано се идентифицира с проекцията и започва да се държи и чувства като проектирания образ, което е отговор на натиска от страна на пациента/клиента.
3. Фантазиите на проективното идентифициране понякога се смятат за "придобиващи", както имат и "атрибутивни" свойства, което означава, че фантазията включва не само да се отървем от аспектите на собствената си психика, но и да влезем в съзнанието на другия, за да придобием желаните аспекти на неговата психика. В този случай проективните и интроективните фантазии работят заедно.

Вследствие на цялата тази гама от преживявания голяма част от екипа беше в

---

35 В края на годината се наложи двете момичета да бъдат разделени. По принципа на индуцираното завихряне атмосферата в Кризисния център стана неударима.

състояние на това да вземе решение да не продължи да работи в тази атмосфера, а друга част беше на предела на силите си.

Остана на екипа да извърви и този тежък път и в **клиничния процес проектираните съдържания да бъдат променени** по някакъв (добър и подкрепящ) начин, преди да се върнат към клиента чрез реинтродукция и да модифицират интерналените обектни отношения на клиента.

Казано по друг начин: Ключов приоритет беше да удържим връхлитащите ни разрушителни емоции и да ги върнем към децата по един добър начин, така че те да изградят един добър и поносим вътрешен мир.

Наложу се разделянето на двете момичета.

Наложу се включването на невролептици и антидепресанти в умерена доза с цел намаляване на тревожността.

Една година на интензивна психотерапевтична и социална работа по двата случая бележи редица успехи, постигнати с тези деца.

Те самите положиха големи усилия.

4. На въпроса: Какво е “желано поведение” и какво “нежелано поведение” ?

Децата неинстинктивно знаят какви поведения се смятат за “добри” или желателни. Следователно те трябва да бъдат научени какви са поведенията, които са подкрепяни от родители и авторитети. Обикновено е необходимо желаното поведение не само да се “преподава”, но и да се показва – да бъдем модел за поведение на своите деца.

Важно е да се обяснява детайлно всяка постъпка или форма за отреагиране. Виж. **Приложение 14** Семинар за родители, Дисциплина, Част IV.1

Целта е да се използва дисциплина по начин, по който детето получава обратна връзка за поведението си и това да го подтикне да демонстрира подходящо поведение в бъдеще.

Методите на дисциплина - например някакво “наказание” - се използват като допълнение към желаното поведение. Това служи, за да се даде ясно послание за това какво поведение е неприемливо.

В този контекст отново се подчертава, че понятието за наказание се използва в **научен смисъл - Виж. Приложение 14** (Вж. Представяне 1.1, слайдове 3 и 4) и по никакъв начин **не е същото като физическото наказание**. Когато говорим за “наказания”, преди всичко имаме предвид поставяне на ограничения и лишаване от нещо, което е възможно.

Наказанието

Важно е първо да се запитаме дали дадено наказание е най-ефективният начин да се постигне целта. Няма смисъл да наказваме детето за нещо, което не прави, за което просто не е научено да го прави. Често проблемът е в това, че детето има нужда да се научи на определено поведение, а не да се накара да спре да демонстрира

нежеланото поведение.

Ако се стигне до заключението, че е необходимо да се използва някакво наказание за справяне с нежеланото поведение, трябва да се мисли за това какви наказания са подходящи и логични, а също и за това, което е най-вероятно да бъде ефективно. Необходимо е да се вземат под внимание различни неща като възрастта и темпераментът на детето, контекстът на поведението и колко сериозно е лошото поведение, както и това, което родителят желае и може да следва.

Също така не е достатъчно да се знае от какво поведение искаме да се отървем и какво наказание да се приложи, а също така е необходимо да се знае какво поведение искаме да видим вместо това.

Как ще се насърчава това поведение, в какви стъпки чрез директно учене, награди, моделиране?

Виж. Приложение 14, 5 стъпковият модел, подробно разгледан в 3 Слайд, Семинар за родители, Част IV.1

Поведението за наказание над децата от страна на родители и авторитети често не е ефективно и има тенденция да влошава нещата, да причинява неудовлетвореност и лоши чувства и в двете страни. Освен това такова поведение на родителя/авторитета може да засили нежеланото поведение на детето, тъй като то получава много внимание за него.

Във взаимоотношенията при близначките стана ясно, че наказанията от типа на забрани не свършиха никаква работа, те бяха тенденциозно нарушавани с цел обесивно ретравмиране.

В процеса на наблюдение над двете момичета стана ясно, че наказанията нямат нужния ефект върху тях и е важно тяхното добро и справящо се поведение да бъде насърчавано, като не се отдава никакво емоционално внимание на нежеланото поведение, до степен пълното му омаловажаване и игнориране.

Или казано по друг начин, регистрира се технически нежеланото поведение, например счупена чаша и се казва "Ти счупи чашата"; "Сега, за да има откъде да пием вода, ще трябва да купим нова"; "Ще се отделят от парите за дрехи 5 лв., за да се купи чашата". По възможност социален работник излиза с детето, то само да закупи и възстанови счупената вещ.

По този начин, от една страна, проблемът не се "счита под килима", от друга страна, се репарира стореното и - от трета, авторитетът дава модел за поведение, като запълва пропуските в липсващия в живота на детето модел за добро поведение.

Модул 4 - Презлед

От изключителна важност се оказва целият екип, работещ по казуса, да ОСТАНЕ в професионална позиция ВЪПРЕКИ предизвикателствата на казуса и да УДЪРЖИ травмата, а не да извършва ТЕЛЕСНО НАКАЗАНИЕ, проваляйки собствения си авторитет и добра воля, като помагачи специалисти.

И накрая, ако все пак ни се наложи да отговорим на въпроса: Каква е разликата между упражняване на НАСИЛИЕ и УДЪРЖАНЕ?

Отговорът е:

- ▶ **Да прегръщаме силно и да гаряваме обич**, а не да удряме и блъскаме, завладени от гняв и безсилие.
- ▶ **Да обясняваме стъпка по стъпка това, което едно дете трябва да направи**, а не да казваме крайния резултат на това, до което ще доведе цял комплекс от действия.
- ▶ **Да подкрепяме и подчертаваме силните страни на детето**, а не да обезценяваме и обиждаме.
- ▶ **Да казваме какво е добре да направи**, а не акцентирайки върху това, което не е добре да не прави, като го подчертаваме допълнително.
- ▶ **Да награждаваме добрите постъпки и успехи на детето**, а не да ги negliжираме, обслужвайки страховете си за собствен провал.

Модул 5

Анализи В помощ на методологията

Практическият Наръчник за обучители се базира на информация, събрана като част от международни и национални изследвания една не малка част, проведени в рамките на проекта “Да отворим нова страница - Движение в помощ на деца срещу физическа заплаха и емоционална репресия”. В хода на изпълнение на проекта бяха извършени **Скринингово изследване** в България, **Микроанализ - предварително изследване на нагласите за телесно наказание над деца** в България, Португалия и Кипър (законова и социална рамка), и **Национално представителни изследвания** в България и Португалия, резултатите, от които накратко са изложени по-долу, а пълният текст на изследванията е в **Приложение 16, Приложение 17 и Приложение 18**.

Анализ 1 - Скринингово изследване

Контекст

Тук е мястото отново да си припомним, че налагането на наказания на децата и проявите на агресивност са много близки, но не и идентични форми на поведение. Докато агресията има за (крайна) цел причиняването на увреда на другия, наказанието обикновено има за цел коригиране на поведението (“възпитание”) чрез нанасянето на увреда. Като имаме предвид това, в представения по-долу анализ е използвано разделението на основните видове агресивност, като са класифицирани наказанията в следните групи:

(1) Физически наказания

- ▶ директни (телесни) - предполагат пряк физически контакт или използването на опосредстващи инструменти като: удряне, ритане или използването на пръчки, колани и др.
- ▶ индиректни (нанасяне на физическа болка или дискомфорт без физически контакт – поставяне на колене, изправяне до стената с вдигнати ръце и др.)

(2) Вербални (емоционално-психически) наказания – предполагат нанасяне на емоционални страдания или дискомфорт като: повишаване на тон, крещене, засрамване, унижаване, порицаване, отправяне на заплахи, подигравки; лишаване от удоволствия или отнемане на нещо ценно за детето (забрана за игри, телевизия, отнемане на играчки); ограничаване на свободата на движение (изолиране в някакво пространство) и др.

Цели

Получените резултати по скрининговото изследване следваха предварително заложените основни цели:

1. Разширяване на **разбирането за вътрешнофамилна физическа злоупотреба с деца**, като сравняваме неговите различни аспекти и разглеждайки предполагаемите мотиви.
2. Експертна обратна връзка за **успешността на предлаганата методика сред пробираниите възрастови групи**. Наличието на доказателства за тези

значими различия да помогне за точното разпознаване на основните симптоми при децата и предотвратяването на този вид насилие чрез стратегии за подкрепа, включително стратегии за вторична превенция.

Скрининговото изследване се проведе сред деца на възраст 4-6, 8-12 години, младежи на възраст 16-19 години и техните родители, както и сред специалисти от системата за закрила на децата.

Събирането и анализът на обективните емпирични данни за информираността, мнението, нагласите и преживяванията на представителите на различните целеви групи доведоха също така до извеждането на показателни резултати относно психическото и физическото насилие върху децата и по-конкретно върху телесните наказания като метод на възпитание

Резултати

От **получените резултати и направения анализ** прави впечатление, че физическите наказания са неизменна част от възпитателните подходи на родителите на **деца 4-6 години** - 17.24% от децата са изправяни до стената; 13.10% посочват, че са били напляскани от своите родители; 4.14% са наказани да стоят до стената с вдигнати ръце; 3.45% са удряни силно, а на 1.38% са им гърпани ушите.

Сред родителите и възрастните членове на семейството най-активна в прилагането на физическите наказания като възпитателен метод, според 47.59% от децата, е майката. Бащата също е склонен да прилага такива методи (37.24%). Макар и много рядко, до физически наказания прибегват бабата или дядото (4.14%), както други роднини - леля, чичо (1.38%). Незначителен дял от децата посочват, че са били обект на такива наказания от страна на учителките в детската градина (1.38%). В общ план само 28.28% от децата съобщават, че не са били обект на физически наказания от страна на възрастните, които се грижат за тях.

Прилагането на **физически наказания** като метод за коригиране на поведението се прилага, според 42.76% от децата, сравнително рядко, само при определени ситуации. По-често (няколко пъти в месеца) такива наказания са изтърпявали 8.28%, няколко пъти седмично - 11.72%, а всекидневно - 6.90%. Никога не са били подлагани на физически наказания 25.52% от децата.

Деца на 8 - 12 год.

Наказанията от страна на родителите и авторитетите при тази целева група се налагат най-често под формата на нараняващи думи, присмех, обиди и назидателен тон (30.77%) и сравнително по-рядко под формата на удряне на шамари/ напляскване (13.57%). Децата понасят още гърпане на ушите (5.88%) и изправяне (до стената) с вдигнати ръце (5.88%), удряне/побой (1.36%), изправяне до стената (2.71%), стоене на един крак (1.81%) и др.

Наказанията, които децата от тази възрастова група посочват, че са им налагани от родителите, могат да бъдат категоризирани по следния начин:

- ▶ общо 62.44% от всички деца съобщават, че са били подложени на някаква форма на наказание;
- ▶ от тях 31.67% съобщават, че са били подложени на физически наказания (директни/телесни и индиректни);

- ▶ 21.27% са били подложени само на директни/ телесни физически наказания;
- ▶ 30.77% са били подложени само на вербални (емоционално-психически) наказания;
- ▶ 37.56% от децата не са били подлагани на нито една форма на наказание.

Юноши на 16 – 19 год.

- ▶ 76.04% от юношите съобщават, че техните родители никога не са им налагали телесни наказания;
- ▶ 20.83% са понасяли такива наказания, макар и рядко, при отделни ситуации;
- ▶ 2.08% от респондентите такива наказания се налагат ежедневно;
- ▶ 1.04% - няколко пъти в месеца
- ▶ Като цяло, 23.95% от юношите са били обект на телесни наказания с различна честота на прилагане.

Изследвайки толерантността към формите на наказание, резултатите сочат *умерено ниска толерантност* на децата от тази възрастова група към телесните наказания. Ето и няколко конкретни примера, които илюстрират тези нагласи.

- ▶ Децата, които не се държат добре, трябва да бъдат наказвани с тежки физически наказания, защото другите методи не са резултатни (63.35% от всички);
- ▶ Допустимо е родителите да налагат на децата си по-леки физически наказания (62.44%);
- ▶ Родителите имат право да налагат телесни наказания на децата си, но само в някои специфични случаи и като крайна мярка (62.44%);
- ▶ Телесните наказания се прилагат единствено за тяхно добро (55.66%).

Прави впечатление, че с възрастта процентът на докладване за упражнено телесно наказание над децата намалява. Причините могат да се обобщят в няколко насоки:

- ▶ В повечето случаи децата са насилвани от хора, които познават; “Познати и надеждни”.
- ▶ Възрастните допринасят за ниската степен на докладване при децата.
- ▶ Смята се, че три-четвърти от децата не казват на никого.
- ▶ “Скритата” цифра отразява ключови елементи, свързани с малтретиране на деца; тайна, срам, вина, страх и често чувство на съучастничество.

Родители

Когато имат проблеми с децата си - имат неприемливо поведение, оспорват техните решения или не изпълняват своите отговорности, преобладаващата част от родителите (89.6% от всички) прибегват най-често до провеждане на спокоен разговор с детето, стремят се да го убедят с подходящи аргументи и с позоваване на своя личен пример.

Незначителна част от родителите (0.86%) съобщават, че прилагат физически (телесни) наказания, а други 8.62% прилагат двата подхода в зависимост от своята преценка за ситуацията.

Макар че 53.45% от тях заявяват, че никога не налагат такива наказания, 42.24% прибегват до телесни наказания, макар и много рядко, при определени ситуации, а други 2.59% - няколко пъти в месеца.

Педагогически специалисти

67.44% от респондентите подхождат към децата с разговори, с убеждаване чрез аргументи или с позоваване на личния си пример. 32.56% прилагат както диалога, така и телесни наказания в зависимост от своята преценка на ситуацията. Нито един от респондентите не посочва, че прилага само телесни наказания.

Педагогическите специалисти изразяват висока степен на съгласие, че:

- ▶ понякога телесното наказание е последното средство за вразумяване на децата, когато нищо друго не помага (55.81% от всички);
- ▶ телесното наказание на децата е приемливо, но само в някои специфични случаи и като крайна мярка (51.16%);
- ▶ родителите, които бият децата си, го правят единствено за тяхно добро (41.86%);
- ▶ учителите имат право да напляскат някой недисциплиниран ученик, но в много редки случаи (41.85%);
- ▶ някои деца, които не се държат добре, не разбират от нищо друго, освен от бой (30.24%).

Скрининговото изследване целеше също и създаване на по-ясна картина на ефективността на предложените в методика за сензитивиране, която в процеса на приложение може да се адаптира, модифицира и оптимизира.

Виж Приложение № 16.

Като резултат от проведените сензитивиращи семинари на представителите на всички групи е, че те са били по-толерантни към физическите (телесните) наказания в сравнение с нагласите им след провеждането на тренингите. Една от особеностите е, че юношите демонстрират най-ниска степен на търпимост към физическите методи на възпитание, при това в двете фази на скрийнинга. Показателно е и това, че тези методи са приети най-добре не от родителите, към които обикновено са насочени критиките за оказване на насилие, а от педагогическите специалисти, които са обучени и на които обществото е възложило институционално да се грижат за подрастващите. В по-общ план промяната на нагласите в посока по-голяма нетърпимост към физическите (телесните) наказания е може би най-важният резултат от изпълнението на проекта.

Анализ 2 - Национално, представително изследване в България за нагласите към правото на защита от телесно наказание в България

Контекст

Да си припомним отново, че **правото на децата на защита от телесно наказание** е учредено в международното право чрез поредица от документи, водещи началото си от Конвенцията на ООН за правата на детето (чл. 19, чл. 28.2, чл.37).

Въпреки това разбирането и приемането на това право, както от широката общественост, така и от отделни представители на институции, работещи с деца, остава под въпрос. Основни негативни фактори са **натрупаната обществена инерция, личният опит от детството, както и недостатъчното разпространение и усвояване на позитивни възпитателни модели** от настоящите родители. **Изчерпани ресурси на семейството**, непълно семейство (най-често самотни майки), инвалидизация на някой от родителите, психиатрична болест на родител или на детето - също са немалка част от причините.

Възможни други фактори са **разочарование от бездействието на институциите**, некомпетентост на работещите в звената за закрила на детето и неосведоменост какво е редно да се направи в ситуация, когато някой е свидетел на насилие над дете.

Цели

Цел 1: Да установи **степенна на разбиране на правата на децата** като цяло - имат ли децата права, кои са те и какво включват, има ли противопоставяне между правата на детето и родителите.

Цел 2: Да установи **нагласите** на родители, млади хора, бъдещи родители и деца към правото на детето на защита от телесно наказание и социо-културните влияния, които ги формират.

Цел 3: Да направи **сравнителен анализ** с резултатите от национално представителното изследване през 2013 г.

Цел 4: Да **идентифицира и апробира послания**, насочени към предотвратяването на използването на телесно наказание.

Резултати

Проучването установява още чувствително повишаване на нивото на тревожност сред родителите и младежите през последните 5 години.

Ако преди 2013 г. хората, които са оценявали своето населено място като "най-безопасно" или "по-скоро безопасно за деца", са били около половината от респондентите, днес те са около 40%.

Родителите смятат, че **агресията между децата** е на първо място като опасност, заедно с разпространението и злоупотребата с вещества като алкохол, цигари, наркотици.

Девето и възпитанието му все повече да се свързват с напрежение и стрес, отколкото с щастие и удовлетворение. Причината за това са все по-големите изисквания към родителите как да осъществяват възпитанието на фона на все по-голямата им самотност в това предизвикателство. Ако по времето, когато днешните родители са били деца, възпитанието се е възприемало като отговорност на цялото общество, днес то се възприема като задача единствено и изцяло на родителите. В големите градове тези тенденции се усещат по-ясно поради по-напрежнатия ритъм на живот и относително по-малката помощ, която получават родителите от страна на разширеното семейство. *Повишената тревожност за децата и по-голямата отговорност на родителите имат като резултат стремеж към по-голям контрол върху детето във всички основни аспекти на неговия живот.*

Общуването с децата се превръща във все по-голяма ценност, но и все по-остро се усеща нейният дефицит. В сравнение с данните от 2013 г. видимо намалява времето, което родителите прекарват с децата си. **Времето, отделено за общуване, заема най-малка част от родителското време за децата – около 14-15%.**

Напрежнатото ежедневие, дефицитът на време и на адекватна помощ са предпоставки за неразбиране на причините за нежелано поведение на децата, а оттам – и за неадекватна родителска реакция спрямо това поведение.

Около 2/3 (67%) от родителите съобщават за системни проблеми със своите деца. В същото време едва 30% от родителите са търсили информация във връзка с проблем с дете.

Данните от количественото проучване показват, че при подобни афективни състояния на детето дяловете на **респондентите, които биха реагирали с шамар**, остават непроменени в последните 5 години - в рамките на **4 до 6%** и от двете групи респонденти.

Най-склонни към подобна реакция са родителите на възраст над 40 години и жителите на градовете извън столицата. Определена група респонденти биха ударили детето си само вкъщи, но не и на улицата и те идват именно от групите на над 40-годишните и жителите на областните градове (без София). Това са именно хората, които на теория знаят, че шамарът е обществено неприемлив, но не са вътрешно убедени, че не трябва да го прилагат или пък не разполагат с достатъчно възпитателен капацитет, за да го заменят с други средства.

Противно на очакванията, респондентите **в селата са най-малко склонни да използват физическо насилие** при неприемливо поведение на децата.

Най-съществената промяна за последните 5 години е настъпила в групата на

младежите, но тя не може да се оцени като позитивна. Значително по-малко са младежите, които мислят, че биха подговорили с разговор или с опит да отклонят вниманието на детето. Това намаляване не е за сметка на други подходи.

Вече близо една трета от младежите са **в недоумение** какво следва да се предприеме в подобна ситуация, а оттук до възпроизвеждането на родителската реакция от тяхното детство има само една крачка.

Причините за използване на телесни наказания и други травмиращи практики от родителите са предимно рационални.

Най-разпространената аргументация за приемането на такива действия е детето да бъде **стреснато**, шокирано, така че да разбере сериозността и твърдостта на родителската позиция или забрана. За различните видове практики тя се дава от една трета до малко под половината от родителите.

Друга широко изтъквана причина е стремежът на родителите да демонстрират на детето, че поведението им има **последуци**. Дяловете на родителите, които посочват такъв отговор, варира от една пета за виковете и крещене, през около четвърт за пляскане по дупето и шамар, до около една трета за наричане с неприятни думи, спиране на общуването и дърпане на ухото.

Приблизително сходна разпространеност има схващането, че това е **единственият начин** за корекция на детското поведение. По около една четвърт от родителите съобщават за такава мотивация, когато удрят шамар, дърпат ухо, крещят, обиждат или игнорират детето си и около една трета – когато го плясват по дупето.

Въпросните аргументаци обаче са тези, които най-често битуват в ежедневието. **Те освен това придават на родителя по-престижната “контролираща” позиция на този, който “възпитава”, а не на по-“слабия”, който реагира.** Необходимо е да се отнасяме с известна доза условност към широкото разпространение на “рационалността” при прилагането на травмиращи практики, въпреки че не може да се пренебрегне сериозността на факта, че те са в много голяма степен инструментални.

Не малко родители признават, че част от причините да прилагат телесни наказания и травмиращи практики са емоционалните състояния, които поведението на децата им предизвиква:

- ▶ **гняв** (“избухване”) – най-често споменавани като причина за обиди, крещене и телесни наказания (от 1/4 до около 1/3 от родителите);
- ▶ **обида** – споменавана най-често като причина за игнориране на детето и оставянето му да се нарани, ако не слуша предупрежденията;
- ▶ **срам** от хората и **страх** от загубата на контрола върху възпитанието – и двете, посочвани средно от всеки десети родител като причина за различните видове наказания и травмиращи практики.

“Рационалността” на прилаганите травмиращи практики обаче е в голяма степен илюзорна. Ако отговорите на родителите се разпределят по типове – “рационални”, “емоционални” и “смесени”, ще видим, че родителите, които привеждат изцяло “рационални” аргументи, са малцинство.

Практиките, които от мнозинството родители получават като оправдание само **“рационални”** аргументи, са относително най-малко вредящите от своя вид (поне

от родителска гледна точка): *пляскането по дупето и оставянето да се наранят или опарят*, ако не слушат предупрежденията (приложими само към по-малките деца).

Обратното: най-травматичните от вида си практики – обидите и крещенето, от една страна, и ударите с пръчка или друг предмет, от друга, получават най-големи дялове “емоционални” и “смесени” аргументации.

Важни акценти са също резултатите от нагласите към:

Обществените институции с потенциално отношение към подкрепата на възпитателния процес не се припознават като полезни за родителите, а като безучастни към потребността от подкрепа или като **по-скоро санкциониращи**, отколкото помагачи.

Докато през 2013 г. 80% от хората са смятали, че намесата в семейните разправи на други хора води само до неприятности, то през 2018 г. делът им е спаднал на 56%.

Всички тези факти ни водят до няколко важни извода:

- ▶ на първо място, необходимо е практическо усвояване и възприемане на последиците от **правото на детето на избор и мнение** по въпросите, по които е в състояние да ги изрази;
- ▶ необходими са практически съвети към родителите как могат да постигат един или друг възпитателен ефект чрез **алтернативни методи** без прилагането на телесни наказания и травмиращи практики;
- ▶ необходима е **психологическа помощ** за родители за преодоляване на фрустрацията от неизпълнените очаквания към детето и на усещането за малоценност от неуспехите в родителството.

Анализ 3 - Правен анализ, свързан с телесното наказание и насилието над деца

В хода на изпълнение на проекта “Да отворим нова страница “Движение в помощ на деца срещу физическа заплаха и емоционална репресия” беше изготвен Правен микроанализ за телесното наказание на деца в България.

Следвайки целите на проекта, един от акцентите е потребността от идентифициране на необходимите промени - както в нормативен, така и в практически план, които да минимизират употребата му и да гарантират спазването на правата на децата. Политическата воля за премахване на насилието над деца, в частност - “телесното наказание” на деца, и промяна на обществените нагласи, е основен и решаващ фактор в борбата срещу този феномен.

Възможни са няколко типа действия:

1. Ясна, решителна и категорична позиция относно “телесното наказание” на деца:

- ▶ Необходимо е Парламентът да обсъжда дейности за премахване на “телесното наказание” на деца.
- ▶ Организиране на обществени и парламентарни дебати за важността на проблема, както и парламентарни изслушвания/сесии за преглед на съответното законодателство и другите предвидени мерки за борба с проблема и оценка на ефективността им.
- ▶ Заемане на политическа и обществена позиция срещу “телесното наказание” на деца.

2. Приемане на законодателство и други мерки за елиминиране на проблема “телесно наказание” на дете:

Анализирайки законовата уредба в Р. България в сферата на защита правата на децата, смятаме, че в националното ни законодателство е необходимо да се предприемат действия по **законодателни промени** и на практика елиминиране на проблема “телесно наказание” на дете и в този смисъл предлагаме **ЗАКОНОВИ ПРОМЕНИ В КОНТЕКСТА НА “ТЕЛЕСТНОТО НАКАЗАНИЕ НАД ДЕТЕ”**.

За целия Анализ. **Виж Приложение № 18.**

Модул 5 - Преглед

Виж Приложение № 18, Етичен кодекс за работа с деца

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Скъпи приятели, ето че завършихме цялата тази дълга история на търсене на механизмите за най-пълноценното човешко общуване с нашите най-малки партньори в това - децата!

Благодарим Ви, че бяхте с нас през целия този път, който никак не е лесен, но е пъстър и цветен, и затова лесно се изминава.

Надяваме се всеки от нас да си е намерил своето попътно съкровище, своя цвят-надежда, своето изворче на знание!

Радваме се, че толкова много партньори и съмишленици са с нас по този път!

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. **Бижков, Г., Краевски В.** Методология и методи на педагогическите изследвания. Университетско издателство Св. Климент Охридски. 2007г.
2. **Панагопулу, В.** – Лектор на Солунския университет “Аристотел”
3. **Димитров, П. Л.** Групова и организационна психодинамика за автентични лидери и консултанти (Безплатен сборник Встъпителни текстове за начинаещите). София. “АМ+ ЕООД”, ISBN 978-954-91472-6-1. 2014
4. **Ериксон, Е.** Идентичност, младост и криза. София. Наука и изкуство. 1996
5. **Пиаже, Ж.** Език и мислене у детето. Представата за света у детето
6. **Източник таблица:** Erikson (1965), адаптирано от Herbert (1989)
7. **Кратък философски речник** (1985)
8. **Наръчник по европейско право** в областта на правата на детето, изготвен от FRA: <http://fra.europa.eu>
9. **Минев, Т.** Теоретични и методически основи на социалната работа. Велико Търново. 2012
10. **Тълковен речник.** Издателство на БАН. 1993 г.
11. **Фройд, З.** Отвъд принципа на удоволствието. 1920 г.
12. **Baumrind, D.** The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence*, 11(1). 1991. 56-95 стр.
13. **Callaghan, T. C.** Cognitive development beyond infancy. New York. In B. Hopkins (Ed.), *The Cambridge Encyclopedia of Child Development*. NY: Cambridge University Press. 2005. p. 204-209
14. **Campbell, S.B., Brownell, C.A., Hungerford, A., Spieker, S.I., Mohan, R., and Blessing, J.S.** The course of maternal depression and maternal sensitivity as predictors of attachment security at 36 months. *Developmental Psychopathology*, 16.2004. p. 231-252
15. **Collishaw, S., Dunn, J., O'Connor, T.G., and Golding, J., and the Avon.** Longitudinal Study of Parents and Children Study. Maternal childhood abuse and offspring adjustment over time. *Development and Psychopathology*. 2007
16. **Easterbrooks, M. A., Biesecker, G., and Lyons-Ruth, K.** Infancy Predictors of Emotional Availability in Middle Childhood: The roles of attachment security and maternal depressive symptomatology. *Attachment Human Development*, 2. 2000. p. 170-187
17. **Edwards, V. J., Holden, G. W., Felitti, V. J., and Anda, R. F.** Relationship between Multiple Forms of Childhood Maltreatment and Adult Mental Health in Community Respondents: Results from the adverse childhood experiences study. *American Journal of Psychiatry*. 2003.
18. **Ewell F., C. J., Garber, J., and Durlak, J. A.** Current and Past Maternal Depression, Maternal Interaction Behaviors, and Children's Externalizing and Internalizing Symptoms. *Journal of Abnormal and Child Psychology*, December 11. 2007
19. **Faller, K. C.** Child Sexual Abuse: Intervention and Treatment Issues

20. **Goodman, S. H., and Brumley, H. E.** Schizophrenic and Depressed Mothers: Relational Deficits in Parenting. *Developmental Psychology*. 1990
21. **Harris.M.** In *Collected papers of Martha Harris and Esther Bick, Some notes on motherly holding in 'good enough' maternity*.1965
22. **Johnson, P. S., Hannon, E. E. & Amso, D.** Perceptual development. In: B. Hopkins (Ed.), *The Cambridge Encyclopedia of Child Development*. Cambridge University Press.2005. p. 210-216
23. **Klein, M.** Notes on some schizoid mechanisms. 1946, 1952
24. **Levine, J. M., & Moreland, R. L.** Group Reactions to Loyalty and Disloyalty. *Advances in Group Processes*, 19. 2002.203-228
25. **MacMillan, H. L., Fleming, J. E., Streiner, D. L., Lin, E., Boyle, M. H., Jamieson, E., Duku, E. K., Walsh, C. A., Wong, M. Y., and Beardslee, W. R.** Childhood Abuse and Lifetime Psychopathology in a Community Sample. *American Journal of Psychiatry*. 2001
26. **Neumann, J.** Systems Psychodynamics in the Service of Political Organizational Change. In: R. French and R. Vince, *Group Relations, Management and Organization*. Oxford: Oxford University Press. 1999
27. **The Compulsion to Repeat the Trauma**, *Psychiatric Clinics of North America*, Volume 12, Number 2. June 1989. p. 389-411
28. **The Pfeiffer Library** Volume 2 5, 3rd Edition.
29. Wikipedia – Methodology
30. <http://www.webmd.com/parenting/features/too-permissive-parents?page=3>
31. http://www.the-positive-parenting-centre.com/permissive_parenting_style.html
32. <http://psychology.about.com/od/developmentalpsychology/a/parenting-style.htm>
33. <http://www.answers.com/topic/parent-child-relationships?cat=health>

Бъдете все така търсеци и вдъхновени за промяна!

МОЕТО ЛИЧНО ТЯЛО -
УВАЖЕНИЕ И СЕБЕУВАЖЕНИЕ

Практически наръчник за обучители

© Автор: Екатерина Велева
и екип на Фондация "П.У.Л.С."

© Издател: Фондация "П.У.Л.С."

Тел. 076/ 60 10 10
e-mail: pulse.women@gmail.com
www.pulsfoundation.org

Прегнечат: КАЯ Продукшънс

Печат: ЦИАИ

ISBN: 978-619-91354-0-2 книжно тяло

ISBN: 978-619-91354-1-9 електронна книга

This publication has been produced with the financial support of the Rights, Equality and Citizenship Programme of the European Union. The contents of this publication are the sole responsibility of its author and can in no way be taken to reflect the views of the European Commission.

Project title: Children Help movement Against Physical Threatening and Emotional Repression

Project number: JUST/2015/RDAP/AG/CORP/9176

Co-funded by the
European Union

